Володимир Желєзников

ОПУДАЛО

(повість)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Ленка мчала вузькими, химерно горбатими вуличками містечка, нічого не помічаючи на своєму шляху.

Повз одноповерхові будинки з мереживними фіранками на вікнах і високими хрестами телеантен – угору!..

Повз довгі огорожі та ворота з котами на карнизах і злими собаками біля хвірток – униз!..

Куртка нарозхрист, у очах відчай, з губів злітав майже нерозбірливий шепіт:

– Дідусю!.. Любий!.. Поїдьмо! Поїдьмо! Поїдьмо!.. – Вона схлипувала на ходу. – Назавжди!.. Від злих людей!.. Нехай вони гризуть одне одного!.. Вовки!.. Шакали!.. Лисиці!.. Дідусю!..

– Ото ненормальна! – кричали їй навздогін люди, яких вона майже збивала з ніг. – Летить, наче мотоциклетка!

Ленка збігала вгору вулицею одним подихом, немов брала розгін, щоб злетіти в небо. Вона й насправді хотіла б зараз же злетіти над цим містечком – і геть звідси, геть! Кудись, де чекали на неї радість і заспокоєння.

Потім стрімголов скочувалася вниз, ніби хотіла зітнути собі голову. Вона й насправді здатна була на будь-який відчайдушний вчинок, не шкодуючи себе.

Подумати тільки, що ж вони з нею скоїли! І за віщо?!

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Ленчин дід, Микола Миколайович Безсольцев, уже кілька років мешкав у власному будинку в старому російському містечку на березі Оки, десь між Калугою і Серпуховом.

Це було містечко, яких на нашій землі залишилося всього кілька десятків. Йому було понад вісімсот років. Микола Миколайович добре знав, високо цінував і любив його історію, що немов жива поставала перед ним, коли він блукав вуличками, крутими берегами річки, мальовничими околицями зі стародавніми курганами, поростими густими чагарями жимолості та березняком.

Містечко за свою історію пережило не одне лихоліття.

Тут, над самою річкою, на руїнах старого городища, стояв колись княжий двір, і руська дружина на смерть билася з незліченними полчищами ханських воїнів, озброєних луками й кривими шаблями, які з вигуками: "Та Русь! Та Русь!.." – на своїх низькорослих міцних конях намагалися переправитися з протилежного берега річки на цей, щоб розбити дружину й продертися до Москви.

І Вітчизняна війна 1812 року зачепила містечко своїм гострим кутом. Армія Кутузова тоді перетнула його валкою солдатів та біженців, повозів, коней, легкою і важкою артилерією з усілякими мортирами та гаубицями, з запасними лафетами й польовими кузнями, перетворивши й до того погані місцеві дороги на суцільне місиво. А потім цими ж дорогами російські солдати з неймовірною, майже нелюдською

відвагою, не шкодуючи життя свого, вдень і вночі, без передиху гнали змучених французів назад, хоч зовсім було незрозуміло, звідки тільки взялася сила в них після такого довгого відступу, голоду та епідемій.

І відсвіт завоювання Кавказу росіянами впав на містечко – десь тут у великій печалі жив полонений Шаміль та горці, які його супроводжували. Вони тинялися вузькими вуличками, і їхній безтямний журливий погляд даремно шукав на обрії пасмо гір.

А перша імперіалістична, мов буря, змела з містечка всіх чоловіків і повернула їх напівкаліками – безрукими, безногими, проте злими й безстрашними. Свобода була дорожча їм від власного життя. Саме вони й принесли революцію в це тихе, маленьке містечко.

Згодом, через багато років, прийшли фашисти – і покотилася хвиля пожеж, шибениць, розстрілів і жорстокого спустошення.

Та минув час, закінчилася війна, і містечко знову відродилося. Воно лежало тепер, як і колись, розгонисте й вільно на кількох пагорбах, що крутими урвищами підступали до широкого вигину річки.

На одному з таких пагорбів і височів будинок Миколи Миколайовича – старий, складений із міцних колод, геть почорнілих од часу. Його строгий, простий мезонін з прямокутними вікнами химерно оздоблювали чотири балкончики, що виходили на всі сторони світу.

Чорний будинок з просторою, відкритою вітрам терасою був зовсім не схожий на веселі, барвисто розфарбовані будиночки сусідів. Він вирізнявся на цій вулиці, як сивий ворон у зграї канарок та снігурів.

Будинок Безсольцевих давно стояв у містечку. Може, понад сто років.

Під час лихоліття його не спалили.

Під час революції не конфіскували, тому що його охороняло ім'я лікаря Безсольцева, батька Миколи Миколайовича. Він, як майже кожний лікар із старого російського містечка, був тут шанованою людиною. За фашистів він улаштував у будинку госпіталь для німецьких солдатів, а в підвалі в цей час лежали поранені росіяни, і лікар лікував їх німецькими ліками. За це лікар Безсольцев і був розстріляний.

Цього разу будинок був порятований стрімким наступом Радянської Армії.

Отож будинок стояв собі та й стояв, завжди переповнений людьми, хоча чоловіки Безсольцеви, як і годилося, йшли на різні війни й не завжди поверталися. Багато хто з них лишався лежати десь у невідомих братських могилах, що сумними горбами розкидані скрізь у Центральній Росії, і на Далекому Сході, й у Сибіру, і в багатьох інших місцях нашої землі.

До приїзду Миколи Миколайовича в будинку жила самотня бабуся, одна з Безсольцевих, до якої чимраз рідше наїжджали родичі, – хоч як це прикро, але рід Безсольцевих частково розсипався по Росії, а частково загинув у боротьбі за свободу. Проте будинок і далі жив своїм життям, поки якось ураз розчинилися всі його двері й кілька чоловіків мовчки, поволі й незграбно винесли з нього труну з тілом сухорлявої бабусі й віднесли на місцеве кладовище. Після цього сусіди, позабивали двері та вікна безсольцівського будинку, забили віддушини, щоб узимку будинок не відсирів, прибили навхрест дві дошки на хвіртку та й пішли собі.

Уперше будинок оглух і осліп.

Ось тоді-то й з'явився Микола Миколайович, який не був у містечку понад тридцять років.

Він оце зовсім недавно поховав дружину й сам після цього тяжко захворів.

Микола Миколайович не боявся смерті і ставився до цього природно й просто, але він хотів обов'язково добутися до рідного дому. І це палке бажання допомогло йому подолати хворобу, знову стати на ноги, щоб рушити в дорогу. Микола Миколайович мріяв опинитися серед старих стін, де довгими безсонними ночами над ним зринали б низки давно забутих і довіку пам'ятних облич.

Та чи варто заради того повертатися, щоб на мить усе це побачити й почути, а тоді назавжди втратити?

"А як же інакше?" – подумав він і поїхав у рідні краї.

У страшні години своєї останньої хвороби, в ту самотність, а також у ті дні, коли він буквально гинув від воєнних ран, коли не було сил ворушити язиком, а між ним і людьми виникала тимчасова смуга відчуження, голова в Миколи Миколайовича працювала ясно і цілеспрямовано. Він особливо гостро відчував, як важливо для нього, щоб не урвалася тоненька ниточка, яка зв'язує його з минулим, тобто – з вічністю…

Цілий рік до його приїзду будинок стояв забитий. Його поливали дощі, на даху лежав сніг, і ніхто його не згрібав, тому дах, і так уже давно не фарбований, в багатьох місцях продірявився й проржавів. А східці головного ґанку геть прогнили.

Коли Микола Миколайович побачив свою вулицю і свій дім, серце в нього так закалатало, аж він перелякався, що не дійде. Він постояв кілька хвилин, звів дух, твердим військовим кроком перетнув вулицю, рішучо відірвав хрест од хвіртки, ввійшов у двір, відшукав у сараї сокиру й заходився нею відривати дошки від забитих вікон.

Несамовито орудуючи сокирою, забувши вперше про хворе серце, він думав: головне – відбити дошки, відчинити навстіж двері та вікна, щоб будинок знову почав жити своїм повсякденним життям.

Микола Миколайович закінчив роботу, озирнувся і побачив, що позаду нього, скорботно склавши на грудях руки, стояло кілька жінок, обговорюючи між собою, хто б із Безсольцевих це міг бути. Проте вони всі були ще такі молоді, що не могли знати Миколу Миколайовича. Перехопивши його погляд, жінки почали усміхатися, згоряючи від цікавості та бажання порозмовляти з ним, але він мовчки кивнув їм, узяв чемоданчик і зник у дверях.

Микола Миколайович ні з ким не заговорив не тому, що був такий відлюдкуватий; просто кожна жилка тремтіла в нього всередині при зустрічі з домом, який був для нього не просто дім, а його життя й колиска. Згадувався дім завжди йому великим, просторим, таким, що пахнув теплом груб, гарячим хлібом, теплим молоком і свіжовимитою підлогою. І ще коли Микола Миколайович був маленьким хлопчиком, то завжди гадав, що в них удома живуть не тільки "живі люди", не тільки бабуся, дідусь, тато, мама, брати й сестри, незліченні дядьки та тітки, що приїздили та від'їздили, а ще й ті, що були на картинах, розвішених по стінах у всіх п'яти кімнатах.

Це були селянки та селяни в домотканому одязі, зі спокійними й суворими обличчями.

Панії та панн в химерних костюмах.

Жінки в гаптованих золотом сукнях зі шлейфами, з блискотливими діадемами у високих зачісках. Чоловіки в сліпучо-білих, голубих, зелених мундирах з високими стоячими комірами, в чоботах із золотими та срібними острогами.

Портрет славетного генерала Раєвського, в парадному мундирі, при численних орденах, висів на найвиднішому місці.

І це почуття, що "люди з картин" насправді живуть у їхньому домі, ніколи не полишало його, навіть коли він став дорослим, хоч, може, це й дивно.

Важко пояснити, чому так було, але у найбільшій скруті, у передсмертній агонії, на тяжкій, кривавій роботі війни він, згадуючи дім, думав не тільки про своїх рідних, які населяли його, але й про "людей з картин", яких він ніколи не знав.

Річ у тім, що прапрадід Миколи Миколайовича був художник, а батько, лікар Безсольцев, віддав багато років свого життя, щоб зібрати його картини. І скільки Микола Миколайович себе пам'ятав, ці картини посідали чільне місце в їхньому домі.

Микола Миколайович відчинив двері з деяким побоюванням. Раптом там що-небудь непоправно змінилося. І він мав рацію – стіни дому були голі, зникли всі картини!

У домі тхнуло вологістю й затхлістю. На стелі й по кутках було павутиння. Численні павуки та павучки, не звертаючи на нього уваги, робили свою копітку мудровану роботу.

Польова мишка, яка знайшла притулок у занедбаному будинку, мов цирковий канатоходець, кілька разів весело перебігла дротиною, що лишилася на вікні від завіс.

Меблі були зсунуті зі своїх звичних місць і зачохлені старими чохлами.

Відчай і жах охопили Миколу Миколайовича, – подумати тільки, картини зникли! Він спробував ступити крок, та послизнувся й ледве

встояв – підлога була вкрита тонким шаром легкого інею. Тоді він заковзав далі, мов на лижах, залишаючи довгі сліди по всьому домі.

Ще кімната!

Ще!

Далі! Далі!..

Картин ніде не було!

І тільки тоді Микола Миколайович згадав: сестра писала йому в одному з останніх листів, що зняла всі картини, загорнула їх у мішковину й склала на антресолі в найсухішій кімнаті.

Микола Миколайович, стримуючи себе, ввійшов у цю кімнату, виліз на антресолі й тремтячими руками заходився витягувати одну картину за одною, боячися, що вони загинули, промерзли або відволожилися.

Проте сталося чудо – картини були живі.

Він з великою ніжністю подумав про сестру, уявивши собі, як вона знімала картини, ховала їх, щоб зберегти. Як вона, квола, усохла з роками, дбайливо пакувала кожну картину. Видно, трудилася цілими днями не один місяць, поколола собі руки голкою, коли зашивала цупку мішковину. Одного разу впала з полу, та – вона писала йому про це – відлежалась і знову пакувала, аж поки довершила свою останню в житті роботу.

Тепер, коли картини знайшлися, Микола Миколайович заходився біля будинку. Найперше він затопив груби, а коли шибки вікон запітніли, відчинив їх навстіж, щоб вийшла з дому вологість. А сам щоразу підкладав та й підкладав у грубки дрова, зачарований полум'ям та гуготінням вогню. Потім він вимив стіни, приніс драбинку, добувся до

стель і, нарешті, міняючи кілька разів воду, ретельно вишкріб підлогу, мостина за мостиною.

Поступово всім своїм єством Микола Миколайович відчув тепло рідних груб і звичний запах рідного дому, – він радісно наморочив йому голову.

Уперше за останні роки Микола Миколайович з полегкістю відітхнув.

Ось тоді він зняв чохли й розставив меблі. І нарешті розвісив картини. Кожну на своє місце.

Микола Миколайович огледівся, поміркував, що б ото його зробити ще, – і раптом збагнув, що йому понад усе кортить сісти у старе батьківське крісло, яке звалося чарівним словом "вольтерівське". В дитинстві йому не дозволялося цього робити, а як кортіло вмоститися в ньому з ногами!..

Микола Миколайович поволі сів у крісло, відкинувся на м'яку спинку, обіперся на його бильця й просидів так невідомо скільки часу. Може, годину, а може, три, а може, решту дня й цілу ніч...

Дім ожив, заговорив, заспівав, заридав... Сила-силенна людей увійшла в кімнату й оточила колом Миколу Миколайовича.

Микола Миколайович думав про різне, але щоразу повертався до своєї потаємної мрії. Він думав про те, що, коли він помре, тут оселиться його син з родиною.

І бачив навіч, як син увіходить у дім. І, звісно, невидимі часточки минулого пронижуть і прогріють його тіло, запульсують кров'ю, і він уже ніколи не зможе забути рідного дому. Навіть коли поїде в одну із своїх експедицій, де шукатиме найрідкісніші квіти, здираючися високо в гори, ризикуючи зірватися в провалля тільки заради того, щоб подивитися на

ледь помітну блідо-голубу квітку на тоненькій стеблинці, яка росте на самому краєчку стрімчастої скелі.

Ні, Микола Миколайович якраз розумів: життям треба ризикувати неодмінно, інакше що ж це за життя, це якесь безглузде спання та обжерство! Але попри все це він мріяв про те, щоб його син повернувся додому або повертався, щоб знову від'їздити, як це робили інші Безсольцеви у різні роки з різних приводів.

Коли він отямився, промені сонця райдужною хмаринкою клуботілися в домі й падали на портрет генерала Раєвського. І тоді Микола Миколайович пригадав, як він у дитинстві ловив перші сонячні промені на цій же картині, і сумно й весело засміявся, подумавши, що життя минуло й не повернеться.

Микола Миколайович вийшов на ґанок і побачив, що сонце освітило балкончик, який виходив на схід, і рушило, щоб зробити ще одне коло навкруги будинку.

Він узяв сокиру, знайшов рубанок і пилку, вибрав кілька дощок, щоб полагодити ґанок. Хоч як давно він це робив, видно було – руки не забули цієї роботи. Він робив усе не дуже ловко, проте залюбки, – йому подобалося тримати звичайну дошку, подобалося ковзати по ній рубанком, і міська марнота багатьох останніх років непомітно полишала його свідомість.

Дім йому скаже за це спасибі, подумав Микола Миколайович, і він скаже спасибі домові.

Потім Микола Миколайович вибрався на дах, і лист бляхи, піднятий вітром, ударив Миколу Миколайовича по спині, аж мало не збив із даху – він дивом утримався…

Отоді він уперше відчув страшенний голод, такий у нього бував лише замолоду, коли він з голоду міг знепритомніти. Та й не дивно, Микола Миколайович не знав, скільки спливло часу, відтоді як він приїхав, не пам'ятав, що він їв і чи лягав спати. Він порався у домі й не помічав мигтіння коротких зимових днів. Ранній ранок він не відрізняв од пізнього вечора.

Микола Миколайович пішов на базар, купив кислої капусти, картоплі, сухих чорних грибів і зварив кислі щі. З'їв дві тарілки й ліг спати.

Устав, як і досі не відчуваючи часу, знову поїв щів, голосно засміявся, ловлячи себе на думці, що пізнає в інтонаціях свого сміху батьків сміх, і знову чомусь ліг спати…

Відтоді минуло кілька років, і Микола Миколайович забув про свої недуги. Він жив, жив і відчував, що став витривалий, наче міцне старе дерево, щедро полите весняним дощем.

Його раз у раз бачили, як він надто спритно, як на свої літа, біжить кривулястими вуличками містечка, певно без усякого діла, хоч іноді він ніс щось загорнуте в тканину, – тоді обличчя його натхненно світилося й молоділо.

Ті, хто вважалися обізнаними, подейкували, ніби він шукає якісь картини. Витрачає на них тьму-тьмущу грошей, а решту, геть усю, віддає на дрова. І топить – подумати тільки! – всі груби щодня, а в мороз і по двічі, щоб ці його картини не відволожилися. І завжди чомусь уночі, вмикаючи світло в усіх кімнатах.

Скільки ж ото в нього грошиків марнувалося дурно: легким димом через комин в небо, яскравим світлом електрики в ніч, а головне, на нові картини – мало йому було своїх!

Ось тому й голий як бубон.

У містечку ставилися до Миколи Миколайовича з настороженою увагою. Те, як він жив, городянам було незрозуміле й недоступне, проте в багатьох викликало повагу. І, між іншим, люди звикли до того, що будинок Безсольцевих світився вночі й став у містечку своєрідним маяком, орієнтиром для пізніх подорожан, які здалеку верталися в темряві додому.

Вночі будинок був мов свічка в непрозірній пітьмі.

Сусіди могли подумати про Миколу Миколайовича, ніби він страшенно самітний і тому нещасний. Він завжди блукав містом сам-один, у незмінній кепці, яку носив, низько насунувши на лоб, і в потертому пальті з великими охайними латками на ліктях.

За це діти дражнили його "Лата-на-латі", проте, здається, він їх навіть не помічав. Тільки інколи він раптом озирався й дивився їм услід з неприхованим подивом Тоді вони прожогом тікали від нього, хоч він ніколи не лаявся й не гнався за ними.

Якщо з ним заходили в пусті балачки, то він відповідав односкладне й швидко йшов геть, наїжачившись, ніби птах на холоді.

Та одного разу Микола Миколайович з'явився на вулиці містечка не сам. Він ішов у супроводі дівчинки років дванадцяти, якийсь незвичайно поважний і гордий, не схожий на себе. Зупинявся з кожним стрічним і вимовляв одну й ту саму фразу, показуючи на дівчинку: "А це Ленка… – І, значливо помовчавши, додавав: – Моя онука". Так, ніби поруч з ним було не дівчисько, а якась всесвігньовідома величина.

А онука його, Ленка, щоразу страшенно соромилася й не знала, де подітися.

Вона була незграбним підлітком, іще телям на довгих ногах, з такими ж довгими незграбними руками. На спині в неї стирчали, мов

крильця, лопатки. Рухливе обличчя прикрашав великий рот, з якого майже ніколи не сходила доброзичлива усмішка. А волосся було заплетене в два тугих канатики.

Першого ж дня своєї появи в містечку Ленка разів по сто з'являлася на кожному з чотирьох балкончиків і з цікавістю дивилася на всі чотири сторони світу, її однаковою мірою цікавили і північ, і південь, і схід, і захід.

Життя Миколи Миколайовича по Ленчиному приїзді майже не змінилося. Щоправда, тепер у крамницю по сир та молоко бігала Ленка, а сам він зрідка купував на базарі м'ясо, чого досі за ним не спостерігалося.

Восени Ленка пішла в шостий клас.

Саме тоді-то й сталася ця історія, яка назавжди зробила Безсольцевих – Миколу Миколайовича та Ленку – знаменитими людьми. Відлуння цих подій, немов дзвін, довго ще линуло над містечком, відгукуючись по-різному в житті тих людей, які були до них причетні.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Усе містечко було всипане обпалим листям: подвір'я, тротуари, покрівлі будинків. І навіть невеличка площа, так звана головна, що лежала між універмагом і крамницею "Госптовари", суспіль була вкрита сухим і ламким листям.

Єдина прибиральна машина й гадки не мала боротися з цим небаченим листопадом, її водій Петько, молодий нахабний хлопець, відчинивши дверцята кабіни й звісивши ноги у величезних болотяних чоботях, курив "Беломор", чекаючи приватних прохачів, яким треба було щось підкинути з крамниці додому.

Граки лаштувалися в далеку путь. Незліченними зграями ширяли вони над містечком, криками зганяючи з дерев ледачих пташенят, що невчасно присіли перепочити.

Ока здулася й потемніла від осінньої поводі, хоча по ній іще шустро бігали останні катери. Старий пором витягли на берег і міцно-міцно прив'язали до старезних могутніх верб, щоб його не забрала нестримна весняна повінь. І в цій веремії Ленка цілими днями гасала по місту. Вона не втомлювалася чудуватися із дивацтв життя: граки відлітали, щоб неодмінно повернутися; пором витягали з води, щоб навесні знову опустити на річку; дерева обпадали, щоб знову порости молодим і міцним листям. Отаке в неї було славне й цікаве життя.

І раптом усе це перестало існувати. Вона не чула голосів людей, не бачила, куди її ведуть дороги, не помічала, що їсть і що п'є.

Сталося це на початку листопада, під час осінніх канікул, а закінчилося першого шкільного дня. Усього лише кілька днів і тривала ця пригода, а життя Ленці перевернула.

Того дня Ленка довго блукала містечком, аж поки опинилася в тополиному гайку біля скульптури "Сплячий хлопчик".

Хлопчик лежав на спині, трохи підігнувши ноги, простягнувши руки вздовж тіла й схилившії голову до плеча.

Він завжди був сумний, а сьогодні здався Ленці напрочуд зажурeним. Можливо, тому, що надто низько висіли над землею хмари, або тому, що на серці в Ленки було бентежно.

Тільки вона відчула себе самітною й нікому тут не потрібною, і їй захотілося негайно поїхати з цього містечка…

Микола Миколайович, мало що помічаючи навколо, займався своєю улюбленою справою. Він стояв на табуретці й легкими порухами м'якої волосяної щітки змахував невидимі порошинки з картин. Це заняття було йому так до душі, що він навіть наспівував собі під ніс. І коли до кімнати вбігла Ленка, то він спершу не помітив, що вона чимось дуже збуджена, що куртка в неї розхристана, губи міцно стулені, а в очах відчай.

Ленка одним махом витрусила з портфеля підручники та зошити й безладно почала бгати в нього свої речі, що траплялися їй на очі.

– Тихіше!.. Тихіше! Навіжена! – Микола Миколайович провів щіткою по золотому еполету Раєвського. – Краще подивися навколо! Поглянь, яка тебе оточує краса. Цим картинам понад сто літ, а вони з кожним роком стають чимраз прекрасніші…

Ленка, не звертаючи уваги на дідуся, гарячкове збиралася далі.

– Нічого ти в цьому не тямиш, скажу я тобі, Лено, хоч і не дурна дівиця. – Микола Миколайович сумно похитав головою. – Ну чого ти тупаєш, наче слон, тільки пилюку вибиваєш із дощок.

– Дай мені грошей на дорогу, – сказала Ленка, квапливо застібаючи портфель.

– А чи далеко зібралася? – Тепер Микола Миколайович провів щіткою по численних орденах генерала.

– Я від'їжджаю.

– А чому так поспіхом? – Він усміхнувся, і обличчя його від цього незвично помолоділо. – Ти що, покидаєш тонучий корабель?

– У Димки Сомова сьогодні день народження, – у відчаї відповіла Лена.

– А тебе не запросили, і тому ти вирішила поїхати? Несерйозна ти людина, Олено. Метушишся. Переживаєш через усякі дурниці… Бери приклад з генерала Раєвського…

– Дідусю, дай мені, будь ласка, грошей на квиток, – жалібно перебила Ленка.

– А куди ти їдеш, коли не таємниця?– Микола Миколайович уперше уважно поглянув на Ленку.

– До батьків, – відповіла Ленка.

Портфель розстебнувся, і вона зі злістю знову його застебнула.

– До батьків?! – отут Микола Миколайович забув про свої картини й зістрибнув з табурета. – І не думай!.. – Він насварився на неї пальцем. – Ач що вигадала! Щоб я звідси? Нікуди!.. Ніколи!.. Ані ногою!

– А ти мені не потрібен! – вигукнула Ленка. – Я сама поїду! Сама!

– А хто тебе відпустить?.. Яка самостійна! Вони тебе привезли, вони хай і відвозять. – Микола Миколайович перебіг блукаючим поглядом по картинах і мовив тихо-тихо: – Зрозумій, я тільки цим і живий. – Він простягнув руку до Ленки: – Віддай портфель.

Ленка відскочила, стала по той бік стола й крикнула:

– Дай грошей!

– Нікуди! Ти зрозуміла?.. Нікуди ти не поїдеш! – відповів Микола Миколайович. – І облишимо ці дурниці.

– Дай грошей! – Ленка стала як скажена. – А то… я що-небудь украду й продам.

– Це в нашому домі? – Микола Миколайович засміявся.

Сміх Миколи Миколайовича образив Ленку. Вона безпорадно озирнулася, шукаючи виходу із становища, й раптом вигукнула:

– Я твою картину вкраду! – Кинула портфель і гарячково заходилася знімати зі стіни картину, що висіла до неї ближче за інші.

– Картину?! – Микола Миколайович несподівано швидко підійшов до Ленки й дав їй такого ляпаса, що вона відлетіла в куток кімнати, а сам, охоплений жахом, відступив.

Ленка підхопила портфель і рвонулася до дверей. Микола Миколайович устиг її схопити. Вона вкусила його за руку, вирвалася й побігла геть.

– Я тобі однаково не дам грошей! – крикнув він їй навздогін, натягуючи пальто. – Не дам!.. Олено, зупинися!.. От скажена! – і, кваплячись, не втрапляючи рукою в рукава, вибіг із дому.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

А в цей час веселий шестикласник Валька мчав берегом річки, ніяк не сподіваючися того, що ввечері йому приклеять ганебне прізвисько Шкуродер. Він був убраний по-святковому: в чистій сорочці й з краваткою. У руці крутив собачий повідець з нашийником, а носаком чобота весь час збивав порожні консервні бляшанки, розкидані з літа там і сям нахабними туристами. Він намагався поцілити птахів та курей,

які тихо блукали в чагарнику, або котів, які мирно ловили останні промені осіннього сонця. І коли йому щастило влучити в яку-небудь ціль, то власна спритність викликала в нього напад бурхливої радості.

Валька загальмував біля старого дуба – з його дупла стирчало дві хлопчачі голови.

– Ви що там робите, малечо нещасна? – суворо запитав Валька.

– Ми нічого, – злякано відповіли ті. – Ми в пожежників граємося.

– Ану вилазь! – Валька виразно ляснув повідцем по халяві гумового чобота, немов якийсь американський плантатор з дев'ятнадцятого століття, хоч, до речі, нічого не знав про них, бо погано знався на науці під назвою історія. – Збирай листя! Запихай його в дупло! Хутко!! Ворушися!..

Хлопчаки, нічого не розуміючи, збирали оберемками листя й запихували його в дупло. Та ось вони натоптали його до краю, Валька черкнув сірником і… кинув його в дупло на листя – воно вмить спалахнуло полум'ям.

– Ти що?!-збунтувалися хлопчаки й кинулися до дерева.

Проте Валька перехопив їх і не відпускав, поки полум'я розгорілося, хоч вони пручалися в нього в руках і ревли. Потім з вигуком: "Уперед!.. На пожежу!.. Пожежники!.." – випустив і пішов собі геть.

Так він ішов по землі, скрикуючи від захоплення, залишаючи позаду себе зойки обурених жертв.

Валька квапився на зустріч зі своїми дружками, щоб іти на день народження до Димки Сомова. Він іще здалеку побачив їх: Кудлатого й

Рудого – вони сиділи на лаві біля пристані, – підскочив до них, з розгону гепнувся поруч і запитав:

– То що, баламути, жерти кортить? – зайшовся дрібним сміхом і додав: – І мені також!.. Як подумаю про сомовські пироги, слинка тече.

– А я меду з молоком навернув, – відповів Кудлатий і мрійливо додав: – Липа цього року довго цвіла – мед смачний.

– А мені бабця нічого не дала, – зітхнув Рудий. – Чого, каже, марнувати харч, якщо ти в гості йдеш.

– Хитра в тебе бабця, – сказав Кудлатий.

– Хитра-то хитра, а своє життя під укіс пустила, – відповів Валька. – Ні кола ні двора. Ось Сомову добре. В сорочці народився. І батьки грошву загрібають, і красень, і голова працює на п'ятірки… Так і кортить йому лицю почистити.

– Заздрісний ти, Валько, – сказав Кудлатий.

– А ти хіба ні?.. – Валька осміхнувся. – Чого вже там… Усі люди лускають од заздрощів. Тільки одні про це кажуть, а інші брешуть, що вони не заздрісні.

– А мені ж то навіщо заздрити? – здивувався Кудлатий. – Нам у лісництві добре. Воля. 1 взагалі я кого хочеш зігну в дугу.

– То й що?– Валька зневажливо сплюнув. – Сила – не гроші. На неї масла не купиш.

Кудлатий несподівано схопив Вальку однією рукою за шию і міцно стиснув

– Пусти! – загорлав Валька.

– Рудий, що головне в людині? – запитав Кудлатий.

– Сила! – стрепенувся Рудий, виходячи з глибокої задуми.

– А Валька її не шанує, – сказав Кудлатий. – Каже, головне в людині заздрість.

– Пусти! – репетував Валька. – Шаную я силу!.. Шаную! Пусти! Задушиш!

Кудлатий розтулив руку й звільнив Вальку. Той про всяк випадок відбіг убік.

– Нажерся меду, – Валька потер шию. – Сила наче в трактора. Не в батька... – Він щось у злості хотів іще додати, та передумав.

– Ти мого батька не чіпай, – похмуро відповів Кудлатий. – Він у мене зрешечений та битий-перебитий усілякою наволоччю.

– Дивіться! Шмакова йде! – мовив Рудий. – Ну виступає!

Кудлатий з Валькою озирнулись і отетеріли.

Шмакова була не сама, її супроводжував Попов, але всі дивилися на неї. Вона не йшла, а несла себе, можна сказати, пливла в повітрі. Попов поруч неї був миршавий і незграбний, тому що Шмакова вирядилася в нову білу сукню, в нові білі черевички й пов'язала волосся білою стрічкою.

Не до погоди, звісно, зате вона сяяла в усій своїй пишноті.

– Ну, Шмакова, ти даєш, –простогнав Валька, –Тебе ж у цих черевиках на руках треба нести.

– Артистка естради, –сказав Кудлатий.

– Сомов упаде, – констатував Рудий.

– А мені на Сомова наплювати, – проспівала Шмакова, дуже задоволена собою.

– Щось непомітно, – сказав Кудлатий.

– Хи-хи-хи! – докинув Валька.

– Ха-ха-ха! – пристав до них Рудий.

Попов поглянув на Шмакову, його кругла кирпата фізіономія набула жалібного виразу.

– Хлопці, не треба, га? – попросив Попов. – Краще ходімо до Сомова.

Всі радісно загорлали, що пора до Сомова, але Кудлатий перебив їх і сказав, що треба почекати Миронову.

– Наплювати нам на Миронову, – розхрабрився Валька. – Хто вона така – Миронова?.. Кнопка.

– Залізна, – повчально докинув Рудий.

– Кому сказано – почекаємо Миронову! – грізно повторив Кудлатий.

– Звісно, почекаємо, – злякано погодився Валька. – Та й Васильєва ще немає.

І ту ж мить вони побачили Васильєва – худенького хлопчину в окулярах.

– А мене чекати не треба, – сказав Васильєв. – Я до Сомова не піду.

– Чому? – пролунав чийсь голос.

Усі озирнулися й побачили Миронову. Вона була, як завжди, акуратно зачесана й підкреслено скромно вдягнена. Під курткою в неї була найзвичайнісінька форменна коричнева сукня.

– Привіт, Миронова, – сказав Кудлатий.

– Здорова будь, Залізна Кнопко, – догідливе докинув Валька.

Миронова їм не відповіла. Вона неквапно пройшла наперед і зупинилася перед Васильєвим.

– То чому ти, Васильєв, не підеш до Сомова? – запитала вона.

– По господарству пораюся, – невпевнено відповів Васильєв і підняв над головою авоську з продуктами.

– А коли чесно?

Васильєв мовчав; товсті скельця окулярів робили його очі великими й круглими.

– Ну чого ж ти мовчиш? – не відступалася від нього Миронова.

– Не хочеться мені до Сомова, – Васильєв з викликом поглянув на Залізну Кнопку. – Набрид він мені.

– Набрид, кажеш? – Миронова виразно глянула на Кудлатого.

Той рушив уперед – за ним решта. Вони оточили Васильєва.

– А за зраду ідеалів знаєш що належить? – суворо запитала Миронова.

– Піп? – Васильєв подивився на неї круглими очима.

– А ось що! – Кудлатий розвернувся і вдарив Васильєва.

Удар був сильний – Васильєв упав в один бік, а окуляри його відлетіли в інший. Він випустив авоську й розсипав продукти.

Всі чекали, що буде далі.

Васильєв став карачки й заходився шарити рукою в пошуках окулярів. Йому було важко, але ніхто йому не допомагав – його зневажали за зраду ідеалів. А Валька наступив важким чоботом на окуляри, і скельце хруснуло.

Васильєв почув цей хрускіт, доповз до Вальчиної ноги, відіпхнув її, підняв окуляри, підвівся, надів їх і поглянув на присутніх: тепер у нього одне око було кругле й велике, а друге блискало маленькою безпорадною голубою цяткою.

– Озвіріли ви! — з несподіваною силою закричав Васильєв.

– Іди ти!.. – Кудлатий штовхнув його. – А то дістанеш додачу!

Васильєв засовував у авоську розсипані продукти.

– Дикуни! – не вгамовувався він. – До пуття це вас не доведе!

Кудлатий не витримав і кинувся за Васильєвим, а той дав дьору під загальний задоволений регіт.

– Поріділо в нашому полку, – мовив Рудий,

– Зате ми одностайні, – гостро урвала Миронова.

– Будемо дружно, по-піонерському трощити сомовські пироги! – засміявся Валька.

– Усе жартуєш, – перебила його Миронова. – А ми ж про серйозне.

Вони вже йшли галасливою, строкато вдягненою зграйкою, коли зірка Шмакова побачила Маргариту Іванівну, їхню класну.

– Маргарита, – сказала вона.

– У джинсах, – завважив Валька. – Відірвала в Москві. Мабуть, на весілля подарували.

– Гайнімо через огорожу, – запропонував Рудий. – А то почне виховувати… Свято зіпсує.

– Не буду я нікуди стрибати, – сказала Миронова. – Себе поважати треба.

– Краще сховаємося і налякаємо її, – хихикнув Валька.

– Це вже цікаво, – підхопила Шмакова. Вони розбіглися хто куди.

Останньою, не кваплячись, стала за дерево Миронова.

А Маргарита Іванівна, не помічаючи нікого, веселою ходою перетнула сквер і схилилася до віконця каси річкового пароплавства.

Валька вийшов із схованки, нечутно підбіг до вчительки й голосно крикнув:

– Здрастуйте, Маргарито Іванівно!

Маргарита Іванівна з несподіванки здригнулася й озирнулася:

– А-а-а, це ти… Що в тебе за манера скрадатися?

– А ви перелякалися?– запитав Валька. – Перелякалися… Перелякалися… Дивіться, Маргарита Іванівна перелякалася, – блазнював він.

– Просто я замислилася, – відповіла Маргарита Іванівна й ніяково зашарілася чи то від образи на Вальчину безцеремонність, чи тому, що вона справді перелякалася, але не хотіла в цьому признатися.

Діти оточили її, вітаючись.

– Які ви всі ошатні, – Маргарита Іванівна роздивлялася їх. – А Шмакова ну чисто тобі доросла дівиця.

– Маргарито Іванівно, а вам подобається моя сукня? – причепилася до неї Шмакова.

– Подобається, – відповіла Маргарита Іванівна. – Хто тобі її пошив?

– Звісно хто! – із захопленням устряв у розмову Попов. – Моя матуся.

– Під моїм керівництвом, – сказала Шмакова й зло зашепотіла Попову: – Хто тебе за язика тягнув?.. А може, мені її з Москви, з Будинку моделей привезли. "Моя матуся..."

– А ти що ж, Миронова, відстаєш від усіх? – запитала Маргарита Іванівна.

– Я?.. Ганчірок не терплю. – Миронова зверхньо поглянула на своїх друзів. – Даруйте, Маргарито Іванівно, ми запізнюємося.

– А ви куди? – Маргарита Іванівна була трохи ошелешена різкістю Миронової.

– До Сомова, – відповів за всіх Рудий. – Гуляємо з приводу прив'ядання.

– Передайте йому привіт. Скажіть, що я йому бажаю... – Маргарита Іванівна замислилася. – Сомов – людина не. звичайна, не зупиняється на досягнутому. А головне, сміливий, щирий, надійний товариш.

– Влучили в ціль, Маргарито Іванівно, – проникливо сказала Шмакова.

– Отже, я йому бажаю...

– А ви знову кудись від'їжджаєте? – перебив Рудий Маргариту Іванівну.

– Хочу показати чоловікові Полєново. Він же тут іще нічого не бачив. А часу в нього обмаль, йому треба повертатися до Москви. – Маргарита Іванівна глянула на годинник. – Ой!.. Біжу. Ах, мало не забула про Сомова... – І вже на ходу вигукнула:– Побажайте йому, щоб він лишався такий, який він зараз... Усе життя такий... – І зникла.

– А з нами ніяк до Полєнова не добереться… – почала Миронова, але останні слова завмерли в неї на губах, бо вона побачила Ленку Безсольпеву.

І Ленка побачила однокласників – зупинилася мов укопана. І однокласники побачили Ленку і в захопленні завмерли.

– Перед нами історичний експонат – Безсольцева! – Вперше губи Миронової розтяглись у стриману усмішку, а голос задзвенів: – Вона прийшла по квиток!.. Вона їде!

Ленка рвучко повернулася до всіх спиною і підійшла до каси річкового пароплавства.

– Еге! – вигукнув Кудлатий. – Вона їде!

– Сила перемогла! – радісно підтримав його Рудий.

– А знаєте, що ми їй порадимо? – Миронова освітилася натхненням:– Щоб вона запам'ятала наш урок на все життя…

Валька, кривляючися, вигинаючися спиною, навшпиньки підбіг до Ленки й постукав кісточками пальців по її спині:

– Безсольцева, ти запам'ятала наш урок?

Ленка не відповіла. Вона стояла не поворухнувшись.

– Не відповідає, – розчаровано сказав Валька. – Отже, не запам'ятала.

– Може, оглухла? – пропищала Шмакова. – То ти її… струсони.

Валька підняв кулак, щоб стусонути Ленку по тоненькій худенькій спині.

– А ось цього вже не треба, – зупинила його Миронова, – адже вона їде. Значить, ми перемогли. Нам цього досить.

– Хай забирається, звідки приїхала! – крикнув Рудий.

І всі теж загорлали:

– Нам такі не потрібні!

– Ябеда!

– Опу-да-ло-о-о! – Валька схопив Ленку за руку й втягнув у коло дітей.

Вони стрибали навкруг Ленки, танцювали, блазнювали й веселилися, і кожен намагався перевершити іншого:

– Опу-да-ло-о-о! Опу-да-ло-о-о!

– Го-род-нє!

– Рот аж по вуха!

Крутилося різноколірне коло, а Ленка кидалася в середині його.

В цей час з'явився Микола Миколайович, побачив Ленку та дітей, що стрибали навколо неї, і крикнув:

– Ви чого до неї причепилися? Ось я вас!..

– Лата-на-латі! – залементував Рудий. – Атас!

Вони кинулися врізнобіч.

Тільки Миронова залишилася на місці, навіть не поворухнулася, бровою не повела. Слова її були сповнені зневаги до всіх інших:

– Ви що, злякалися?

Цей рішучий окрик зупинив дітей.

– Що ж ви шестеро на одного! – Голос у Миколи Миколайовича лунав майже трагічно. – І не соромно вам?

– А чого нам соромитися! – нахабно бовкнув Валька. – Ми нічого не вкрали. Все в законі.

– Ви краще свою онучку соромте!-сказала Миронова.

– Лену? – здивовано запитав Микола Миколайович. – За що?

Ленка рвучко обернулася до дідуся, і він побачив її обличчя: спотворене, немов її боляче вдарили. Він уже хотів крикнути цим дітям, щоб вони замовкли, щоб якнайшвидше пішли геть і залишили їх удвох.

Але йому ніхто й не збирався нічого казати, це було не за їхніми правилами: втаємничувати дорослих у свої справи. Лише Миронова твердо й весело сказала йдучи:

– Від неї довідаєтеся. Вона вам усе мальовничо розповість.

Вони зникли. Тільки деякий час у тихому й прозорому осінньому повітрі було чути їхні вигуки:

– Молодець Залізна Кнопка!

– Не злякалася Лату-на-латі!

– Сила перемогла!

А згодом і голоси зникли, розчиняючись удалині.

А Ленка, бідолашна Ленка тицьнулася Миколі Миколайовичу обличчям у груди, щоб сховатися хоча б на якийсь час від тих злигоднів, які спіткали її, і принишкла.

Його внучку дражнили Опудалом і так її доконали, що вона вирішила поїхати геть, подумав Микола Миколайович і відчув, як її лихо боляче вдарило його в серце: він завжди тяжко переживав чужі незгоди. Це було важко для життя, але він не хотів розлучатися з цією звичкою, не кидав важкого, але дорогого тягаря. І це було його життя й порятунок. Так подумав цієї миті Микола Миколайович, а вголос мовив, щоб заспокоїти Ленку:

– Ну що ти… – Він погладив її м'яку ніжну потилицю. – Не звертай на них уваги. – Голос у Миколи Миколайовича здригнувся, виказуючи хвилювання. – Вчись у мене. Я завжди спокійний. Роблю свою справу – і спокійний. – Він майже крикнув з викликом: – Ти чула, вони дражнили мене Лата-на-латі? Нещасні!.. Не тямлять, що коять. – І раптом тихо й нерішуче запитав: – А ти що зробила? За що вони тебе так?

Ленка вирвалася з його рук і відвернулася.

"Не треба було в неї нічого запитувати, не треба було", – подумав Микола Миколайович, але ці слова самі собою зірвалися в нього з язика. Та що ж вона таке страшне скоїла, що вони відштовхнули її од себе, зневажили й ганяли, немов зайця?..

– Ну гаразд, гаразд! – сказав Микола Миколайович. – Пробач… Ти вирішила поїхати – виходить, тобі так треба. Я жив сам… І далі житиму сам. – Він помовчав, тому що зміст цих слів був йому неприємний. – Звик до тебе? Відвикну…

При цьому він за своєю давньою звичкою нашорошився, мов птах під дощем, і натягнув козирок кепки на очі.

– Все це для мене несподівано, – провадив далі Микола

Миколайович. – Жили поруч, а я до пуття в тобі нічого не зрозумів. Не збагнув твоєї душі – ось що прикро.

Він поліз у кишеню, дістав потертий гаманець і довго порпався в ньому, чекаючи, аж раптом Ленка щось скаже, ну, приміром, що вона передумала, що нікуди не поїде й що він може сховати свій гаманець знову в кишеню. Він зволікав, тяжко зітхав, але це йому не допомогло – Ленка мовчала.

– На, – сказав Микола Миколайович, простягаючи Ленці гроші. – Купиш два квитки на завтра. Я проводжу тебе до Москви, до літака.

– А я так хотіла на сьогодні! – сумно зітхнула Ленка. – На сьогодні! На зараз!

– Але це безглуздя, – опирався Микола Миколайович. – Поглянь, які ти взяла речі. Де твої підручники? А пальто? Там же сніг давно, одразу схопиш ангіну!

Він говорив, говорив, а вона його перебивала: "На сьогодні, на зараз!" – а він переконував затриматися, хоча сам чудово розумів, що всі його доводи – цілковита дурниця, а головне полягало в тому, що йому страшенно не хотілося, щоб Ленка поїхала від нього. І тому він увірвав

свою мову на півслові, нахилився до неї й признався благальним шепотом:

– Ну не можу я так одразу!.. Ну давай завтра.

Ленка вихопила гроші з рук Миколи Миколайовича.

– Ти чула? Я згоден на завтра, – востаннє попросив він.

Микола Миколайович спантеличив Ленку – чи її це дідусь каже? Вона звела очі й побачила його спокійне, незворушне обличчя. Тільки рубець, що йшов од скроні до кутика шорстких, сухих, старечих губів, зрадницьки побілів, і розгублені очі, сховані під козирком кепки, виказувала велике хвилювання.

– А в тебе латка на рукаві одірвалася, – раптом завважила Ленка.

– Треба пришити, – Микола Миколайович помацав латку.

Ленка побачила, що рубець на дідусевому обличчі знову став ледь помітний, і сказала:

– Ти купив би собі нове пальто.

– В мене на це немає грошей, – відповів той.

– Ото про тебе й кажуть, що ти – жаднюга. – Ленка прикусила язика, але образливе слово вже випорснуло, тепер його не спіймаєш.

– Жаднюга? – Микола Миколайович голосно засміявся:– Смішно. – Він з великою увагою заходився роздивлятися своє пальто. – Ти гадаєш, що в ньому ходити вже зовсім не личить?.. А знаєш, я це пальто люблю. В старих речах є щось таємниче… Вранці я надягаю пальто й згадую, як

ми з твоєю бабусею багато років тому купували його. Це вона його вибирала... А ти кажеш – купи нове!..

Їхні погляди зустрілися – ні, не зустрілися, а зіткнулися, тому що кожен з них думав про від'їзд.

– Ну, гаразд, – сказала Ленка, – поїду завтра. – І купила квитки.

Вони пішли додому в супроводі дощу, який, налетівши невідомо звідки, омивав суху землю, – вони навіть не помітили, як він розпочався.

Коли вони ввійшли в кімнату, то у відчинену кватирку влетіла музика й галас дітей.

– У Сомових гуляють. – Микола Миколайович спохопився, що сказав не те, й начебто ненароком зачинив кватирку.

Проте музика й галас були такі гучні, що й зачинена кватирка не рятувала.

Тоді Микола Миколайович сів до піаніно, що він робив надзвичайно рідко, й демонстративно та врочисто відкрив кришку.

– Ну, чого ти так дивишся на мене? – запитав він у Ленки, перехопивши її погляд. – Мене чомусь потягло до музики. І нема чого мене гіпнотизувати.

Микола Миколайович заграв голосно й задьористо. Потім раптом увірвав гру й мовчки, з німим докором глянув на Ленку.

– Не дивися на мене так! – не витримала Ленка й вигукнула:– Ну що ти сам будеш тут робити? Бери картини з собою, й поїдемо разом!

– Що ти… Схаменися!.. – Микола Миколайович схвильовано став розглядати картини. – Це неможливо. Вони народилися тут… На цій землі… В цьому містечку… Біля цієї річки… Тут їм довіку жити… Колись під час війни я лежав у госпіталі і мені наснився сон, ніби я хлопчиком стою серед цих картин, а по них сонячні зайчики бігають. Тоді я й вирішив: якщо лишуся живий, назавжди повернуся до рідного дому… Не одразу вдалося, але все-таки добувся. А тепер мені здається, що я й не від'їздив звідси, що я тут завжди… Ну, розумієш, завжди-завжди… – Він якось винувато й безпорадно усміхнувся. – Багато сот років… Що моє життя-продовження чийогось іншого… Або багатьох інших… Чесно тобі кажу. Іноді мені навіть здається, ніби не мій прадід намалював усі ці картини, а я… Ніби не мій дід був фельдшером і спорудив у місті першу лікарню, а також я… Тільки єдиній тобі можу в цьому признатися. Інші не зрозуміють, а ти зрозумієш, як треба… А коли ти сюди приїхала, я, старий дурень, розмріявся, вирішив: і ти до рідного місця приростеш і проживеш тут довгу низку літ серед цих картин. Хай твої батьки гасають по світу, а ти житимеш у рідному домі… Не вийшло.

Микола Миколайович раптом підійшов до Ленки й рішуче мовив:

– Послухай, давай покінчимо з цією справою. – Він намагався говорити бадьорим голосом. – Повертайся до школи, та й годі.

Ленка кулею відлетіла від Миколи Миколайовича, схопила свій нещасний портфель і кинулася до дверей. Микола Миколайович заступив дорогу.

– Відійди! – Такої несамовитості на її обличчі Микола Миколайович іще ніколи не бачив: губи та обличчя в неї побіліли, мов крейда. – Краще відійди!.. Кому кажуть!.. – і кинула в нього портфель – він просвистів повз його вухо й гепнув об стіну.

Микола Миколайович з великим подивом глянув на Лен-ку, відійшов од дверей і сів на диван.

Ленка постояла трохи в нерішучості, вся зіщулилася, винувато похилила голову й несміливо сіла поруч нього.

– А ти не сердься на мене… Гаразд?.. – попросила вона. – Не сердься. Просто я якась чумна. Завжди щось не те роблю. – Ленка зазирнула Миколі Миколайовичу в очі. – Ти пробачив мені? Пробачив?..

– Нічого я не пробачив, – сердито відповів Микола Миколайович.

– Ні, пробачив, пробачив! Я бачу по очах, – зраділа вона. – Я… захопилася…

– Нічого собі "захопилася", – відповів Микола Миколайович. – Рідному дідові мало голову не зітнула.

– А от і неправда, – сказала Ленка.

Її обличчя раптом так дивовижно змінилося, що Микола Миколайович теж усміхнувся. Воно стало ясне й радісне, рот розтягнувся до вух, щоки округлилися.

– Я ж мимо кидала!

І раптом обличчя її знову змінилося, стало якимось відчайдушним.

– Тільки не перебивай мене. Гаразд? А то я зірвуся й не зможу розповідати. А так я тобі все-все розповім, усю правду, без хитрощів.

– Добре, – зрадів Микола Миколайович. – Ти заспокойся й розповідай… неквапом, докладно, так легше.

– Ще раз переб'єш – піду геть! – Губи в Ленки підтяглися й очі звузилися. – Я тепер не та, що колись. Я – рішуча. – І вона почала розповідати.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

– Коли я прийшла до школи вперше, то Маргарита, наша класна, покликала до вчительської Рудого й звеліла йому відвести мене до класу. Ми йшли з Рудим коридором, і я всю дорогу хотіла з ним заприятелювати: перехоплювала його погляд і усміхалася йому. А він у відповідь давився з реготу.

Звісно, адже в мене дурна усмішка – до самих вух. Тому й вуха я тоді ховала під косами.

Коли ми підійшли до класу, Рудий не витримав, рвонув уперед, влетів у двері й загорлав:

"Товариство! В нас новенька!.." – і зайшовся реготом.

Ну, після цього я застигла на місці. Можна сказати, задерев'яніла. Зі мною таке часто бувало.

Рудий вилетів назад, схопив мене за руку, втягнув до класу й знову загоготів. І кожен на його місці зробив би те ж саме. Може, я на його місці взагалі померла б з реготу. Адже ніхто не винен, що я така незграбна. Я й на Рудого не образилась і навіть була йому вдячна, що він утягнув мене.

Правда, як на лихо, я зачепилася ногою за двері, врізалася в Рудого, і ми обидва гепнули на підлогу. Сукня в мене задерлася, портфель вилетів з рук.

Усі, хто був у класі, оточили мене і з захопленням роздивлялися. А я підвелася, і усмішечка знову розтягнула мій рот – не можу, коли мене впритул роздивляються.

Валько закричав:

"Рот аж по вуха, хоч прив'язуй капелюха!"

Васильєв засунув пальці в рота, розтягнув губи, зробив гримасу і кричав:

"Я теж так можу! В мене теж рот аж по вуха, хоч прив'язуй капелюха".

А Кудлатий, давлячись од сміху, запитав:

"Ти чия така?"

"Безсольцева я… Лена", – і я знову по-дурному усміхнулася.

Рудий у захваті закричав: "Слухайте!.. Це ж онучка Лати-на-латі!" Ленка ввірвала свою розповідь і подивилася на Миколу Миколайовича.

– Ти давай, давай, не соромся, – сказав Микола Миколайович. – Я ж тобі казав, як я до цього ставлюся. Найвищою мірою поблажливо і зовсім не ображаюся.

– Ну я ж про це не знала, – вела далі Ленка, – і взагалі про твоє прізвисько нічого не знала… Ну, не була готова… "Мій дідусь, – кажу, – Лата-на-латі?.. За що ви його так прозвали?.."

"А що тут поганого? – відповів Кудлатий. – Мене, наприклад, звуть Кудлатий. Рудого – Рудий. А твого діда – Лата-на-латі. Звучно?"

"Звучно", – погодилась я.

Я подумала, що вони веселі й люблять пожартувати.

"Отже, ви добре знаєте мого дідуся?" – запитала я.

"Аякже, – сказав Кудлатий. – Він у нас знаменитий".

"Так, так... Дуже знаменитий, – підхопив Валька. – Якось у приватній розмові я запитав твого дідуся, чому він не тримає собак. І знаєш, що він мені відповів? "Я, каже, не тримаю собак, щоб не лякати людей".

Я зраділа:

"От, кажу, здорово!"

1 інші діти теж підхопили:

"Здорово, здорово!"

"Ми ці слова завжди пам'ятаємо, – вів далі Валька, – коли яблука у його садку... Ну, як це називається?.."

"Збираємо", – підхопив Рудий.

Усі чомусь знову зареготали.

Ленка раптом замовкла й поглянула на Миколу Миколайовича.

– Ото яка дурна, – сказала вона. – Тільки оце зараз зрозуміла, що вони з мене сміялися. – Ленка вся витягнулася, тоненька, вузенька. – Мені треба було тебе захистити... дідусю!

– Дарма, – відповів Микола Миколайович. – Мені навіть подобалося, що вони в мене яблука цупили. Я за ними часто підглядав. Вони шастали по садку, бігали пригнувшися, набивали яблука за пазуху. В нас із ними була начебто гра. Я вдавав, ніби не бачу їх, а вони з відчайдушною хоробрістю цупили яблука, можна сказати, ризикували життям, а проте знали, що їм за це нічого не буде.

– Ти добрий! Я й тоді їм відповіла, що ти добрий. А Попов сказав:

"Моя матуся йому на пальто пришивала лати. Каже: "Ви ж відставний офіцер. У вас пенсія. Вам не личить із латами". А він – це тобто ти, дідусю: "У мене зайвих грошей нема".

"Ну ти, Попов, даєш! – вигукнув Рудий. – Ти що ж, думаєш, він жадібний?"

А Валька підхопив:

"Він жадібний?! Він моїй бабці за картину відвалив триста карбованців. Це, каже, картина мого прапрапра-пра..."

Всі розвеселились і заходилися вигадувати, хто що міг:

"Бабусі!"

"Тітоньки!"

І тоді я стала реготати. Еге ж смішно, Ідо вони нашого прапрадідуся переробили на прапрабабусю та на прапра-тітоньку? – запитала Ленка в Миколи Миколайовича. – Регочу я та регочу, ніяк не можу зупинитися. Я коли регочу, то геть про все забуваю.

Ленка несподівано коротко засміялася, ніби дзвіночок дзенькнув і впав у траву, й знову стисла губи.

– Це колись я про все забувала, – виправилася Ленка і з погрозою додала. – А тепер… – Вона замовкла.

Микола Миколайович терпеливо чекав, коли вона розповідатиме далі. Він дав собі слово не перебивати її. Та й самому йому хотілося розібратися в усій цій історії. 1 слухати Ленку було легко, бо переливи її голосу, вираз очей, що то загасали, наче облиті водою жаринки, то знову полум'яне й несподівано спалахували, зачаровували його.

За все своє довге життя Микола Миколайович не бачив такого обличчя. Від нього віяло таємничою силою часу, немов воно прийшло до нього через віки. Він це відчував гостро й постійно.

А може, це відчуття виникло в нього після появи в домі "Машки"?

– Взагалі я ніколи не кінчила б сміятися, якби не Валька, – знову заговорила Ленка. – йому було смішно, шо ти купив у його бабусі картину за триста карбованців.

"Бабця, каже, з радості мало не померла. Думала, одержить двадцятку, а він їй триста!.."

Валька підбіг до дошки й намалював квадрат, не більший за портфель.

"Ось за таку малюсіньку картинку – три сотні! – верещав Валька. – А на картинці була намальована тітка з буханцем".

– "Жінка з короваєм", – суворо і багатозначно докинув Микола Миколайович.

– Я знаю, ти не хвилюйся, я знаю всі твої картини, – виправдовувалася Ленка й провадила далі:

"А ще перекажи своєму дідові, – закричав горлатий Валька, – що ми його вітаємо, що в нього така онука… Ну точнісінько як він!"

"Вони з Латою-на-латі – обоє рябоє!" – сказав Рудий.

А я чомусь підхопила:

"Авжеж, ми з дідусем обоє рябоє!"

Микола Миколайович цілком виразно уявив собі, як Ленка, мабуть, од розгубленості вигукнула ці слова. І ніби тішачись з них, вона підстрибнула на місці й завертіла головою, мов папужка, і кутики губів у неї вигнулись угору, йому подобалася її безпорадна й щира усмішка. А для них це забава – та й годі.

– Кудлатий так і вигукнув:

"За-ба-ва! Ну й забавна ти, Безсольцева Лена!"

А Рудий, зрозуміло, підхопив:

"Не забавна вона. А опудало!"

"Городнє!" – похлинувся від захоплення Валька.

Звісно, вони почали реготати з Лейки, викаблучуючись кожен на свій лад.

Хто хапався за живіт, хто хвицав ногами, хто вигукував: "Ой, далі не можу!"

Ленка, щира душа, вирішила, що вони просто веселилися, що вони сміялися з її слів, з її жарту, а не з неї самої.

Ленка зауважила, що Микола Миколайович якось підозріло причаївся, ніби його щось не влаштовувало в її розповіді.

– Дідусю, ти мене не слухаєш? – запитала вона тремтячим голосом. – А чому?

Микола Миколайович збентежено звів на неї очі, не знаючи, як повестися, – правду йому казати не хотілося, щоб зайвий раз не засмучувати Ленку, і брехати було важко.

– Не відповідай! – Ленку наче блискавкою пронизало – вона про все здогадалася. – Тобі мене шкода стало? Так? Вони з мене сміялися? Так?.. Уже тоді? – Вона жалібно усміхнулася: – Подумати лише, а я й гадки не мала. Все прийняла за чисту монету… Атож. Сміялися. Я бачу, бачу себе збоку – ну просто я була якась дурка… – І тихо додала:– Справді, дурка з морозу.

Раптом обернулася до Миколи Миколайовича всім корпусом, і він побачив її великі сумні очі.

– Дідусю! Любий! – Вона схопила його за руку й поцілувала її. – Пробач мені!..

– За що? – не зрозумів Микола Миколайович.

– За те, що я їм вірила, а вони з тебе сміялися.

– Хіба ти в цьому винна? – сказав Микола Миколайович. – Та й вони не винні, що сміялися з мене, їх можна тільки пожаліти й постаратися їм допомогти.

– Може, ти їх любиш? – Ленка з підозрою поглянула на Миколу Миколайовича.

Той відповів не одразу – помовчав, подумав, потім мовив:

– Певна річ.

– І Вальку? – обурилася Ленка. – І Рудого, й Кудлатого?!

– Кожного окремо – ні! – У Миколи Миколайовича від хвилювання перехопило горло, і він задихнувся. – А всіх разом – так, тому що вони – люди!

– Якщо ти будеш психувати, – сказала Ленка, – то я кину розповідати.

– Та я не психую, – засміявся Микола Миколайович. – Подумаєш, навіть задихнутися разочок не можна. А ти давай, давай далі, я слухаю.

– Ну, загалом, коли Рудий обізвав мене опудалом, – сказала Ленка, – то його хтось міцно штовхнув у спину… і я побачила вперше Димку Сомова… Знаєш, він мене зразу здивував. Очі сині-сині, а чуб білий. І обличчя суворе. І якийсь він увесь таємничий, як "Сплячий хлопчик".

А Рудого штовхнув добряче, той тицьнувся в черево здоровила Попова й кинувся на Димку. Я хотіла крикнути, щоб вони не билися через мене. Ну хай я опудало, то й що? Та вони вже зчепилися.

Я заплющилась. Я завжди так робила, коли розпочиналася бійка. Я ж тобі головного не сказала: я колись боягузкою була. Якщо лякалася, то в мене відбирало ноги й руки. Поворухнутися не могла, мов нежива.

Тільки бійки ніякої не вийшло. Я почула спокійний Дим-чин голос:

"Сам ти опудало, і не городнє, а звичайно-руде".

Я розплющила очі. Виявилося, Димка однією рукою скрутив Рудого й тримав його міцно. А той і не думав викручуватися, викривився й вигукнув:

"Я звичайно-руде опудало!"

З нього всі почали сміятися, і він сам із себе сміявся найголосніше за всіх. Та ти ж його бачив, дідусю! – сказала Ленка.

– Правда, він кумедний?.. Ну чисто цирковий паяц, – йому й перука не потрібна, він же від народження рудий!

Тої миті, коли ми сміялися з Рудого, вбігла весела Маргарита. В одній руці вона тримала класний журнал, а в другій згорток в кольоровому поліетиленовому мішечку.

"А, новенька! – Вона побачила мене. – Куди ж тебе посадовити?"

Вона понишпорила очима по рядах парт… і забула про мене, бо-дівчатка оточили її і запитали, чи правда, що вона виходить заміж. Маргарита відповіла, що правда, засяяла від щастя, квапливо роздерла мішечок, витягла коробку цукерок, відкрила її і поставила на стіл.

"Від нього?" – прошепотіла здогадлива Шмакова.

"Від нього, – Маргарита ще дужче розквітла. –Пригощайтеся", – і зробила величний жест рукою.

Усі посхоплювалися зі своїх місць і почали хапати цукерки і запихати у рот. А Маргарита говорила:

"По одній! По одній! А то всім не вистачить".

Я теж схопила цукерку.

А Шмакова запхнула одну цукерку в рот, а другу віддала Димці. Ото галас зчинився!

А дівчата закидали щасливу Маргариту запитаннями:

"Маргарито Іванівно, а хто ваш чоловік?"

"А у вас є його фотокартка?"

"А він живе в Москві?"

І тої миті в дверях з'явилася Миронова. Вона в нас особлива, в неї дуже сильна воля.

"Чого ви тут галасуєте після дзвінка?" – запитала Миронова.

"Ми цукерки їмо!" – вигукнула Шмакова.

"Під час уроку?" – ущипливо зауважила Миронова й пройшла на своє місце.

Шмакова простягла їй цукерку:

"Візьми й заспокойся. Сама запізнилася та ще й викаб-лучується".

"Тихо! – сказала Маргарита. – Миронова має рацію. По місцях!"

І всі пішли по своїх місцях, а про мене Маргарита так і не згадала, і я не знала, куди мені сісти, зупинилася біля Димки і втупилась у нього. Ну,

в мене така звичка: якщо мені хто-небудь подобається, то я дивлюсь на нього, дивлюсь, хоч знаю, що це незручно. Він на мене раз глянув, удруге, а тоді запитав, чого мені треба.

А я бовкнула:

"У тебе місце вільне?"

"Зайняте".

Ну, думаю, влипла, зараз він почне з мене сміятися. А він раптом усміхнувся й запитав:

"А що?"

"Хотіла сісти до тебе, – відповіла я, а що він і досі усміхався, то я розхрабрилася від його доброти й сказала: – Ти ж мене врятував".

По-моєму, йому мої слова сподобалися, бо він сказав:

"Ну що ж, зараз спробуємо, – і голосно вигукнув: – Шмакова, новенька твоє місце хоче зайняти!"

Шмакова почула Димчині слова й дуже розсердилася. Вона подивилась у наш бік, потім поволі попрямувала до нас. Вона підходила, підходила, і я бачила, як у неї в очах стрибали лихі вогники. Тоді я перелякалася. Адже я не сіла б, коли місце зайняте. А Шмакова підійшла до нас, зміряла мене зневажливим поглядом і відвернулася. Ясна річ, вона ж красуня! А я? – Ленка безнадійно змахнула рукою.

– Ти теж нівроку, – визнав за свій обов'язок утрутитися Микола Миколайович.

– Та годі тобі мене заспокоювати, – обурилася Ленка. – Вона ж справжня красуня! Сукня в неї новенька й пошита по фігурі. А в мене... якийсь маскувальний халат.

– Маскувальний халат?.. – здивовано перепитав Микола Миколайович. – Це, мабуть, моя вина Я не врахував, що сукня має бути по фігурі. Вибач. – І майже вигукнув: – Зате в тебе очі натхненні! І серце чисте. Це вагоміше, ніж сукня по фігурі.

– Не хвали мене, будь ласка, – сказала Ленка. – Адже я погана. Я насправді – зрадниця!.. Я це зараз, зараз зрозуміла до самісінького денця.

Ленка замовкла. Микола Миколайович терпеливо чекав, коли вона знову заговорить. До кімнати вже вкотре ввірвалася задьориста музика: це досі гуляли на дні народження Димки Сомова. Вони танцювали, кричали, співали, а тут, у домі Безсольцевих, сиділо двоє похмурих людей, які не знали, що їм робити далі і як їм тепер жити.

– Ну, то що там сталося зі Шмаковою? – урвав мовчання Микола Миколайович.

– Зі Шмаковою? – перепитала Ленка. – Нічого особливого не сталося – вона поступилася мені своїм місцем. "Поступаюся, каже, тобі моїм місцем з великим задоволенням. – І схопила портфель. – Мені, каже, тут набридло. Парта якась перехняблена. І взагалі я люблю переміну місць. Отож, Димочко, чао-какао!– А на прощання, нарешті, глянула на мене, нібито щойно оце помітила, зневажливо пирснула й тихо проказала:– Але й опудало!"

Попов загорлав, щоб Щмакова сіла до нього, і та кинула йому портфель, а він його впіймав, – от від тієї миті він став її рабом.

Тоді Маргарита оголосила, що наша школа їде під час осінніх канікул на екскурсію до Москви.

"Отже, ми поїдемо разом?" – вихопилася здогадлива Шмакова.

"Разом, разом, – Маргарита усміхнулася. – Тож беріть у батьків гроші й приносьте".

З цього приводу пролунав такий лемент захоплення, що Маргарита засміялася й затисла вуха руками, щоб не оглухнути. Звісно-бо, усім хотілося поїхати на канікули до Москви.

І я залементувала, але потім осіклася, бо Димка зустрів цю звістку байдужливо. А коли всі замовкли, він зітхнув важко й мовив:

"Знову на батьківські… Набридло".

"То що ж ти пропонуєш? Не їхати до Москви?" – запитала Маргарита.

"Ні, він цього не пропонує, – втрутилася Миронова. – Але він не знає, що він пропонує".

"Чудово він знає, – пролунав лагідний голосок Шмакової. – Це він перед новенькою виставляється".

Всі, зрозуміло, одразу ж захихикали.

Маргарита осмикнула Шмакову, а я, коли чесно, чомусь тішилася з її слів… Ну, звісно, не чомусь, а тому, що вона сказала, ніби Димка переді мною виставлявся.

А коли в класі знову запала тиша, то Димка підвівся, переможно оглянув учнів і сказав:

"Давайте на поїздку заробимо самі!"

Враз мене нібито підкинуло, просто не знаю чому. Я підхопилася й загорлала:

"Маргарито Іванівно! Маргарито Іванівно! Можна, я скажу?"

Але ж і вигляд я мала, мабуть, – захоплена дурка. Проте я про себе й не думала, в мене на душі було хороше і хотілося сказати всім що-небудь надзвичайне.

"Мені дідусь багато розповідав про ваше місто… У вас місто особливе, старовинне…. Приїдеш, назавжди залишишся… Не проміняєш ні на які золоті гори. Правда тут гарно! І ви всі такі гарні! І пропозицію Сомова я підтримую!.." Я усміхнулася Димці й нарешті сіла.

"Ну, Сомов у нас, як завжди, молодець! – сказала

Маргарита. – Мені його пропозиція теж дуже сподобалася… Зрозуміло, ви вже дорослі діти й цілком можете попрацювати, – вела вона далі, – я вам, певна річ, допоможу. Тільки… не підведете?.."

Всі враз закричали:

"Що ви, Маргарито Іванівно! Ви тільки домовтеся!"

"Ми працюватимемо дні й ночі!"

"З ранку до ранку!.."

І ми почали працювати. Ходили у радгосп на збирання пізніх огірків і капусти. Ти не думай, ми не тільки за гроші працювали. Ми й безкоштовно. Наприклад, у дитячому садку. І міський сквер прибирали…

Правда, це не всім подобалося. Можливо, саме через це в нас і спалахнула сварка. Валька, приміром, тільки-но ми йшли на безкоштовну роботу, завжди біг геть. Якось у неділю вранці Маргарита привела нас у радгоспний сад збирати осінні яблука.

Усі хлопці й дівчата прийшли в гумових чоботах, а я в черевиках, – вони одразу промокли від роси.

Димка помітив це, роззув чоботи, простягнув мені й сказав, щоб я перевзулася. Ото була мить, – він стояв босий на мокрій холодній траві й простягав мені чоботи з вовняними шкарпетками. Я не наважувалася їх узяти.

Хлопці та дівчата оточили нас і роззявили роти від подиву.

"Ото Сомов дає!" – засміявся Кудлатий.

"Лицар", – підхопив Валька.

"Левине серце!"-докинув Рудий і зайшовся дрібним сміхом од власної дотепності.

"Чи довго ми ще стоятимемо й женихатимемося?– раптом сердито обірвала їх Шмакова. – Ми прийшли, здається, працювати. Чи не так, Димочко?.."

Хтось знову захихикав, а Димка не звернув на це аніякісінької уваги, кинув мені чоботи й пішов собі.

Я натягнула Димчині шкарпетки – вони були ще теплі від його ніг – і влізла в чоботи.

Знаєш, дідусю, як мені було весело!-Ленка засміялася: – Весело-весело! Може, тому, шо Димка віддав мені чоботи? – Вона хитро глянула на Миколу Миколайовича. – Ні, мабуть, просто тому, що в саду було дуже гарно.

Вдруге за цей день Микола Миколайович почув її сміх. Йому подобалося, що вона забула про те, що ці діти прозвали її опудалом, що вона шпурнула в нього портфелем тільки за те, Що він запропонував їй повернутись до школи… Вона про все, про все це забула й знову була щаслива.

А Ленка досі ще дивилася кудись удалину, зазираючи у своє недавнє минуле, яке їй явно було не до душі.

Перед нею постала дивна картина… Сад, повитий павутинням. Сотні мереживних гамаків, гамачків, підвісних доріг сплелися поміж яблунь, лежали в траві й покривали чагарник.

Хлопці й. дівчата розбіглися по саду, і кожен кричав, що в нього найцікавіше павутиння, їхні голоси, на зразок пташиних, радісно і збуджено дзвеніли серед дерев.

Потім усі взялися збирати яблука. І Ленка збирала, а сама весь час нишком стежила за Димкою: як він спритно лазив по деревах, як сміливо стрибав, як швидко пробігав з одного кінця саду в другий в сліпучих червонястих променях сонця.

Вони працювали до самого обіду. А наприкінці роботи розпалили вогнище й пекли яблука.

Рудий – на парі – голими руками витягав з вогню дівчатам печені яблука…

– А потім, дідусю, сталася дивна-дивна історія. Пам'ятаєш, ми працювали на фабриці дитячої іграшки?.. Ну, ми там із пап'є-маше клеїли морди звірів.

Микола Миколайович кивнув.

– Отож тоді на фабриці я вперше зрозуміла, що люди не всі однакові. Так, так, не усміхайся. Я раптом побачила: те, що для мене добре, для Шмакової, наприклад, смішне, а для Миронової просто дурне. Я мала б насторожитися, але я не звернула на це ніякої уваги! – Вираз обличчя в неї був украй здивований. – Ну, слухай далі, що з цього вийшло… – Ленка збуджено зітхнула й вела далі: – Ми вже закінчили роботу. Я доклеїла морду зайця, хотіла для просушки поставити її серед інших на полицю, яка тяглася уздовж стіни, але потім передумала й приміряла морду на себе.

У цей час повернувся Димка, – він ходив одержувати гроші за нашу роботу, – ну й усі, звісно, кинулися до нього:

"То як, одержав?"

"Скільки?"

"Розповідай! Не тягни! Душа палає!"

Вони його штовхали, намагаючися залізти до нього в кишеню, чіплялися, канючили.

"Рудий! Тягни скарбничку!" – вигукнув Димка, відбиваючись од хлопців та дівчат, що напосідали на нього.

У нас на той час була вже скарбничка – отака собі велика зелена кицька з діркою в голові.

Рудий поставив перед Димкою скарбничку… і почалося!

Димка поліз у кишеню, довго щось там чаклував, нарешті вихопив руку, помахав над головою червоненькою десяткою і кинув у скарбничку.

"Свої!" – загорлав Кудлатий.

"П'ять карбованців!" – вигукнув Димка й знову опустив їх у скарбничку.

"Кревні!" – захоплювався Рудий.

"Трудова копієчка!" – підтакував йому Попов.

Димка здійняв над головою ще десятку й помахав нею в повітрі.

Ленка показала, як Димка помахав грошима, їй не си-ділося, вона підхопилася, кожна жилка на її обличчі тріпотіла від захвату.

– Він вигукнув: "Десятка!" – і кинув у скарбничку.

"Ух!" – ухнули всі разом.

Рудий попросив у Димки, щоб той дав йому кинути монету в скарбничку. Димка дав йому карбованця, і Рудий кинув.

І тоді всі закричали:

"І мені! І мені! І мені!"

І він їм давав, і всі по черзі кидали.

А потім Димка простягнув карбованець мені і сказав:

"Кинь і ти, зайче".

А я з радощів, що він дав мені цей карбованець, так схопила його, аж він розірвався навпіл – половинка лишилась у Димки, а половинка в мене.

"Ото розтелепа! – обурився Валька. – Це ж гроші, їх рвати не треба!"

Я перелякалась і не знала, що робити. Але Димка, як завжди, наспів мені на допомогу.

"Нічого, – заспокоїв він усіх, – потім склеїмо. Кидай, зайче, обидві половинки!"

Я кинула.

"І кінчай роботу! – наказав Димка. – Давайте халати".

Хлопці й дівчата зняли халати й покидали їх Димці.

"А тобі, зайче, як найхоробрішому, я доручаю охорону цієї надзвичайної скрині з коштовностями", – сказав Димка, простягнув мені скарбничку, а сам пішов односити халати.

Я схопила скарбничку й закричала:

"Я хоробрий заєць! Я найхоробрішик на світі заєць!"

Рудий надів морду тигра й загарчав на мене:

"Гр-р-р!"

"Ой, не боюся! Ой, не страшно!" – Я відштовхнула Рудого. А Шмакова начепила морду лисиці й проспівала тоненьким голосом:

"Зайчику сіренький, зайчику біленький… Ми тебе перехитруємо! Ми в тебе скриньку з коштовностями відберемо!" – І вона вщипнула мене.

Я не чекала цього – адже ми гралися – й вигукнула:

"Ти чому боляче щипаєшся?.."

"А як не боляче, то навіщо ж щипатися!" – засміялася Шмакова.

А тим часом інші хлопці та дівчата теж вирядилися в маски звірів, і мене вже щільним колом оточили морди вовків, ведмедів, крокодилів. Вони стрибали, гарчали, накидалися на мене й рвали з рук скарбничку. А якийсь ведмідь, – по-моєму, це був Попов, – вигукнув, як Шмакова:

"Зайчику сіренький, зайчику біленький… Ми тебе перехитруємо!"

Вовк-Валька кілька разів міцно смикнув мене за косу. А я перелякалася по-справжньому, ніби мене оточували не люди, а справжні звірі.

"Не треба! Годі!" – Я хотіла зняти маску, але в мене нічого не виходило, бо вони безперервно мене штовхали.

"Попався, зайчику!" – проспівала Шмакова.

"Ми тебе, зайче, роздере-е-мо!" – загарчав Кудлатий і крутнув мене.

"Гр-р-р!" – дурним голосом прогарчав Рудий.

"Димко-о-о!" – вигукнула я й гепнулася на підлогу, бо в мене запаморочилося в голові.

Димка вбіг і запитав, чого я кричу. А я йому відповіла, що перелякалася.

"Кого?" – не зрозумів Димка.

"Усіх... звірів", – відповіла я.

"Диви, й погратися не можна", – мовив Валька.

"Зайчику сіренький... Зайчику біленький... Ми тебе роздеремо! – хихикнула Шмакова. – Яка нервова!"

"Дурниці! – похмуро заявила Миронова. – Просто кривляється. Гайда звідси!.."

І вся компанія пішла слідом за Залізною Кнопкою, цілком задоволена собою.

А мені ще довго ввижалося, що Шмакова схожа на лисицю, Кудлатий – на ведмедя, а Валька – на вовка.

Мені було соромно, що я так думала про них. Тому я наздогнала їх на вулиці й усіх пригостила морозивом на власні гроші. І розповіла Шмаковій під слово честі свою таємницю, що Димка схожий на "Сплячого хлопчика".

Вона була дуже задоволена, реготала й присягала, що нікому не скаже, але мені чомусь здалося, що голос у неї був схожий на той, коли вона співала: "Зайчику сіренький, зайчику біленький..." Шмакова – лисиця. Справжня. І я подумала, що даремно їй усе розповіла... Ну, ти ж

її бачив, дідусю. Еге ж, вона лисиця? А я тоді й не знала, що є люди – лисиці, ведмеді, вовки…

Потім я запитала в Димки:

"Ти мене осуджуєш, що я злякалася тоді на фабриці?"

"Та що ти, – відповів він. – Злякатися кожен може".

Ось бачиш, яка людина був Димка – добра, – сказала Лена. – А згодом він ще виявився відчайдушне хоробрим. Було це так…

Ми поверталися з Димкою додому. І раптом побачили Вальку. Він біг підтюпцем нам назустріч, на повідці тягнув собаку, маленького такого, на кривих лапах і з великими волохатими вухами.

Валька помітив нас і пірнув за ріг. Димка кинувся за ним, а я за Димкою. Валька припав до стіни і втупився в нас якимись дивними очима.

"Який у тебе собака гарний. – Я погладила собаку. – Тільки чого його так тіпає? Захворів він, чи що?"

Валька не встиг мені відповісти, тому що Димка вчепився в нього, вихопив собаку й випустив.

"Мій повідець!– заволав Валька, випручуючись з Димчиних рук. – Петьку!.. На поміч!"

Я не зрозуміла, чому Димка так оскаженів і чому Валька кричав "повідець" і кликав на допомогу якогось Петька.

Петько, старший Вальчин брат, одразу ж з'явився. Він великий, йому скоро в армію. Я його відразу впізнала, він водій прибиральної машини.

А Валька, як побачив Петька, заволав іще голосніше:

"Петьку, він мого собаку з повідцем відпустив!"

Петько підтягнув Димку до себе й чемно сказав:

"Ти вже пробач, друже, але я мушу зробити тобі боляче. Ти сам заробив".

І він так молоснув Димку по щелепі, аж той пролетів повз мене й гепнув на землю.

"Заробив? – зареготав Валька. – Знай наших",

"Бувайте здорові, діти", – сказав Петько.

Вони пішли не озираючись. А я не кинулась за ними, не заступилась за Димку, не покликала на поміч. От соромно!

Ленка подивилася на Миколу Миколайовича.

– Я ж тобі казала, що колись була боягузкою. Це я тепер нічого не боюся. Ніколи більше не відступлю. Ні-ко-ли! Ні перед чим. А тоді я затремтіла й підійшла до Димки, коли Валька й Петько вже зовсім зникли.

Інший на Димчиному місці образився б, а Димка ні.

"А я знову злякалася", – призналась я.

"Нічого. Сміливість – діло наживне. – Димка потер забите місце. – Я в нього, негідника, третього собаку відбиваю! Він їх на шкуродерню за рубель здає".

"Ну й тип цей Валька! Відтоді як він на мене у вовчій морді напав там, на фабриці, він мені весь час здається вовком", – призналася я Димці.

"Ну це вже занадто", – відповів він.

"Вовк він, вовк, – вигукнула я, – якщо для нього найголовніше гроші!"

"А Петько ще гірший за Вальку, – сказав Димка. – Рибу на річці глушить".

"Шкода, –сказала я. – Я гадала, ось стоїть містечко вісімсот років, і всі в ньому добрі… А Валька – живе життя власними руками на шкуродерню. Я про таких тільки читала. А ти, Димко… ти просто герой!"

Я справді думала, що він герой. А він зніяковів:

"Та годі-бо тобі!.."

"Ні, ти справжній герой. Найсправжнісінький! – Потім раптом розхоробрилася й запитала: – Можна, я буду з тобою дружити?.." – А сама наче злякалася власної хоробрості.

"То давай", – погодився Димка.

А я запитала в нього:

"На ціле-ціле життя?"

"То давай", – усміхнувся він.

Від захоплення я... – Ленка на мить замовкла, – ну, взагалі, поцілувала його в щоку. Просто від захоплення, що він герой і що відтепер буде моїм найнадійнішим і найближчим другом.

Дідусю, я така тоді була рада! –Очі в Ленки зробилися захопленими, голос гучним. Вона, коли захоплювалася чимось, то вже не соромилася, зовсім не контролювала себе, і ця її риса теж дуже подобалася Миколі Миколайовичу. – А коли я його поцілувала, то я зовсім не злякалася, а, уявляєш собі, весело засміялася.

Він дуже здивувався:

"А це ще для чого?"

"Так жінки, кажу, колись дякували лицарям. – Я весела була тієї миті й навіть забула, що в мене "рот аж по вуха, хоч прив'язуй капелюха." – А ти, Димко, лицар – адже врятував од Вальки собаку й мене. І він зараз, щасливий, розповідає всім собакам міста: "От Сомов, от молодець!"

Цю мить у мене над вухом пролунав свист і регіт.

Я оглянулася – перед нами стояли Петько й Валька. У них на повідці метлявся той самий капловухий пес, якого врятував Димка. Обидва задоволені, реготали, що знову спіймали нещасного собаку та ще й до того ж підслухали нашу розмову. Вовки, вовки, а не люди!

Я їм просто в обличчя вигукнула:

"Це нечесно!.. Підслуховувати..."

"Панночка образилася", – сказав Петько й зробив засмучене обличчя.

"А ти, лицарю, не образився?" – запитав Валька в Димки й нахабно штовхнув його плечем. У присутності Петька він був дуже хороброю людиною.

А Димка як накинеться на Вальку! Навіть Петька не злякався. Ось який він був колись! Тільки Петько перехопив його, підняв над землею, і Димка завис у повітрі, дриґаючи ногами, – адже Петько здоровань, на дві голови вищий за Димку, – й процідив, ну майже проспівав солодким голоском, наче Шмакова:

"Ну-мо, друже, ще раз поцілуємося. – Захопив його обличчя велетенською долонею, повернув голову, ніби хотів її одгвинтити. Димка задихався, бо Петько затулив йому долонею рот і ніс. – І прошу тебе, друже, – співав він далі, – не розголошуй нашої маленької таємниці про цього собачку. Домовилися?"

"Домовилися", – промугикав Димка крізь Петькові пальці, намагаючись розтиснути залізні лещата його долоні.

"То я радий, що ти все правильно зрозумів", – посміхнувся Петько.

І, тягнучи собаку під сміх і вигуки Вальки, вони знову пішли геть. А собака відчайдушне опирався, мотав головою і здіймав куряву своїми вухами. Мені його так було шкода!

Димка скосував на мене, насварився кулаком услід братам і вигукнув чомусь неголосно:

"У-у-у, Валька!.. Тільки-но поткнися до школи!.. – А коли вони відійшли зовсім далеко, він трохи наддав голосу: – Шкуродери!"

А я склала руки рупором, щоби було голосніше чути, й заволала:

"Шку-у-ро-о-дс-е-ри!"

Петько зупинився і поглянув у наш бік… Нас немов вітром здуло, тому що Димка схопив мене за руку і ми втекли. А я розхрабрилася та й кажу:

"Правда, він почув, як я кричала?"

"Почув, – відповів Димка, – але, розумієш, з оцим треба бути обережнішою. Ми що?.. А він – що?!"

"Він здоровань", – зітхнула я.

"Отже, не треба лізти на рожен".

– Дідусю, – сказала Лена, – ти уявляєш, яка я була дурна. Уявляєш?! Я йому підтакнула. І взагалі я йому весь час підтакувала!.. Я знаю тепер: підтакувати – це погано…

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Шостий клас дружною оравою ввірвався до фізичного кабінету на чолі з Димкою, який на ходу розмахував скарбничкою з грошима.

Він тепер скрізь і повсюди був перший. Йому давали дорогу, зазирали до рота, коли він що-небудь казав; у нього питали поради з будь-якого приводу, йому вірили, його любили – адже він їх зробив самостійними людьми. Всі старшокласники і навіть випускники їхали до Москви на батьківські гроші, а вони, завдяки Димці Сомову, на власну трудову копійчину.

І ось вони, веселі, любі, безтурботні, ввірвалися до фізичного кабінету, щоб відсидіти свій останній урок… А потім канікули – і Москва!.. І прочитали на дошці оголошення, яке написала Маргарита Іванівна, що замість уроку фізики буде література. Розвернулися, щоб іти до іншого кабінету, але зіткнулися у дверях з Кудлатим і Рудим.

Кудлатий, вихваляючися своєю богатирською силою, заштовхнув усіх назад до класу, і хтось упав, а дівчата запищали. Кудлатий і Рудий були дуже задоволені своєю перемогою й горлали, перебиваючи один одного:

– Свобода-а-а!

– Фізичка захворіла-а!

– Канікули-и-и! Даєш кіно!

Димка сказав, щоб вони не горлали, а прочитали, що написано на дошці. Кудлатий і Рудий почали читати по складах оголошення на дошці:

– Дру-зі-і! У вас-с-с бу-де урррo-окк, – читали вони на два голоси, – лі-те-ра-ту-ри!..

Коли вони читали підпис Маргарити Іванівни – а та підписалася двома літерами "М. І.", – то замекали вівцями:

– М-е-е-е-е... І-і-і-і-і...

Багатьом сподобалося, як вони читали, і з усіх боків полинуло мекання:

– Ме-ее-е!

– І-і-і-і!

– Мергеріте-е-е! Іванівне-е-е!

– А після уроків у нас робота в дитячому садку, – оголосив Димка, – шефська.

– Яка ще робота, – мовив Рудий. – Адже завтра канікули!..

– А мені батьки взагалі заборонили працювати, – проспівала Шмакова. – Вони кажуть: "Краще вчися, а працюватимемо ми".

– Ми ще тільки ростемо! – писклявим голосом докинув Рудий.

– У нас слабкий організм! – гаркнув басом Кудлатий. Вони реготали із власної дотепності.

– Нічого, попрацюєте. Нас там чекають, – знову почав Димка. – А ви, друзі-товариші, – сказав він Кудлатому й Рудому, – якщо не подобається, шкварте звідси! А ми дали обіцянку й виконаємо її.

– Димочка хоче головним бути, – сказала Шмакова. – Начальник!

– Точно! – зареготав Попов, зазираючи Шмаковій у обличчя. – Хлопці! Димка – начальник!

– А ми його зараз по шапці, – Кудлатий підійшов до Димки. – Набрид ти нам, Сомов, зі своєю скарбничкою… – Озирнувся на клас: – Правду я кажу?

– Ще і яку правду! – простогнав Рудий. – У саме яблучко.

Димка розгубився. Він ніяк не сподівався на такий натиск. Він звик, що йому всі заглядають до рота. Аж раптом бунт! Цієї миті в дверях з'явився Валька. Він обіперся плечем на одвірок і недбало оголосив:

– Я не ломовик, щоб задурно перериватися. В нас держава багата.

– З'явився нарешті!– Димка пожвавішав. – А чи ви знаєте, чим займається наш Валька? Тихо!.. Зараз я вас здивую!

Але тої миті за Вальчиною спиною виросла голова, прикрита кепкою. Це був сам страшний Петько.

– Валечку, – сказав він, – я тобі портфельчик приніс. – Він простягнув Вальці портфель і пройшов вихлястою ходою до вчительського столу. – Добридень, дорогі діти!.. – Повернувся до Димки, поплескав його рукою по щоці. – І тобі, друже, ще раз добридень. – Він тяжко зітхнув. –

Підслуховувати, звісно, негарно, але я чув ваші розмови й зрозумів ваші незгоди… Виявляється, дехто з вас прагне працювати, в той час як більша частина колективу бажає брати участь у культурно-масовій розвазі, тобто відвідати місцевий кінотеатр. Я гадаю, що меншість повинна поступитися. Такий закон колективу. Отож ваша проблема – справжня дурниця.

Він повернувся до дошки і, щось наспівуючи собі під ніс, стер Маргаритине оголошення.

– Ось ви й вільні. Як вітер!.. Як моторний човен, у якого двигун потужніший, ніж у рибоохорони… Бувайте щасливі, діти! А ти, друже, – сказав він Димці, – не кривдь, будь ласка, мого меншого. – Він насварився на Димку пальцем, усміхнувся всім і пішов собі.

Ленка гадала, що Димка одразу ж кинеться на Вальку й усім усе розповість, але той чомусь змовчав.

І тої миті Рудий серед цілковитої тиші невпевнено промовив:

– А може, й справді якийсь невідомий зайшов і стер…

– Ну ти – розумний! – зрадів Валька.

– Виходить, ми цього не читали? – засміялася Шмакова.

– Еге ж! Не читали й не чули, – докинув Попов.

– А Попик у нас метикований став, – хвалькувато проспівала Шмакова. – Моя школа…

– Ми ж Маргариту підведемо! – пробував зупинити їх Димка.

– Заткни рота, підспівувачу!-загорлав Валька. – Даєш кіно-о!

Хлопці й дівчата посхоплювались зі своїх місць і кинулися до дверей:

– У кіно! Даєш кіно-о-о!

Димка заступив їм дорогу, але вони змели б його, їм так кортіло в кіно, коли б не крик Васильєва:

– А в мене немає грошей!

Отоді-то по-справжньому все й почалося. Димка чомусь раптом забув, як він щойно, цієї ж хвилини, сам не пускав усіх у кіно, вихопився на середину класу й радісно закричав:

– Васильєв! Я тобі позичу!.. І всім позичу, в кого немає… – Голос у Димки лунав дзвінко. – Отже, легенда така– ми пішли відвідати хвору фізичку!

– У-у-у, Сомов – голова! – захопився Рудий. – Відвідаємо хвору! Оце по-справжньому!

– Як тимурівці! – захихотів Валька.

І Ленка теж захоплено зареготала: їй сподобалося, що Димка такий меткий.

А він уже командував, щоб виходили з класу по двоє. І перший кинувся до дверей. За ним – Ленка. Вона навіть когось відштовхнула, щоб не відстати від Димки.

І тої миті їм у спину вдарив різкий голос Миронової:

– А я в кіно не піду!

– Ти? – перепитав Димка.

– Так, – відповіла Миронова.

– Гляньте, вона проти всіх! – здивувався Димка.

– Проти всіх! – очі Миронової зблиснули.

– А якщо ми тебе відлупцюємо? – запитав Валька.

– Спробуйте, – відповіла Миронова й гордо сіла на своїй парті.

Усі якось одразу примовкли – ніхто не наважувався здійняти руку на Миронову. А Димка раптом засміявся, і Ленка слідом за ним, хоча й не знала, чого він сміється. І багато хто ще засміявся, з надією дивлячись на Димку. Недаремно ж він сміявся. Видно, знайшов вихід із становища.

– А сила в нас навіщо, Кудлатий? – запитав Димка.

– Сила – це головне! – захоплено відповів Кудлатий, підняв Залізну Кнопку на руки й під загальний регіт виніс із класу.

Ленка злякано глянула на Миколу Миколайовича.

Вона щоразу отак злякано поглядала на нього, коли шукала допомоги й підтримки, коли згадувала що-небудь таке, що тепер їй здавалося жахливим. Несміливий швидкий погляд її неспокійних очей говорив Миколі Миколайовичу: яка ж я дурна, нікчемна й жалюгідна… На обличчі в Лени знову жила ні на що не схожа, тільки їй єдиній притаманна, тільки їй єдиній надана усмішка, Ленчина усмішка, яка зараз просила за все пробачення.

А тим часом події розгорнулися трохи інакше, аніж про це знала Ленка.

Річ у тім, що Шмакова й Попов не пішли разом з усіма в кіно, а залишились у класі. Вони причаїлися за шафою з приладами, а коли всі побігли, вийшли із криївки.

І ще на вчительському столі стояла скарбничка, яку забув Димка.

Шмакова, пританцьовуючи, ходила поміж партами – в неї був гарний настрій. А Попов, як завжди, не зводив з неї очей.

– Дивись, Димка забув свою скриню з коштовностями, – Шмакова підняла скарбничку. – Важка. Коли б у мене було стільки монет, я купила б собі колечко. – Вона покрутила рукою, ніби її палець уже прикрашало жадане колечко.

– А я купив би мотоцикл і два шоломи, – бовкнув Попов.

– Невже два? – запитала кокетливо Шмакова. – Навіщо?… –Хоча їй було цілком ясно, чому Попов мріяв про два шоломи.

Попов зніяковів, але не відповів.

– А чому ми не пішли у кіно? – запитав він, намагаючися змінити тему розмови.

– Я не пішла тому, що не захотіла, – сказала Шмакова.

– А я як ти, – засміявся Попов.

– Послухай, Попов… То навіщо ти хотів купити два шоломи? – Вона відчувала над ним свою владу, і їй подобалося ним командувати.

Попов спаленів.

– Ну? – владно запитала Шмакова. – Ну чого ти тягнеш?

– Я…я… – видушив Попов, насмілившись признатися, і раптом він почув чиїсь рятівні кроки й прошепотів: – Хтось іде!

Шмакова орієнтувалася відразу.

– Ховайся!-звеліла вона Попову, й сама залізла під парту.

Попов утиснувся поруч неї.

До класу ввійшла Маргарита Іванівна, здивовано поглянула на дошку – від її оголошення лишився тільки підпис, дві літери: "М. І.".

Вона поволі стерла їх.

– Ми вже перетнули шкільне подвір'я, – розповідала Лена, – коли Димка спохопився, що забув скарбничку.

"Гроші забувати не можна, – сказав Валька. – А то їх можуть тю-тю!"

"Я збігаю!" – захоплено вигукнула я, рвонулася, перечепилася ногою за ногу, гепнулася об асфальт і розбила коліно до крові.

"От нездара, – сказав Димка. – Чекайте на мене за рогом", – і побіг до школи.

"Не догодила", – хихикнув Валька.

"А мені не боляче!" – сказала я на зло Вальці, хоч від образи та болю мало не заревла.

"Ти піди в медпункт", – запропонувала Залізна Кнопка.

Накульгуючи, я пошкандибала до школи. Хтось засміявся мені навздогін – так я шкандибала, а мені було соромно за мою незграбність, і тому я теж засміялася й зашкутильгала ще дужче, щоб посмішити всіх.

Коли я проходила повз фізичний кабінет, то почула голоси Маргарити й Димки і від жаху зупинилася. Виходить, Димка спіймався.

"Ти чому повернувся сам? – запитала Маргарига. – А де ж решта?"

"Пішли, – відповів Димка. – Адже фізичка захворіла".

"Але я ж вам написала, що буде урок літератури".

"Хіба?.. Хтось, видно, стер".

"Ну ж у Димки й витримка", – подумала я.

"Не "хтось", а ви, – гостро відказала Маргарита, голос у неї став чужий. – Не люблю, коли брешуть".

А Димка їй у відповідь, що й він не любить, коли брешуть.

"Тоді признавайся... Куди всі "злиняли"? Так, здається, ви це називаєте?.."

Димка мовчав.

"Боїшся правду сказати?" – не відчеплювалася Маргарита.

Вона його соромила, соромила, лаяла, лаяла... Спершу, що ми жалюгідні людці. Потім – неблагородні й невдячні. І не розуміємо гарного ставлення й людської турботи. Перед самісіньким від'їздом... Прикро... Так прикро!.. Просто ніж у спину! Ну аж ніяк не чекала... А в самої голос тремтів.

Мені її шкода стало. В неї свято – весілля, а ми їй ніж у спину. А потім у неї голос зміцнів. Не знаю, чим він її доконав. Може, зневажливою посмішкою кутиком рота, – в нього така посмішка.

Одне слово, вона його лаяла, а він терпів дотих, доки вона назвала його боягузом.

"Я боягуз? – уперше подав голос Димка, він залунав у моїх вухах. – Я-я-я-я?!" Так він голосно крикнув, так обурився, що вона назвала його боягузом.

Адже він не був боягузом. Ти ж пам'ятаєш, як він у Вальки відбивав собак, як бився з його старшим братом, з Петьком. Про Димку в школі легенди розповідали. Він витягнув з палаючого сарая кота тільки тому, що маленька дівчинка плакала, а це був її кіт. Всі її заспокоювали, а в сарай, звісно, ніхто не ліз... Уявляєш, як він обурився! Він котів з вогню витягав, хоча їх зовсім і не любив, але витягав! А вона йому: "Боягуз, жалюгідний, нікчемний боягуз!"

Димка – горда людина. А вона йому: "Жалюгідний, нікчемний боягуз!" Як ляпаса дала. Навідліг – лясь! І ляскіт по всьому класу.

Я стояла за дверима, а схопилася за щоку, ніби мені дали ляпаса.

Микола Миколайович побачив, як Ленка схопилася за щоку, ніби все це з Димкою сталося щойно, цієї миті, і він не витримав:

– Та я знаю, знаю, що було далі! Знаю. Тобі стало шкода Маргарити. Я тебе наскрізь бачу – ти ж благородна душа, ти вскочила в клас і все їй виклала!..

– Що ти, дідусю, це не я сказала, – Ленка чомусь перейшла на шепіт. – Димка їй сам виклав усю правду до кінця.

– То це він сказав Маргариті, а не ти? – здивувався Микола Миколайович. – Чого ж вони тоді чіплялися до тебе?..

Ленка не відповіла Миколі Миколайовичу, вона розказувала чимраз швидше, захлинаючись. Слова зривалися з її поквапливих губ:

– Коли Димка все сказав Маргариті, вона очманіла. По-моєму, забула і про своє весілля, і про жениха. Ні слова не відповіла й вискочила з класу. Я заздалегідь сховалася від неї. її каблуки клацали по порожньому коридору, мов поодинокі постріли. Потім вона не витримала й побігла, і стукіт каблуків почастішав і злився в суцільну кулеметну чергу: тра-та-та!

І від Димки я теж сховалася, коли він проскочив повз мене, вимахуючи скарбничкою. В голові в мене все перемішалося, я вихопила носову хустинку, перев'язала нею коліно – і за ним…

Тим часом у класі з-під парти висунулася хитрюча мордочка Шмакової і вкрай ошелешена фізіономія Попова. Вираз їхніх облич на диво точно передавав настрій: Шма-кова була дуже задоволена, її обличчя осявала чудна багатозначна й таємнича посмішка, Попов був розгублений і навіть приголомшений.

– Бачив? – Голос Шмакової тремтів від збудження.

– Ну, Димка! – Попов іще не знав, як ставитися до події, яка відбулася в них на очах, і з надією дивився на подружку. – А що тепер буде?

– Батьків почнуть тягати, – відповіла Шмакова. – А ми з тобою чистенькі.

– Ох, у тебе ж і голова! – захоплено мовив Попов. –

Член уряду… Я їм не заздрю.

– А я не заздрю Сомову. – Шмакова знову посміхнулася й проспівала "лисячим" голоском: –Вони йому влаштують кіно…

– Кудлатий його – в баранячий ріг! – хихикнув Попов, прагнучи догодити Шмаковій.

– Цікаво, що тепер скаже Безсольцева?.. – Шмакова задумалася, та враз якийсь чіткий і ясний план визрів у її голові: вона схопила портфель, крикнула Попову на ходу: – Швидше!.. Подивимося, як Димка буде признаватися… Це ж концерт! – і вибігла з класу.

Попов, як завжди, слідом за нею.

– Я наздогнала Димку на вулиці, – вела далі Ленка. – Він спершу біг швидко, рішуче, потім чомусь пішов поволі, а потім зовсім поплентався… І навіть кілька разів зупинявся, ніби взагалі не поспішав у кіно.

Нарешті ми наздогнали наших. Я гадала, Димка одразу все розповість, і ми ні в яке кіно не підемо. А він – ні. Не розповів. Може, не хотів їм псувати настрій? І всі пішли в кіно. У кіно я весь час думала про

Димку, Маргариту, нічого не бачила, ніяк не могла зосередитися і морозиво, яке ми їли, впустила на підлогу.

Після кіно я знову чекала: ось зараз Димка розповість про Маргариту… Мене так тіпало, що Залізна Кнопка помітила й запитала, чому я так тремчу. Я відповіла, що не знаю, а сама подумала: "Може, Димка не сказав нічого нашим тому, що вирішив спершу порадитися зі мною? Адже я його найближчий друг".

Потім усі розбіглися, і ми лишилися з Димкою удвох. І знову я чекала й думала: ось-ось він усе розповість. Ішла і зазирала йому у вічі. Але він нічого не сказав, а я не запитала.

Потім я себе лаяла, що була дурною. Ти подумай!.. Якби я його запитала, якби я сказала, що я все знаю, то все-все було б інакше. Дідусю, він справді думав, що він герой.

Він іще не знав про себе, що він боягуз, так само як я не знала, що дуже скоро стану зрадницею.

– Яка ж ти зрадниця, коли це зробив він? – запитав Микола Миколайович.

– Найсправжнісінька. – Ленчине обличчя знову набуло сумного виразу, стислося, зморщилося, вона боролася із сльозами. – Гірша за нього у сто разів. Ти ось слухай, слухай, і сам побачиш.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

– Наступного ранку, коли ми ввійшли з Димкою в клас, нас зустрів веселий ошатний натовп. Не клас, а клумба з квітами. Всі були готові до мандрівки. Тільки єдина Миронова, як завжди, була у шкільній формі.

Коли з'явилася Маргарита, то всі дівчата їй заплескали, бо вона була в новій гарній-прегарній рожевій сукні з червоною квіткою – адже вона їхала на весілля! Проте Маргарита не звернула ніякої уваги на наше захоплення.

Я побачила її обличчя і злякалася. Подивилася на Димку – бачу, і він злякався. Ну, подумала, зараз нам перепаде за вчорашнє. І вгадала.

Маргарита тримала в руці аркуш паперу, який виявився наказом директора.

Ти знаєш, що там було написано?.. "За свідомий зрив уроку учням шостого класу в першій чверті знизити оцінку з дисципліни. Класному керівникові Маргариті Іванівні Кузьминій оголосити догану. Довести про все, що сталося, до відома батьків учнів..."

Ось що там було написано. А ми сиділи вичепурені, як на весілля. Адже ми збиралися до Москви. Проходи поміж партами були заставлені валізами.

А на вчительському столі височіла скарбничка. Ми мріяли розбити її за Маргаритиної присутності, щоб узяти ці гроші з собою на розваги.

Тої миті ми почули, що на подвір'я в'їхали автобуси, а в школі пролунав довгий дзвінок – це був сигнал до від'їзду! Ми теж рвонули до своїх валіз. А Маргарита як крикнула:

"На місця!"

"А чого ви так кричите? – з викликом запитала в Маргарити Миронова. І потім осадила її так. як тільки вона єдина вміла:-Адже ми люди, а не службові собаки".

Одразу стало тихо-тихо, але ніхто не сів назад, усі стояли й чекали, що буде далі. Маргарита буквально позеленіла. Сукня рожева, а сама зелена.

"Ви ж іще ображаєтесь, – обурилася вона. – Ну чого ви стоїте?.. Я ж сказала – сідайте по своїх місцях".

Усі позадкували до парт, а я чомусь сіла на свою валізу. І звісно, впала разом з нею. А слідом інші валізи попадали. Гуркіт здійнявся.

"Безсольцева, не блазнюй, – сказала Маргарита, – не допоможе".

"Я не блазнюю", – відповіла я.

Насправді я не блазнювала. Просто злякалася її крику. Коли на мене кричать, я обов'язково щось не те роблю – в мене завжди так.

А всі поверхи вже вибухнули, наче бомба, і десятки ніг з тупотом мчали коридором і сходами, і десятки голосів радісно галасували, пролітаючи повз наші двері. Якийсь розумник устромив голову в наш клас і загорлав:

"Чого ви сидите?"

І зник.

Рудий не витримав:

"Маргарито Іванівно, ми на автобус не запізнимося?" Він так увічливо в неї запитав.

"Не спізнитеся, – відповіла Маргарита, – тому що ви нікуди не поїдете!"

Отоді, можна сказати, всі заніміли. Ми не їдемо до Москви! Цього ніхто не сподівався.

"Як… не поїдемо?" – затинаючись, запитав Рудий, його взяв лох.

"Ви вже повеселилися, – сказала Маргарита. – На двійку з дисципліни".

Попов скочив і схопив дві валізи – свою і Шмакової. "А ми, каже, в кіно не ходили! Ми зі Шмаковою ні при чому!"

"Але й на урок ви не з'явилися. Отож ніхто нікуди не поїде!"

А Попов стояв з валізами, й вигляд у нього був дуркуватий.

"Постав валізи!" – наказала Шмакова.

І ось у цей час раптом пролунав сміх. Усі здригнулися. Хто це сміється в таку мить? Що за божевільний? Аж то – Васильєв! Наш дивак.

"А ти чому веселишся?" – запитала Маргарита.

"Я здогадався – ви нас просто лякаєте!"

"Я лякаю?-здивувалася Маргарита. – Звідки ти взяв?"

"А чому ви тоді в новій сукні?" – запитав Васильєв і засміявся від власної догадливості.

– Я бачу, він добрий хлопець, твій Васильєв, – завважив Микола Миколайович.

– Він поплічник Кудлатого та Залізної Кнопки. Ось вій хто. Ходить за ними наче тінь... не перебивай мене, сам далі побачиш, який він добрий. Усі вони такі добрі, просто золоті – ти побачиш!.. Ти краще слухай, слухай!.. Отже, коли цей дивак сказав Маргариті, що вона жартує, то вона йому відповіла, що зовсім не жартує. Звідки ти це взяв, мовляв, дурнику такий-сякий. "Я, каже, в новій сукні, тому що я їду до Москви. Це ви не їдете!"

У Васильєва видовжилося обличчя.

"Це нечесно, – сказав він. – Директор оголосив догану вам і нам. А тепер ви їдете, а ми ні. А ми ж гуртом збиралися".

А Маргарита як почала обурюватися:

"Ти насправді так думаєш, Васильєв? Чи прикидаєшся?"

"Насправді".

"Ну тоді я тобі все поясню, – з погрозою промовила Маргарита. – Я в кіно не тікала, а постраждала через вас. Одержала догану. Цілком досить для мене. Я повинна була раніше поїхати до Москви, мала цілковите право, а я відклала свій від'їзд. – Маргарита обурювалася і від цього з зеленої стала рожевою, як її сукня. –А через що я відклала свій від'їзд?.. Через вас, щоб вам поставити три-чо-тири зайві п'ятірки, щоб довести, який у мене надзвичайний клас. У Москві, каже, на мене образилися..."

Ну нам-то всім було зрозуміло, кому вона телефонувала і хто на неї образився – жених. Вона з цим женихом просто здуріла. На день по сто разів про нього згадувала, навіть коли не треба: "Жених, жених!.."

І тої миті, коли вона сказала про жениха й про п'ятірки, Залізна Кнопка схопилася, сама зблідла, але спокійним-спокійним голосом, лінивим таким, оголосила:

"Нам не потрібні ваші "зайві п'ятірки", отож-бо ви даремно не поїхали, і на вас тоді ніхто не образився б".

Уявляєш?.. Миронова кому хочеш усе що завгодно може сказати, якщо думає, що має рацію.

Маргарита від її слів очманіла. В неї мало очі не повисли на ниточках. Вона просто заїкою стала.

"Як же вам, каже, не соромно?.."

"А чого нам соромитися? – докинув Валька. – Ми нічого не вкрали".

А Маргарита ще дужче очманіла:

"Ти що ж, гадаєш, що треба соромитися тільки злодійства?"

"А чого ж іще? – Валька засміявся. – У нас усе по закону".

"Тоді, може, ви в кіно втекли навмисно, щоб підвести мене?" – з жахом запитала Маргарита.

"Звісно-о-о-о!"

"Ми навмисно-о-о!"

Вони вигукували ці слова, і їм зовсім не було шкода Маргарити. Вони немов з цепу зірвалися. Це вони від образи на Маргариту й на себе, що виявилися дурнями – проміняли Москву на кіно.

А Димка крутився дзиґою, підбігав то до одного, то до іншого, намагаючись заткнути їм пельку, просто літав по класу.

А всі горлали:

"Ми до Москви не хочемо!.."

"Нам аби двійок якнайбільше!.."

"Он які ви, виявляється, – сказала Маргарита. – Тоді мені з вами більше ні про що розмовляти". І пішла до виходу. "Маргарито Іванівно, стривайте! – Димка намагався її зупинити. – Адже вони жартують!.. – Він метушився навколо неї, забігаючи наперед. – Адже ми заробили!.. До Москви на власні гроші... Я зараз до директора... Він нам пробачить. Слово честі, ми більше не будемо. Маргарито Іванівно, можна я до директора? – Він притулився спиною до дверей і не випускав її. – Адже ви нас потім зможете покарати, Маргарито Іванівно!"

"Пусти, Сомов! – звеліла Маргарита. – Ти пізно спохо-пився".

"А що ж нам робити зі скарбничкою?" – запитав Димка.

Маргарита крутнулася на каблуках, поволі повернулася, взяла скарбничку в руки, підняла високо над головою і... хряснула об підлогу! Уявляєш! Ну, це було наче виверження вулкана! Або наче землетрус!... Особливо в мене підлога під ногами ходором заходила.

До тої миті ми ще на щось сподівалися, як ото дивак Васильєв. А тоді враз зрозуміли: не бачити нам Москви як своїх вух.

"Можете тепер ходити в кіно хоча б і щодня", – сказала Маргарита й пішла собі.

Усі сиділи тихо, та тільки-но двері зачинилися, кинулися до розбитої скарбнички.

І почалося…

"Давайте їй на зло розподілимо гроші й погуляємо!" – вигукнув Валька.

А дивак Васильєв іще хотів їх зупинити.

Кудлатий відштовхнув його й наказав:

"Розподіляй, Шмакова!"

Шмакова зібрала всі гроші, перенесла їх на стіл ; заходилася рахувати.

"Ух, заробили!" – Валька ковтав слину, немов перед ним були не гроші, а смачна їжа.

А Димка раптом схопився з місця немов скажений і став усіх відштовхувати.

"Не чіпайте! Я зараз ці гроші сам зберу й дістану нову скарбничку!"

Він хапав гроші, розсовував їх по кишенях, а сам говорив, говорив: "Ми ще заробимо й гайнемо до Москви на зимові!.."

А Валька вчепився в нього й зарепетував, що ці гроші загальні, що Димка всіх грабує. Ну, тоді на допомогу Вальці кинулися Кудлатий і Рудий. Вони скрутили Димці руки, залізли до його кишень і витягли гроші. А він, бідолашний, борсався в них у руках, випручувався. Потім вони його відпустили.

"Розподіляй, Шмакова!" – звелів Кудлатий.

"Шмакова, не треба!-Димка ледве зводив дух. – Не слухай Кудлатого!"

"Не командуй, Димко, – лагідно проспівала Шмакова. – Я ж тобі не Безсольцева. – А сама косувала на Димку, ну навмисно піддражнювала його, лагідно наспівуючи: – Чому ж ти не б'єшся, не обстоюєш свої принципи?.. Ти ж у нас чесний і рішучий. Ах ти, Димочко, Димочко! Командир ти наш головний… Відкомандувався!.."

– Я ж тобі казала, що вона справжня лисиця, співає солодким голосом, немов колискову, немов заколисує тебе своєю ласкою, а сама під дихало б'є. І Димку вона остаточно вбила –він сидів як побитий пес. Мені його було шкода.

А Шмакова тим часом лічила гроші – ворушила губами, немов листя шелестіло в траві. Ніс у неї видовжився, вона й носом допомагала собі лічити. Тільки один раз відірвалася, коли краєчком ока побачила, що Валька поцупив карбованця й сховав у кишеню. Тоді вона закричала не своїм голосом, що Валька привласнив карбованця.

Кудлатий схопив Вальку за комір, тон одразу повернув гроші й удав, ніби образився, ніби, мовляв, вони не зрозуміли його жарту.

"Не на дурну натрапив. Знаємо ми твої жарти, – зло відрізала Шмакова й знову радісно заспівала: – Все! Як слід. Немов у касі – по двадцять три крб!"

На вчительському столі лежало тридцять шість купок грошей – за числом учнів у нашому класі.

"То шо ж ви, працівнички, роти пороззявляли? Налітайте! – Шмакова акуратно підхопила одну купку. – Призберу ще й куплю голубу куртку. Я в нашому універмазі бачила. Збожеволіти можна!"

За Шмаковою гроші схопив Валька… і зараз же перерахував.

"Не довіряєш?" – посміхнулася Шмакова.

"Гроші лік люблять", – відповів Валька.

Потім почали брати інші… Одні хапали, другі брали недбало, треті перераховували. Кудлатий узяв дві купки й одну відніс Мироновій.

На столі лишилися Димчині гроші і мої.

"А вам що, гроші не потрібні?" – спитала Шмакова.

"Вони ж безсрібники", – хихикнув Валька.

Димка стояв поруч мене, і я відчувала, як його трясла лихоманка. Він рвонувся до столу, схопив свої гроші й зарепетував:

"Жмикрути нещасні!.. Та хай би ви вдавилися цими грошима!.."– Він підскочив до Вальки:-На тобі!.. На!.. – і почав тицяти йому свої гроші.

Я зрозуміла, що він знову хоробрий, і теж закричала:

"І мої віддай!"

Метнулася по гроші й тицьнула їх Димці.

А він тицяв Вальці ці гроші, а вони падали на підлогу й розсипалися, бо Валька перелякано відступав од нього, відштовхував його руки й торочив:

"Та відчепися ти від мене, псих!.."

Васильєв вигукнув, що хай усі гроші повернуть Димці й що справді можна поїхати до Москви взимку.

"Правильно, друзі! – підхопив Димка. –Скидай сюди гроші!" І він підібрав гроші з підлоги й зсипав їх знову на вчительський стіл.

А я від нього заразилася хоробрістю, ніби електрикою. Мене просто розпирало від гордощів за Димку: все ж таки більшість хлопців та дівчат як і досі його поважали. Я подумала, що зараз саме на часі розповісти про Маргариту. Він їй усе виклав не через боягузтво, а тому, що був за правду!

І я тепер теж гасала по класу, підбігала до хлопців і дівчат і говорила:

"Давайте гроші, давайте, повертайте!"

І дехто мені вже повернув, але я не встигла навіть покласти їх на вчительський стіл, тому що тої миті до нас підбігла Залізна Кнопка.

"Набридло, Сомов, – мовила вона. – Ну чому ти весь час мелеш язиком, базікаєш, а треба дізнатися про головне".

"Ви чули, що вона сказала? – В Димки ще блищали очі. – Я мелю язиком... Я пропоную заробити грошей і поїхати на зимові канікули до Москви... А вона називає усе це базіканням". Він підійшов до Миронової: – То скажи нам тоді ти, дорога Залізна Кнопко, якщо я базікаю, то що ж

ти вважаєш головним?" Він схилився до неї й приклав долоню до вуха: мовляв, погано все розчув, повторіть.

І я теж повторяла, слідом за ним, кожен його порух і кожне слово:

"То скажи нам тоді ти, дорога Залізна Кнопко, що ж ти вважаєш головним?"-і я приклала долоню до вуха.

Проте нам з Димкою наші дотепність і винахідливість не допомогли. Ми не злякали Залізну Кнопку. Вона – не я. Вона сама кого хочеш налякає. Вона мені подобається, тільки вона дуже безпощадна.

"Хлопці й дівчата! – крикнула Залізна Кнопка, не звертаючи на нас уваги. – Знаєте, що головне? Я зрозуміла. Хтось доніс Маргариті, що ми стерли її напис на дошці. Тож виходить – нас зрадили".

Вона розумна, Залізна Кнопка, здогадалася. А я коли почула її слова: "Нас зрадили" – заточилася. Мене наче обухом по голові вдарили. Глянула на Димку, хотіла йому крикнути: "Ну чого ж ти мовчиш, потім пізно буде!" А самій від страху заціпило. І Димка, бачу, знітився. І блиск у нього в очах зник, і хоробрість кудись випарувалася. Отак Залізна Кнопка – взяла Димку на зубок і перекусила.

Ну, тоді й почалося. Усі почали галасувати. Вони горлали немов навіжені.

"Ну, ми його!.."

"Знайдемо зрадника!"

"Серед нас причаїлася гадина!"

"Тихо!.. – гукнув Кудлатий. – Виходить, хтось із наших наклепав Маргариті?.."

"Виходить", – відповіла Миронова.

"А хто?" – запитав Кудлатий.

Запала тиша.

"Хто зрадив? Хто зрадив?" – гадали хлопці й дівчата, позираючи одне на одного.

Це для них була таємниця, і їм хоч що б там було хотілося її розкрити. Тепер вони були всі заодно, і виходило, що всі проти нас. Вони дивилися в рот Залізній Кнопці: що вона скаже далі?

Залізна Кнопка підозріливе оглядала нас – шукала зрадника. Очі в неї були уїдливі-уїдливі, поволі рухалися по наших обличчях. Вона ще не добулася до нас із Димкою, а я вже .тремтіла від страху, бо Залізна Кнопка пропалювала наскрізь. А коли вона поглянула на Димку, то мовила дивним голосом, розтягуючи слова:

"Димко-о-о-о... А ти ж поверта-ав-ся-я!.."

На мене ця її манера розтягувати слова прикро діяла. Я сиділа ні жива ні мертва.

Нашу парту оточило кілька чоловік на чолі з Мироновою, і класом пішов шурхіт, що, звісно ж, Димка повертався по скарбничку.

"Точно! – Кудлатий схопив Димку за барки. – Ти повертався? Ану признавайся!.. Наразився ти на Маргариту?.. І все їй виклав?"

"Адже він у нас чистесенький! – заволав Валька. – В нього сумління є, міг і признатися".

"Але ж головне не сумління, а сила! – Кудлатий заніс над Димкою здоровезний п'ясток. – Ось я тебе як уперіщу посеред лоба, то й ноги відлетять!.."

"Ой-ой, – проспівала Шмакова, – а він перелякався. Друзі, а наш хоробрий Димочка перелякався. Оце номер!" – і затрусилася від сміху.

А Димка й справді злякався. І я теж злякалася. Він випручався: та відчепіться, мовляв, з вашими дурощами, хоча це вже були не дурощі.

"Друзі, Димка щось приховує! – вигукнув Валька. – Це ж факт, приховує! Дивіться, дивіться, в нього очі бігають! – Він зареготав. – Бігають! Ох, бігають!"

"Відчепіться!.. Набридли, пришелепки! – раптом якимось чужим голосом вигукнув Димка. – Через вас до Москви не попали!.. "Даєш кіно! Даєш кіно!" От вам ваше кіно боком вилізло!.."

Димка розштовхав коло хлопців та дівчат і рушив до виходу. Я – за ним. А Залізна Кнопка так єхидно-єхидно, недбало-недбало, з легкою усмішкою кинула нам навздогін:

"А я знаю... хто зрадник!"

Ми з Димкою зупинилися як укопані – просто приросли до місця. Куди нам було тепер бігти, якщо Залізна Кнопка все знала?

Зусібіч почулося: хто зрадник та хто?..

Кожному хотілося якнайшвидше дізнатися про його ім'я. Розібратися – прагнули помсти. А з іншого боку, вони мали рацію. Хіба хто-небудь любить зрадників? Їх ніхто не любить. Ніхто, їх усі зневажають.

Кудлатий підскочив до Миронової:

"Кажи, хто він?!"

Ну, вирішила я, зараз Залізна Кнопка бабахне про Димку!.. Ну, думаю, тепер ми загинули! Ну тепер вони роздеруть нас на дрібні шматочки...

Заметалася я, заметушилася, хотіла сховатися за Димку– поглянула на нього й не пізнала! Переді мною стояв якийсь зелений сновида – очі в нього з синіх стали білими. Не віриш? – Ленка глянула на Миколу Миколайовича. – Думаєш, не буває білих очей?.. Але вони були білі. Еге! І жалюгідна усмішка повзала у нього по губах, на зразок моєї. І в мене у відповідь губи поповзли до вух – гарнесенька вийшла парочка!

Враз мене наче блискавкою вдарило, просто пронизало! Я здогадалася, що Димку перевернуло так од страху. Адже кажуть: "На ньому лиця не було від страху". Отож на Димці й не було лиця. Маргариті – бо він усе сказав, він перед нею був герой, а тепер злякався.

А я за нього ще хотіла сховатися. Та коли я зрозуміла, що йому страшно, що він гинув на моїх очах, то я раптом одразу перестала боятися. Відчула, що нічого не боюсь. Узяла його руку в свою і міцно стисла. Ну, щоб він знав, що він у цьому світі не сам-один. І мені здалося, що він зрозумів це і начебто кивнув мені. І ту мить я побачила, що в нього очі знову пофарбувалися у синій колір. Я зраділа, вирішила, що це через мене, через те, що я взяла його за руку.

А тим часом усі чекали, що буде далі. Тільки Залізна Кнопка не поспішала відкривати нам свою таємницю, вона поважно й таємниче мовчала.

"Ну, Миронова, не тягни!" – простогнав Рудий.

– Дідусю, –сказала Ленка. – А знаєш, я ніколи не зволікала б так час, як Залізна Кнопка, якби знала про когось страшну таємницю. А може, її тому й прозвали "Залізною"?

Микола Миколайович усміхнувся, щоб якось, хоча б усмішкою, пом'якшити тривожний стан Ленчиної душі.

Проте вона не відповіла на його усмішку, не прийняла її, вона була там, уся в цій події, яка змусила її так страждати і яка досі ще була не ясна її дідусеві.

– А ти?.. – Ленка рвучко повернулася до нього всім корпусом. – Ти зволікав би час, якби знав про когось страшну таємницю?

– Я не зволікав би, – суворо відповів Микола Миколайович. – Ніколи. Навіщо даремно мучити людей, навіщо над ними знущатися та вивертати й без того слабкі їхні душі навиворіт, коли вони навіть винні. Можна зневажити, покарати, допомогти, але мучити негарно, соромно, не можна. Це робить людину жорстокою. Треба бути милосердним.

– Милосердним? – запитала Ленка. Вона замислилася над значенням цього слова.

– Знаєш, що таке "милосердний"? – вів далі Микола

Миколайович. – Це людина, в якої "миле" серце. Добре тобто.

– А Залізна Кнопка зволікала, зволікала, зволікала!– сказала Ленка. – "Дамо, каже, йому три хвилини на роздуми". І поглянула на годинник.

"Одна хвилина минула", – щасливим голосом проспівала Шмакова.

Моторошна тиша супроводжувала ці три хвилини, це чекання. Тільки іноді хтось скрикував або хихикав, і всі зі страхом позирали одне на одного, намагаючись наперед відгадати, хто ж зрадник.

"Не признається, йому ж гірше буде, – лиховісне промовила Миронова. – Ну! – Вона крикнула, немов батогом шмагнула. – Ну-бо! Признавайся, зраднику!.. Признаєшся – тобі ж самому ліпше й легше буде!"

"Попов, – наказала Шмакова, – стань біля дверей, а то "він" іще втече". Вона чомусь засміялася.

Попов перетнув клас і, радісно усміхаючись, став позаду нас.

"Дві хвилини!" – майже не розтуляючи губів, видушила Миронова.

Я глянула на Димку – він стояв мов укопаний.

"Димко", – з жахом прошепотіла я, щоб підштовхнути його.

Мені хотілося гримнути на нього страшним голосом, ударити, щоб зрушити з місця, змусити признатися, перш ніж Залізна Кнопка назве його ім'я.

"Три!" – продзвенів голос Миронової.

"Три, три, три!" – гуло в моїй голові. В мене попливло перед очима, я гепнулася б, якби Попов не підхопив мене.

А коли я прийшла до тями, то зрозуміла, що Димка ще не встиг признатися, бо він і досі стояв поруч зі мною і ніхто не звертав на нас ніякої уваги.

"Ну? – Кудлатий рвонувся до Миронової, він хотів якнайшвидше схопити зрадника. – Хто ж він?.."

А Миронова знову зволікала час.

І тоді Димка нарешті ледь чутно прошепотів: "Друзі..."

Його почула тільки Шмакова.

"Що "друзі"? – Шмакова підскочила до Димки. – Ти-хо-о-о! Сомов хоче нас про щось повідомити! Кажи, Ди-мочко! – солодким голосом проспівала вона. – Кажи!"

Але в цей час Залізна Кнопка, не звернувши уваги на Димку, вимовила фразу, яка одразу змінила всю обстановку.

"Підходьте до мене по черзі, – звеліла вона. – Я буду перевіряти ваші пульси, – і погрозливо додала: – Подивимося, як зараз б'ється пульс у зрадника!"

Всі спантеличено перезирнулися, в багатьох розчаровано витягнулися обличчя. Вони ладні були схопити зрадника, вони прагнули помсти, і раптом – якийсь пульс.

"То ти не знаєш "його"?" – хрипким голосом запитав Димка.

Я побачила, як він зрадів. Він засміявся, біднесенький, від радості, що Залізна Кнопка, виявляється, нічого не знала, що він дістав відстрочку.

"А може, хтось інший його знає?" – осміхаючись, сказав Попов.

"І інший теж не знає, дорогий мій Попику, – сказала Шмакова. – І ми не будемо поспішати… – Вона майже танцювала поміж рядами парт і співала: – Ми геть про усе поступово довідаємося… І як "його" звуть… І що "він" розповів Маргариті… І навіщо "він" це зробив…"

"Підходьте до мене по черзі", – сказала Залізна Кнопка.

Перший до Залізної Кнопки підійшов Васильєв.

"Перевіряй, – він простягнув Мироновій руку. – Подивимося, що в тебе вийде".

Миронова почала рахувати пульс у Васильєва. А решта всі мовчки спостерігали за ними, ладні за першим сигналом Залізної Кнопки кинутися на того, в кого пульс битиметься занадто швидко.

"Нормальний, – сказала нарешті Миронова. – Хто далі…"

Хлопці та дівчата одне за одним підходили до Залізної Кнопки, а вона рахувала у них пульс і говорила:

"Нормальний! Далі!.."

І чимраз більше було тих, хто пройшов перевірку, і чимраз менше, кому лишилося її пройти.

Потім, після Шмакової, Залізна Кнопка заходилася рахувати пульс у Попова… і на черзі лишилися тільки двоє – Димка та я! Але раптом Залізна Кнопка відкинула руку Попова, підхопилася – щоки в неї знову розпашіли – й оголосила:

"Пульс – сто!"

"Пульс – сто!.. Пульс – сто!.. Пульс – сто!.." – полинуло рядами.

"А скільки треба?" – запитав Кудлатий.

"Сімдесят! – Залізна Кнопка переможно оглянула клас. – Піймався, голубе!"

"Ну, гадино!" – Кудлатий схопив Попова й викрутив йому руки.

"Атож, це він! – заволав Рудий і кинувся до Кудлатого на допомогу. – Вони ж у кіно зі Шмаковою не ходили й до Москви хотіли поїхати вдвох".

Усі миттю оточили Попова, і звідусюди почулося:

"Ну й Попик! Ну й здоровило!"

"Ну й раб! Дати йому по пиці!"

"Та відчепіться ви від Попова", – раптом зовсім спокійно сказав Димка.

А я вирішила: нарешті він усе розповість.

Я знову затремтіла від страху: все-таки признаватися страшно, хоч і треба. Але я передчасно затремтіла, він і гадки не мав признаватися. Він сказав – яка різниця, Попов це вчинив чи не Попов, однаково Маргарита довідалася б, і в усьому винні ми самі, і нема чого шукати козла відпущення

"Велика різниця, – обурилася Залізна Кнопка. – За зрадництво знаєш що буває?"

А Димка розвеселився; він перестав боятися і, зовсім як колись, сказав:

"Ах, ах, як страшно!"

"Попов, розповідай!" – наказала Залізна Кнопка, демонстративно відвертаючись од Димки.

"А що? – Попов самовдоволено гмикнув і поглянув на Шмакову. – І розповім".

"Ще як розповість, – усміхнулася Шмакова, – хоча декому це й не сподобається... – Вона вдавано зітхнула:– Але що поробиш! Усім не догодиш!"

"Слухайте! – Попов сяяв. – Слухайте, що було!.."

Він так багатозначно поглянув на Димку, що можна було подумати, ніби він усе знає! І я поглянула на Димку, й знову мене наче блискавицею пронизало: його знову від страху всього перекорчило! Тоді я кинулася стрімголов уперед, щоб допомогти йому.

"Послухайте! – вигукнула я. – Послухайте мене!.."

"В чому річ? – обурилася Залізна Кнопка. – Чого ти нам заважаєш?.."

"Ну чому ж заважає, – втрутилася Шмакова. – А може, вона скаже щось до діла. Кажи, Безсольцева... Ми чекаємо з нетерпінням".

"Слухайте, – сказала я. – Це. . це..."

Я втупилася у Димку, свердлила його очима, щоб він зрозумів, що йому вже пора признаватися, що більше немає жодної вільної секунди. Але він знову змовчав, він начебто не помітив моїх поглядів.

"Це… – я наважилася сама назвати його ім'я, якщо він не міг, – зробив…" І замовкла, хоча розуміла, що для відступу уже всі дороги відрізано. Та мені подих перехопило, ніяк я не могла назвати Димчине ім я.

"Ти чому замовкла? – напосілася на мене Шмакова. Вона стояла переді мною в урочистій величній позі, склавши руки на грудях. – Ну-бо, кажи, кажи, хто це зробив, на твою думку?"

– Дідусю! Подивилася я на Шмакову й зрозуміла: ось хто зрадіє, коли довідається про Димку. І раптом я чомусь усміхнулася і сказала зовсім не те, що збиралася…

"Це зробила я!.."

– Ах ось у чому справа, – мовив Микола Миколайович і якось увесь змінився.

Отже, Ленка всю вину взяла на себе. А він, старий дідько, навіть не подумав про це. Здається, вона зможе прожити своє життя не гірше за інших Безсольцевих, тому що володіє тими чудовими рисами вдачі, які неодмінно вимагали від неї участі в долях інших людей і вболівання за них. Це відкриття, що так несподівано завітало до Миколи Миколайовича, потішило його невимовне. Він підвівся й весело пройшовся кімнатою, наспівуючі, собі під ніс, що траплялося з ним украй рідко.

– Що з тобою? – не зрозуміла Ленка.

– Зі мною?-Микола Миколайович радісно усміхнувся. – Зі мною нічогісінько! Розповідай далі, будь ласка! Я уважно слухаю тебе.

– Коли я вперше вимовила, ну, про те, що це зробила я, то багато хто не повірив власним вухам: що це, мовляв, вона верзе. А я подивилася на Димку, усміхнулась і повторила голосно.

"Це зробила я! Зрозуміло?.. Я!"

Які ж у них зробилися смішні обличчя! Рудий роззявив рота і забув його закрити.

"Ти?" – Шмакова вирячила на мене очі.

І слідом за нею Попов теж вирячив.

Кудлатий стусонув мене по спині:

"Ось тобі для початку!"

А Васильєв чомусь перелякався.

"Не може цього бути", – каже.

"Може, може! – закричала я. – Це я!" – і зирк на Димку: мені було цікаво, коли ж він признається.

Васильєв нахилився до мене й тихо прошепотів:

"Я здогадався… Ти їх розігруєш?.."

Я у відповідь засміялася, І Васильєв, задоволений, теж засміявся.

А Залізна Кнопка одразу повірила. Вона з жадністю поглянула на мене, потім обличчя її зробилося жорстоким, – вона не з тих, хто пробачає.

"Як же ти примудрилася, опудало нещасне?"

"А так, примудрилася, – весело відказала я. – Побігла у медпункт, щоб перев'язати ногу, зустріла Маргариту… і все їй розповіла", – а сама знову – зирк на Димку.

Він, здається, вже заспокоївся, а мене це потішило – отже, я знову допомогла йому.

Кудлатий вдруге стукнув мене ребром долоні поміж лопаток, а я навіть не здригнулася. Васильєв підморгнув мені й радісно заволав:

"От смілива!.. Кудлатий, вона тебе не боїться!"

А я справді не злякалася… Щось сталося зі мною нове. Сама себе не пізнала, ну наче це була не я.

Отож, коли я "призналася", Залізна Кнопка одразу взяла владу в свої руки, і всі почали їй підкорятися. Вона звеліла зачинити двері.

Валька схопив учительський стілець, всунув у кільце дверної ручки, хихикнув і радісно потер руки:

"Ну, буде веселе дільце!"

Ми сиділи замкнені – начебто самі в усьому світі. Там скрізь тривало якесь життя, на подвір'ї щасливчики збиралися до Москви, а чи сиділи самі в чотирьох стінах.

Видно було, що ніхто до пуття не знав, що робити зі мною далі.

Першим знайшовся Валька – він зрозумів, що мене треба бити. І швиргонув у мене гумку: вона вдарилася об стіну й врізалася Попову в обличчя.

"А мене ж за що?" – заверещав Попов.

Усі, звісно, засміялися, весело вийшло: цілилися в мене, а влучили в бідолашного Попова. Ну і я теж засміялася й Димці підморгнула; мовляв, а ти, дурнику, чому ж не веселишся?

Проте Димка сидів хмара хмарою.

І ще Залізна Кнопка не побажала веселитися. Вона вихопилася на парту:

"Послухайте, сталася жахлива історія. Серед нас з'явився зрадник!.. – Вона обвела всіх поглядом, щоки в неї вкрилися випіками від обурення. – Що ми з нею робитимемо? Треба вирішувати".

А Васильєв як заволає:

"Спалити її на вогнищі! Хай звершиться громадська страта!"

"Справді! – зрадів Рудий. – Спалити її на вогнищі!"

Всі знову засміялися, тому що Рудий коли кричав: "Спалити її на вогнищі!" – то строїв кумедні міни.

І я теж засміялася і оглянулася на Димку і показала йому, що мені зовсім не страшно.

Але Залізна Кнопка знову не піддалася загальним веселощам.

"Кудлатий, – звеліла вона, – затопи Рудому, щоб він не блазнював".

Рудий сам одразу здався, він вигукнув:

"Я як усі!.. Я їй нічого не пробачаю!.. – Підлетів до мене: – У-у-у, базіка-а-а!"

"Годі, Рудий, потім горлатимеш, а зараз помовч. І забудь про свої дурні жарти, – сказала Залізна Кнопка. – У нас серйозна розмова і серйозна справа".

– Знаєш, дідусю, – сказала Ленка, – в Миронової дуже сильна воля. Я тоді знову подумала: недаремно її прозвали Залізною Кнопкою, недаремно.

"То пробачимо ми їй чи не пробачимо?" Очі її просто спопеляли всіх.

І враз усі загорлали хто що:

"Не пробачимо!.."

"Пробачимо!.."

А я ще нічого не розуміла й закричала:

"Не пробачайте!.. Не пробачайте!.."

"Тихо!"-зупинила всіх Залізна Кнопка.

Миронова розуміла, що всі чекають, що ж вона скаже, і тому знову зволікала за своєю звичкою, а потім із захватом оголосила:

"Безсольцевій – бойкот!"

І всі дружно підхопили:

"Бойкот! Бой-кот!"

У цей час хтось смикнув двері з коридора, а потім застукав і закричав, щоб ми негайно відчинили. Ми пізнали Маргаритин голос.

Я злякалася, що вона ввірветься й викаже Димку. А він іще дужче за мене перелякався. Навшпиньки підбіг до дверей, приклав палець до губів: мовляв, усі мовчіть!

Звісно, ми принишкли. І я, дурна, теж, як він, приклала палець до губів і крутила головою в усі боки, щоб ніхто не видав ані звуку.

Маргарита стукала й стукала:

"Негайно відчиніть!"

А Димка, блідий-блідий, ні кровинки на обличчі, стояв коло дверей. Дивитися на нього було неможливо – так він тремтів.

А Маргарита не відставала:

"Відчиніть, відчиніть!"

Залізна Кнопка підійшла до Димки, відштовхнула його, відчинила двері, і перед нами з'явилася Маргарита. Вона підозріливе запитала:

"Який ще бойкот?.. Що тут відбувається?"

Ми мовчали.

Але тої миті, на наше щастя, хтось із коридора гукнув:

"Маргарито Іванівно!.. Вас Москва викликає!"

Ну, а коли Маргариту Іванівну викликає Москва, вона геть про все забуває. Вона неуважливе поглянула на нас, ніби забула, чого вона стукала і що їй треба,, усміхнулася, махнула рукою і побігла.

Залізна Кнопка незворушливо зачинила двері й запитала, звертаючись до класу:

"Отже, Безсольцевій..."

І їй дружно відповіли:

"Бой-кот!"

"Бойкот!" – вигукнув Васильєв, задихаючись од сміху.

"Ніхто, чуєте, жодна людина не повинна з нею розмовляти, – вимагала Залізна Кнопка. – Хай вона відчує нашу загальну зневагу!.. А тому, хто порушить клятву, ми теж оголосимо найнемилосердніший бойкот! Наш пароль: "Бойкот зраднику!"

"Даєш бойкот!-чулося зусібіч. – Хай живе справедливість!"

"Ух, повеселимося! Га, Сомов?!. – заторохтів Валька. – Поганяємо твою подружку!.. Давай, давай крикнемо разом: "Бой-кот Опу-да-лу!" – чіплявся він до Димки. – Чому ж ти не кричиш?"

Димка криво осміхнувся й змовчав.

А всі навколо захвилювалися, заметушилися: "Як це? Сомов проти бойкоту?"

"Сомов одокремився від усіх! Ай-ай-ай!"

"Ти що, Димочко, справді проти бойкоту? – запитала Шмакова. – Негарно йти проти колективу, неправильно".

Димка й досі криво осміхався, хоча йому було не до сміху.

Валька зрозумів, що Димка розгубився, що він похитнувся, і причепився до нього:

"Ну піднатужся, піднатужся, Сомику! – і хапав його руками, й термосив, і захоплено іржав, розуміючи, що добиває Димку. І стрибав, і танцював круг нього. – Ну давай, давай же разом: "Бойкот Опу-да-лу!.." – йому подобалося так вигукувати, і він майже співав: "Бой-кот Опу-да-лу!" – і напосідав, напосідав на Димку.

Я не витримала; мені шкода було Димки, і я крикнула Вальці просто в обличчя:

"Бой-кот!.. Бой-кот!.."

Валька від несподіванки перелякався й відсахнувся:

"Ти що, очманіла? Гаркаєш у вухо!"

А внизу на подвір'ї тим часом розгорталося своє життя, і в цьому житті настала врочиста мить – водії автобусів запустили мотори. Цей гул досяг наших вікон, і Шмакова вигукнула:

"Автобуси від'їздять!";

Ми прилипли до вікон і з заздрістю дивилися на вируюче шкільне подвір'я, перекидаючись поодинокими словами на адресу тих, що від'їжджали.

"Дивіться, Маргарита з квітами... Ох, ох, задоволена!.. – сказала Шмакова. – Яка поважна... Наречена!"

"Помітила нас... Усміхайтеся їй, усміхайтеся, – звеліла всім Залізна Кнопка і сама теж усміхнулася. – Зробимо їй ручкою. – Вона помахала рукою Маргариті. – Хай не думає, бабця, що ми відкинули копита від переживань".

"Ідуть... – голос у Рудого затремтів. – А ми!.." В очах у нього стояли сльози.

"Махає нам наша квочка, – огидно реготнув Валька. – Добре б їй плюнути на голову... Вона стоїть – їй гей по маківці!"

"Ну й покидьок ти!" – раптом обурився Кудлатий.

"Чому покидьок? – відказав Валька. – А що вона з нами зробила?"

"Знову махає, – гмукнув Кудлатий. – Може, кличе нас, щоб ми привітали її з весіллям?

"Я повз училку бігла й побачила крізь відчинені двері, як учителі там пили шампанське й цокалися з Маргаритою, – вихопилося в мене. – Я застромила голову й сказала: "Маргарито Іванівно, а я вас теж поздоровляю". Вони всі збентежилися, навіть смішно А директор подавився вином і закашлявся... І всі після цього засміялися..."

"Ти спритна, – завважила Залізна Кнопка. – Зрадник, та ще й підлабузник".

"Миронова, тихіше на поворотах", – заступився за мене Васильєв.

– Ну, а Димка ж то що? – майже скрикнув Микола Миколайович.

– Димка?.. Нічого. Він заспокоївся – це було видно. Щоправда, коли Залізна Кнопка сказала, що я підлабузпик і зрадник, то він швидко відвернувся від мене, щоб я не перехопила його погляд. А в цей час Маргарита знову замахала нам рукою. І Шмакова тоді сказала:

"Чого вона розмахалася, наш вітряк?"

"Слухайте, – заволав мов навіжений Рудий, – це вона нас кличе!.. Вона передумала!"

".Передумала-а-а-а! Даєш Москву!"

Їх наче вітром здуло – вони забули й про мене, й про бойкот, і про Димку!.. Ми з Димкою лишилися вдвох.

Тобі подобається "Сплячий хлопчик"? – запитала Ленка в дідуся і швидко, не чекаючи відповіді Миколи Миколайовича, додала: – Ти не відповідай. Не треба… А мені він дуже подобається. Він на Димку схожий. Тільки в "Сплячого хлопчика" усмішка злякана, а в Димки зверхня. А це велика різниця. Колись я цього не розуміла. А тепер зрозуміла, що я люблю зляканих людей. Ну, вони начебто якісь не такі, в них є переляк за інших.

Ленка поглянула на Миколу Миколайовича й сором'язливо усміхнулася:

– Ти мені теж через це подобаєшся… А коли ми лишилися вдвох, то Димка став викапаний "Сплячий хлопчик", тому що він утратив свою зверхність. Він так подивився на мене, як ніколи. Сумно-сумно. На мою

думку, він хотів сказати мені щось особливе, важливе. Ні, не тільки те, що він усіх виказав Маргариті, а щось іще...

Якби я, дурна, не засміялася, то він сказав би. Видно було, що в нього ці слова були на кінчику язика. І все могло б бути інакше. А я зареготала. Уявляєш?.. Дурна!

Ну, він і кинувся від мене бігти. А я за ним. Стрибала через дві сходинки, і мені було весело-весело... Востаннє було весело.

Ленка знову замовкла. Обличчя в неї змінилося. Для Миколи Миколайовича воно вже давно було розгорнутою книгою. Коли він помічав, як гірко опускалися в неї кутики губів, то знав: вона згадувала щось сумне.

– Дідусю, невже мені більше ніколи не буде весело? – запитала Ленка. – Невже життя минуло?

– Що ти!.. Що ти!.. – перелякався Микола Миколайович. – Схаменися, Лено!.. Замислися над змістом своїх слів. Мені незабаром сімдесят, а я ще сподіваюсь, у мене є ще численні плани... – Він говорив невлад. – Хіба таке ще було в моєму житті. От слухай! Одного разу... Ти тоді вперше приїхала до мене в гості, мама тебе привезла. Звісно, ти нічого не пам'ятаєш, маленька була. І ось одного разу ти зникла з дому. Паніка зчинилася – зникла дівка!.. Я тебе знайшов біля "Сплячого хлопчика". Ти йому одяг принесла. Чекала, коли він прокинеться, і хотіла, щоб він одягся й пішов з тобою. Ти все чекала, чекала, коли ж він прокинеться!.. Я тобі кажу: час додому. А ти як заходилася ревти: хочу, щоб він прокинувся, і край!.. Ледве забрав тебе.

Ленка сиділа на дивані, згорнувшись калачиком, її коліна впиралися в бік Миколі Миколайовичу, і той відчув, як Ленку тіпає пропасниця.

– Чи ти не захворіла? – запитав він. – Тремтиш. Микола Миколайович вийшов з кімнати й повернувся з ковдрою – вкрив Ленку.

"Як її круто завернуло", – подумав він.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

– Ну, коротше, коли ми вискочили з Димкою на шкільне подвір'я, – вела далі Ленка, – то відразу стало зрозуміло, "що нічого Маргарита не передумала і ні до якої Москви ми не їдемо.

На подвір'ї було справжнє свято. Гамір. Нічого не можна було добрати. Ну просто зграя граків перед відльотом у вирій. Усі галасували, перебиваючи одне одного, співали, танцювали. Автобуси гуркотіли, батьки тицяли своїм улюбленим дітям пироги та яблука, нібито проводжали їх на місяць, а не на кілька днів.

А наш шостий мовчки з'юрмився докупи. Він був наче застиглий льодовик у цьому розбурханому морі.

Ми з Димкою прибилися до наших.

Тим часом зі школи вийшли вчителі, які проводжали Маргариту на весілля. Вони щось говорили їй, і до нас долинали їхні голоси:

"Ні пуху!.."

"Неодмінно привези його! Сама не з'являйся!.."

Маргарита сміялася, прощаючися з вчителями, обіймалася, цілувалася і раптом… помітила свій улюблений шостий! Усмішка злетіла з її уст, ну наче згадала щось неприємне. І вона попрямувала в наш бік.

"Маргарито Іванівно! – загукали їй услід. – Куди ж ви?.. Ми від'їжджаємо!"

"Зараз!.. – Вона намагалася перекричати гуркіт моторів і гомін юрби. – Стривайте!"

Маргарита квапливо підходила до нас, перекидаючи великий букет квітів з однієї руки в другу. Пальто нарозхрист, щоб усім було видно її гарну сукню.

"Маргарито Іванівно! – гаркнула якась учителька в мегафон. – Запізнитеся на весілля!"

Всі стали дивитися на Маргариту, юрба на мить замовкла, а вона збентежено відмахнулася й запитала в нас:

"То що ж це ще за історія з бойкотом?"

"З бойкотом? – перепитала спритна Залізна Кнопка. – Ах, з бойкотом..." Вона виразно поглянула на мене: тільки спробуй, мовляв, признайся, нещасне опудало.

"Ой, Маргарито Іванівно, – втрутилася Шмакова, – ви сукню забруднили".

Маргарита захвилювалася й заходилася шукати, де вона забруднила сукню.

"Ось, – Шмакова показала їй пляму на грудях. – Шкода. Така гарна!"

"Мар-га-ри-то Іва-нів-но!.. Ми від-їж-джа-є-мо!" – кричали вчителі.

Всі вже сиділи в автобусах і дивилися на нас і на Маргариту. А Маргарита віддала Шмаковій квіти, терла носовичком пляму й розмовляла з нами.

"Я не тебе, каже, Миронова, запитую, а Безсольцеву. Ну, Безсольцева, розповідай, за що тобі оголосили бойкот?"

Я не відповіла, бо зрозуміла, що Маргарита одразу ж забула про мене – вона стояла нібито з нами, а насправді вже котила в автобусі до Москви до свого нареченого. А може, вже бачила себе, як вона приїхала, як її зустрів наречений і вони схопилися за ручки й побігли в Палац одруження. Ні, я її не осуджувала, в неї було таке радісне й щасливе обличчя, що мені самій весело стало.

"І де це я примудрилася посадити пляму?" – сказала Маргарита, тручи її носовичком.

"Може, це шампанське?" – єхидно докинула Шмакова.

"Шампанське? – перепитала Маргарита. – Тоді загинула сукня. – Вона згадала про мене: – Ну, то відповідай, Безсольцева!"

Кудлатий притис мені кулак до ребер, щоб тримати в страху. А мені від цього стало смішно – я лоскотів боюсь.

"Це ми граємо", – видушила я, задихаючись од сміху.

"Ну наче як у "завмри", – пояснив Васильєв.

"А чого ти смієшся, Безсольцева? – суворо сказала Маргарита. – На мою думку, в тебе для цього немає ніяких підстав".

"Я лоскотів боюся", – пояснила я.

"Лоскотів? – Маргарита зробила круглі очі. – А хто тебе лоскоче? Що за дурниця?.."

"Не знаю".

Ну, тоді Маргарита психонула:

"Що за безглузді відповіді! Зовсім ви розпустилися!.. Ось я приїду – візьмуся за вас! – Вона вихопила квіти у Шмакової. – Обов'язково візьмусь!" І побігла.

Автобуси повільно й плавно пропливли повз нас. Хтось помахав нам рукою, хтось єхидно скривився, і ще ми побачили, як усміхнена Маргарита з квітами вмощувалася на передньому сидінні.

Подвір'я відразу обезлюділо. Щойно воно здавалося тісним і маленьким, а тепер одразу стало великим. .

Усі поїхали, а ми лишилися разом з малюками з молодших класів.

Досі я не розуміла, просто не думала про те, що всі їдуть, а ми залишаємося, і винна в цьому начебто я. А тепер подумала.

Тим часом увесь наш клас понуро почвалав назад до школи по валізи, а компанія Миронової оточила нас. І в усіх були однакові очі: лихі, колючі, чужі – всі вони були проти мене!

Може, я вперше здригнулася… Страшно, коли один проти всіх, навіть коли твоя правда.

І раптом почалося, раптом понеслося…

Валька загорлав:

"У-у-у, змія! Насичала!" Так загорлав, що навкруги всі сторонні почули, – він був найгорлатіший у нашому класі.

Всі, хто не встиг піти, хто був на подвір'ї, почали озиратися. Першокласники, яких іще не брали на екскурсії, здійняли писк і вереск:

"Де змія?.. Де змія?.."

"Ось вона! Ось вона, діточки! Дивіться! – Рудий штовхнув мене. – Гримуча! Не підходьте до неї, а то вкусить!"

Малюки застигли від жаху. Адже вони вперше в житті бачили гримучу змію в людській подобі. Хлопці й дівчата наступали на нас з Димкою, вигукуючи:

"Підлиза!"

"Донощик!"

Димка заметушився:

"Ви чого?.. Адже ми ще не розібралися!"

"Розібралися, – відрубала Залізна Кнопка. – І твердо вирішили – ніякої пощади!"

А Васильєв перелякався:

"То це серйозно?.. Безсольцева, ти це зробила?! Скажи, скажи їм, що ти пожартувала".

"Які вже тут жарти, – проспівала Шмакова. – Еге, Димочко?"

Димка не відповідав.

"Спалити її на вогнищі!" – загорлав Рудий.

Але тепер з його слів ніхто не засміявся.

"Ну бойкот, ну навіщо ж так!" – метушився Димка.

"Я казав, казав, – захоплено залементував Валька, – він з нею заодно! Ух, Сомов, ти в нас заробиш!.."

"У коло! – наказала Залізна Кнопка. – Міцніше тримайте одне одного за руки, щоб вони не вискочили!"

Вони зчепилися руками, коло перетворилося на колесо, яке повинне було переїхати мене й Димку.

"Що ж таке виходить, – не вгамовувався Валька, – Сомов проти бойкоту, і йому все сходить з рук? Га?.. Бойкот Сомову!"

"Тихо! – Залізна Кнопка ввійшла в коло й запитала Димку: – Сомов, ти проти бойкоту Безсольцевій?" Мене вона взагалі не помічала.

Димка поглянув на мене й знову змовчав.

"Мовчить – отже проти!" – вигукнув Рудий.

"Тоді й йому бойкот!" – вирішила Залізна Кнопка.

"Мені? – злякався Димка. – Бойкот?.."

"Дострибався!" – зареготав Валька.

"Від цієї хвилини, Сомов, ти перестаєш для нас існувати", – сказала Миронова.

"Був Сомов і випарувався!" – веселилася Шмакова.

"Миронова, послухай..." – почав Димка.

Але та відвернулася від нього.

"Шмакова, і ти проти мене?" – здивувався Димка.

"Авжеж, – відповіла Шмакова. – Я із зрадниками не знаюся".

"Бий їх!" – Валька кинувся на Димку.

Від страху я заплющила очі.

Васильєв розірвав коло й схопив Вальку, перш ніж той кинувся на нас. Димка рвонув мене за руку, і ми втекли.

Ленка усміхнулася.

– Він майже виніс мене на руках... Так, так... Виявився силачем!

– Ну звісно, – з'єхидничав, мов хлопчисько, Микола Миколайович. – Він у тебе найдужчий і найхоробріший.

Ленка не помітила єхидства Миколи Миколайовича.

– А коли ми вирвалися, – вона вела далі, – то почули за собою тупіт. Вони кричали нам услід, і я пізнала їхні голоси: "В погоню-ю-ю!" –це Миронова; "Бий їх!"-це Валька. І Шмакова: "Бойко-о-от!" їхні вигуки нас підганяли, ми бігли що було сили, не озираючись.

Ми добігли до перукарні й зупинилися передихнути. Я майже заспокоїлася. Мені було весело, що Димка мене врятував. Спершу я його, потім він мене – хіба не здорово?

Випадково я зазирнула в дзеркало перукарні й не пізнала себе – це була ніби не я. В мене було інше обличчя.

Перукарка тьотя Клава, мати Рудого, виглянула з дверей, подивилася на нас, усміхнулася і сказала мені:

"Гарна, гарна".

Тоді між мною і Димкою відбулася дуже важлива розмова.

"Коли ти встигла все розповісти Маргариті?" – сказав Димка.

"Я?.. Маргариті?.. – запитала я. І замовкла, якщо він такий дурень і не зрозумів, що я це зробила виключно заради нього. Я знову поглянула в дзеркало й чомусь проспівала: "Мар-га-ри-та-а-а!.."

"Ну чого ти не відповідаєш? – суворо запитав Димка.

"Мар-га-ри-та-та-та-та!-проспівала я, танцюючи. – Ти помітив її очі? Вона розмовляла з нами, а сама… бачила тільки його – свого нареченого. А сукня в неї яка гарна! Я, коли виросту, неодмінно пошию собі таку ж саму!"

"Слухай, – перебив мене Димка, – годі мені зуби заговорювати! Кажи, коли ти їй усе розповіла?"

"А я їй нічого не казала!"

Я знову відвернулася до дзеркала й подумала: якщо навчуся міцно стулювати губи, то буду нічогенька собі.

Димка стояв позад мене, але там, у дзеркалі, наші обличчя були поряд. Цікаво було дивитися на нас двох збоку – немовби ми з ним знялися на одну фотокартку.

"А кому, каже, ти розповіла?"

"Ні-ко-му!" І міцно стулила губи, і усміхнулася так, щоб рот не розповзався до вух.

"Як нікому?.."

"Так! Ні-ко-му! – Я поволі обернулася до нього, зробила круглі-круглі очі й не забула, міцно стулила губи. Я тепер вирішила завжди бути красунею. – Не віриш, то й не треба".

"Ну гаразд, тоді поясни, навіщо ти про себе сказала все це нашим?" – запитав Димка.

"Захотіла й сказала. – Я знову гарно усміхнулася. –

Я спершу не збиралася. Але раптом хтось розтулив мені рот. І моїм голосом промовив: "Це зробила я!"

Він злякано поглянув на мене.

"Ну чого ти так дивишся на мене? – кажу й спокійнісінько додаю, щоб він не помер від розриву серця: – Я ж тоді стояла під дверима і все чула".

Моя відповідь його приголомшила – він захитався мов п'яний, ледве втримався на ногах.

"То ти заради мене?!" – Нарешті він здогадався, брови в нього від подиву полізли вгору.

"Ні, – відповіла я. – Заради Олександра Сергійовича Пушкіна".

"Ну ти даєш… – Він місця собі не знаходив. – Заради мене!.. А що ж тепер робити?"

"Що хочеш", – безтурботно відповіла я.

Тепер, коли я все розповіла Димці, зовсім перестала боятися. Мені стало радісно, що він знає, що я його врятувала.

"Вони нас зацькують", – похмуро промовив Димка.

"А я не боюся, – відповіла я. – Адже ми вдвох?"

"Удвох! – І раптом рвонувся, просто як скажений: – Ходімо до наших! Я їм усе розповім!.."

"А онде вони!-Я їх побачила здалеку й гукнула:– Хлопці, дівчата!"

Вони вибігли з-за рогу, але вигуку мого не почули й нас не помітили.

Димка чомусь затулив мені рот рукою і втягнув у відчинені двері перукарні.

Тьотя Клава глянула на нас з великим подивом. Вона хотіла, видно, запитати, чому це Димка затулив мені рот і тягне, але не встигла, бо за

вікнами перукарні замелькала наша погоня: Миронова, Кудлатий, Рудий, Шмакова, Попов...

"Толику!" Тьотя Клава побачила крізь вікно Рудого.

"Вони тут! – долинув до нас Вальчин голос. – У мене собачий нюх".

"Ну, – подумала я, – зараз вони нас знайдуть, схоплять, витягнуть на білий світ... Залементують: "Бий її!" А Димка тоді все про мене й розповість!.. Ото сміху буде", – думала я і тому раділа.

Від цієї миті починається все найсумніше. Коли б я була не дурна, то відразу все зрозуміла б. Але я сподівалася і була мов сліпа. Ну, словом, глянула я на Димку, а він знову злякався, його знову всього перевернуло. Очі в нього бігали, губи тремтіли... В нього, знаєш, усе йшло хвилями.

То сюди, то туди. Тому мені й шкода його було. Коли нікого немає – він хоробрий. Як з'явилися хлопці з дівчатами – найпослідущий боягуз.

Ну, словом, стояли ми за занавіскою, не ворушилися. А тьотя Клава швидко-швидко затупотіла до дверей, щоб схопити свого улюбленого сина. Проте хоч як вона поспішала, а Димка все ж таки примудрився й устиг її попросити, щоб вона нас не виказувала. Таким тремтливим голосом:

"Тьотю Клаво, не виказуйте нас... Ми від них сховалися. Гра в нас така".

Тьотя Клава кивнула на ходу, що все зрозуміла, відчинила двері й гукнула:

"Толику, ти чому не поїхав?"

"Нас не взяли", – відповів Рудий.

Він стояв за три метри від нас. Я бачила навіть його обличчя, воно визирало з-за плеча тьоті Клави.

Я подумала, що зараз неодмінно чхну, адже завжди, коли хтось ховався, він чхав або кашляв у найнеслушнішу мить. Але мені не кашлялось і не чхалося.

Дідусю! Я тепер знаєш як шкодую, що не чхнула навмисно. А то Рудий почув би, всіх покликав. І Димка мусив би все розповісти… Від єдиного чхання, подумати тільки, багато що змінилося б.

Коли Рудий виклав матері, що нас не взяли, вона просто відпала, відступила від нього й обличчя затулила руками.

"От лихо! А я батькові подзвонила. Попередила, що ти виїхав".

"А він що?" – швидко запитав Рудий.

"Сказав, що радий і чекає", – відповіла тьотя Клава.

"Чекає?.. – Я побачила, як Рудий змінився на обличчі – в нього раптом запалали щоки. – Чекає мене?!"

"Звісно, тебе. А то кого ж. – Тьотя Клава потермосила Рудого по голові. – А ти не вірив, що він тобі буде радий".

Я скосувала на Димку – незручно було, що ми підслуховуємо чужу розмову. Адже Рудий не знав, що ми його чуємо. Я штовхнула ліктем Димку і хотіла вийти зі схованки, але Димка притис мене до стіни.

"То, може, він сам тоді приїде? – якось тихо й невпевнено запитав Рудий. – Ото було б здорово!"

"Ну що ти. – Тьотя Клава зітхнула: – Сам він ніколи не приїде".

"Чому?.. – Я ніколи не чула, щоб у Рудого був такий сумний, відчайдушний голос. – Адже ми три роки не бачилися! І ти сама казала, що він радий, що чекає".

"Не збереться, – тьотя Клава зітхнула. – В нього робота".

"Збереться! Збереться!" – раптом закричав Рудий.

"Ти що, Толику?.. – Мені було видно, як тьотя Клава обійняла сина. – Ну не плач!"

"Рудий! – долинув голос Кудлатого. – їх тут немає! Біжимо!"

"Ну я їм покажу! – Рудий вирвався з материних рук. – Ну в мене Опудало потанцює!.."

"Толику! Толику!" – закричала тьотя Клава, але Толиків і слід прохолов.

Тьотя Клава ввійшла в перукарню і натрапила на нас, – вона, видно, про нас забула.

"А-а-а, ви ще тут! – сказала вона. – Стривайте, стривайте, ви ж з одного класу з моїм Толиком?"

"З одного", – видушив Димка.

"А чому вас до Москви не взяли?" – запитала тьотя Клава.

Ми з Димкою перезирнулися.

"Ну, тому… – відповів Димка, – тому, що ми вчора втекли з уроку в кіно".

"От безсовісні! – тьотя Клава похитала головою. – От негідники!"

Ми не стали її слухати й вискочили з перукарні. Димка раптом чомусь поклав свою руку ось сюди.

Ленка показала Миколі Миколайовичу, як Димка поклав руку їй на плече.

– Ну немовби ми дорослі, хлопець і дівчина. – Вона усміхнулась і глянула на Миколу Миколайовича: –От коли тобі було дванадцять, ти обіймав дівчину?

– Я?.. У дванадцять? – Микола Миколайович вкрай розгубився від цього запитання.

Він хотів збрехати Ленці, що, звісно, обіймав, але потім відчув, що почервонів, як хлопчисько, – брехати він зовсім не вмів, – і признався, що не обіймав.

– Ось бачиш, – переможно сказала Ленка, – а Димка мене обійняв. Удень. При всіх. При сонці й при людях. Рука в нього була гаряча-гаряча. Я так від цього очманіла, що рот у мене сам по собі поліз до вух, і я забула, що вирішила бути красунею. Я була рада, що Димка мене обійняв, тільки страшенно збентежилася, ноги в мене не рухались, а я вся зіщулилася, щоб стати меншою.

А коли ми так вийшли на нашу вулицю, то Димчина сестра, зловредна Свєтка, побачила, що ми йдемо обійнявшись, га як заверещить.

"Молодий молоду посадив на ляду! Молодий молоду посадив на ляду! Ой, вставай, молода, бо холодна ляда!"

"Ото дурна, – сказав Димка. – Ти не звертай уваги!"

Я оглянулася на Свєтку й сказала:

"Ну кричи, кричи ще!"

"Ленка – молода! Ленка – молода! – несамовито заверещала Свєтка. – А Димка – молодий!" – і кинулася навтьоки.

Ми лишилися на місці.

Знаєш, дідусю, мені чомусь сподобалося, що Свєтка мене дражнила. – Ленка обернулася до Миколи Миколайовича: – Це погано?

– Чому ж погано, – відповів Микола Миколайович, – це якоюсь мірою чудово.

– От і я так подумала, – у захваті сказала Ленка. – Точнісінько як ти. І мені захотілося вчинити щось надзвичайне. "Знаєш, Димко, – кажу, – знаєш... я зараз піду в перукарню до тьоті Клави!"

"Навіщо?" – злякався він.

"Я хочу зробити зачіску!.. А то все коси та коси.." "Це ти здорово придумала, – зрадів він. – Ходімо. Я тебе проведу".

І ми на очах у Свєтки розвернулись і побігли в місто.

– Ну, а Димка що ж? – майже скрикнув Микола Миколайович. – Він що-небудь сказав про ваших однокласників?

– Чого ти кричиш?-відповіла Ленка. – Звісно... Сказав. Тобто він нічого не сказав... Він тільки заспокоївся.

– Заспокоївся? – перепитав Микола Миколайович. – Яка радість!

– Заспокоївся, – кивнула Ленка, як і до того не помічаючи єхидства Миколи Миколайовича.

"Розумієш, – каже він мені, – я подумав, що вони мені не повірять, коли я зараз одразу признаюся. Скажуть, що я просто тебе виручаю, їх треба підготувати. Краще я зроблю це без тебе. – Він поглянув на мене. – А ти як гадаєш?" – Ну-ну! – сказав Микола Миколайович. – Це вже зовсім цікаво. Що ж ти йому відповіла?

"Я такої ж думки!" – сказала я.

– Дотепна відповідь, – сказав Микола Миколайович. – Ну, а він же що?

– Він був тихий-тихий! Спокійний-спокійний... На мою думку, йому здорово сподобалися мої слова. А я тоді дуже ньому зраділа – отже, я знову, вже вкотре, допомогла йому.

– Нічого собі – тихий-тихий, – раптом обурився Микола Миколайович. – Тебе, розумієш, б'ють, колошматять, а він – анічичирк?!

Він був такий обурений, що навіть підхопився, пробігся по кімнаті й застогнав.

– А чого ти регочеш? – Ленка уважно подивилася на Миколу Миколайовича.

– Я регочу?!-відповів Микола Миколайович. – Я ридаю, до твого відома. Який тихий… Тихісінький хлопчик!.. Цяця! Але з ним будь насторожі. Я це відчуваю! А то він, так і дивись, горло переріже.

– Ти мене засуджуєш за те, що я пожаліла Димку, бо він… зрадник? – запитала Ленка.

– Пробачати – будь ласка!.. Але ж не зрадників, – відповів Микола Миколайович. – Особисто я не люблю негідників.

– Але ж ти сам казав, що треба бути милосердним! – вигукнула Ленка.

– Казав! Казав! – знову скрикнув Микола Миколайович. – І ніколи цього не зречуся! Але ти вважаєш себе милосердною тільки тому, що тобі шкода негідника?.. Це ж смішно!

– Він не негідник! Не негідник! Він тоді ще не був негідником!.. – відказала Ленка і перейшла на шепіт: – Я тоді не могла інакше… Я рада, що допомогла йому…

– А чому ж ти тоді від'їжджаєш? – запитав Микола Миколайович.

Ленка поглянула на нього, наче миша, загнана в пастку. Проте Микола Миколайович так розходився, що вже не міг зупинитися.

– Та ніяка ти не милосердна! Ти тільки Димці усе пробачаєш!.. А решті?..

– А решта вредні! – вигукнула Ленка. – Злі! Вони вовки та лиси – ось хто вони такі! Коли б не вони, то він давно признався б.

– А я не вірю, що у вашому класі всі вредні!-сказав Микола Миколайович. – Бути цього не може.

– Не віриш? – Ленка розлючено глянула на Миколу Миколайовича.

– Не вірю! – твердо відповів той.

Тепер вони стояли одне проти одного, обоє з палаючими від гніву очима, немовби ладні битися. Микола Миколайович наступав на Ленку, а та відступала, поки не вперлася спиною в стінку, – дідусь їй не вірить, і це її приголомшило!

– Не віриш? – тихо перепитала вона й звела на нього очі, ще сподіваючись, що не знайде в його особі підтвердження тих слів, які він вимовив.

Микола Миколайович у відчаї похитав головою: "Не вірю", хоч уже ладен був відмовитися від власних слів од жалощів до неї. А з іншого боку, як йому було діяти? Підтакувати їй у всьому? А до чого ж усе це її привело б? Та ще побігла б до цього малого негідника й пробачила б йому! Саме так, підтакувати теж не можна – має бути чітка позиція. І взагалі що таке "підтакувати" – це ж догідництво?.. Ні, таке не за його звичаєм.

– Вони всі гади на один манір! – скрикнула Ленка. – Ти в цьому швидко пересвідчишся!

– Ніколи не повірю! – Очі в Миколи Миколайовича стали жорстокими й холодними, а рубець на щоці спалахнув блискучою білою смугою. – Ніколи!

– Ти з ними у згоді! Нічого не знаєш і вже проти мене! – вся зіщулилася в клубок Ленка. – Не хочу тебе бачити!.. Поїду геть! Поїду! – І кинулася бігти.

Микола Миколайович кинувся за нею, наздогнав її і вхопив за плече. Думав, що вона почне вириватися, а вона повернулася до нього, і обличчя її, яке щойно було у найяскравішому вогні, зробилося дитинним, прекрасним, немовби їй усього років вісім. Тільки в очах відбувалася мученицька робота – вона про щось напружено думала.

– Ну давай-но заспокоїмося. – Микола Миколайович ніжно пригорнув її до грудей, погладив теплу потилицю. – Ти ж у нас молодчина! – Повів рукою по тоненькій шиї, і це боляче вдарило його. Шия в неї була мов соломинка. – Сядьмо... – Він потягнув за собою Ленку, що пручалася, і всадовив її на диван. – І ти мені все до ладу розповіси, як було далі. Обіцяю не перебивати, а то й насправді я зроблю якісь передчасні висновки... – Він обійняв її, поклавши долоню на гостру кісточку її плеча, і міцно стис. – Хоч я своїх слів і не зрікаюся.

Ленка мовчала.

– Знаєш, мабуть, я поставлю чайник. – Микола Миколайович підвівся. – Вип'ємо чаю. Як каже моя знайома, дуже весела бабуся: "Помічаю, що від чаю багато користі я маю!"

Проте Ленка твердо зупинила його:

– Не хочу чаю!

Микола Миколайович поглянув на неї.

– І розповідати далі не буду, – і вийшла до сусідньої кімнати.

А Микола Миколайович, незважаючи на весь свій похмурий настрій, подумав про Ленку, що вона надзвичайна людина – яка пристрасть, який потяг до справедливості. Як він її у багато чому розуміє. Справді: яке їхало, таке й здибало. І збентежився: йому стало незручно, що він так думав про самого себе.

Щоправда, радів Микола Миколайович передчасно. Ленка, хоч і не втекла з дому, хоч і промовила з ним кілька слів після їхньої бурхливої суперечки, проте потім умостилася з ногами на дивані, причаїлася в куточку й замовкла надовго.

Микола Миколайович жартував, загравав з нею, розповідав різні смішні пригоди – нічого не допомагало. Тоді він тяжко зітхнув, одяг робочу куртку і взявся до повсякденних справ, уважаючи, що в роботі й настрій поліпшиться.

Микола Миколайович приніс з двору оберемок дров і кинув їх з розмаху на підлогу, чого ніколи досі не робив. Поліна загуркотіли, падаючи одне на одне, й розітнули на мить неймовірно гнітючу тишу.

Але й тоді Ленка змовчала.

Він розпалив вогонь, так що жар ішов палаючим стовпом угору. "Унтермарк" – кругла груба, обтягнута бляхою, фарбованою у чорний колір, що стояла від підлоги до стелі, тріскотіла й тремтіла від бурхаючого в ній вогню. І Миколі Миколайовичу здавалося, ніби цей розпечений стовп, що аж дзвенів, може рвонути вгору, пробити стелю і піти в небо космічною ракетою. Може, ця ракета понесе Ленчину журбу до вічних зірок, до туманного місяця, до ясного сонця?..

Але нічого такого не відбулося. І дива не сталося. Вогонь у грубі тихенько згасав, вигораючи спершу яскраво-червоними, а потім мерехтливо-синіми жаринами.

Микола Миколайович у цілковитій розгубленості розвів руками. Незрозуміле було, що ж діяти з Ленчиною журбою.

А потім він топив решту груб, блукаючи кімнатами, вдивляючись у картини, що висіли повсюди, від підлоги до стелі. На них були зображені люди – тепер таких уже не зустрінеш. Вони мали довгасті суворі

обличчя і великі розльотисті очі. Вони мовчки стежили за тим, як Микола Миколайович метушився, зігнувшися коло груб, підкидаючи в них дрова й не даючи вогню згаснути.

Адже коли б предок, художник-кріпак Безсольцев, не написав цих картин і коли б інші Безсольцеви, з покоління в покоління, не зберегли б їх, то світ лишився б без оцих живих облич і ніхто ніколи не дізнався б, що ці люди жили на нашій землі.

Останнім часом Микола Миколайович щораз частіше думав про це. І його життя, взагалі коротке й тому сумне, як і кожне людське життя, раптом стало довгим, немовби воно тривало цілі віки.

Тепер, підкидаючи березові поліна в грубку, що обігрівала три невеличкі задні кімнати будинку, він згадав, як одного разу прокинувся вранці й зрозумів, що мешкав він тут одвіку, хоч і повернувся до рідного дому лише десять років тому. Але як твердо лягли на його життя всі події минулого родини Безсольцевих і містечка, що сплелися в міцний вузол, який нікому вже не пощастить ні розв'язати, ні розрубати.

1 він рушив від картини до картини, безгучно перемовляючися з усіма цими людьми на полотнах, аж поки дійшов до "Машки", вкотре вже роздивляючися її і захоплюючись.

Микола Миколайович перевів погляд на Ленку – які ж вони схожі з Машкою!

Машка стояла в отворі дверей прозоро-біла, в домотканій сорочці до підлоги. Дівчинка, видно, збиралася вибігти з темної хати на яскраве сонячне світло подвір'я, але в останню мить чомусь несподівано зупинилася в дверях і притьма повернула голову. Обстрижена наголо. Може, після хвороби? Рот у неї був напіврозтулений, ніби вона щойно вимовила якесь слово, що ось-ось мало долинути до вух Миколи

Миколайовича. Саме тому, коли він підходив до Машки, то завжди намагався не шуміти й дослухався.

Як на щирість, то Микола Миколайович де в чому підозрював Машку. Ну, що вона мала родинний вплив на Ленку, як на свого нащадка, бо наступного дня, коли він приніс "Машку", то почув, як Ленка комусь сказала:

– Не дивись на мене так. Я однаково цього не робитиму. Нізащо!

Микола Миколайович швидко ввійшов у кімнату, йому було цікаво; хто ж завітав до Ленки, але там нікого не було. Микола Миколайович запитав у Ленки, з ким вона розмовляла. А вона зніяковіла й нічого не відповіла. Але йому ж то було зрозуміло з ким – з Машкою.

А ще через два дні – Микола Миколайович добре це помітив, бо це було 7 листопада і він рано-вранці перший на їхній вулиці вивісив прапор на воротах, а потім заходився готувати святковий сніданок, – задзвонив телефон, Ленка так стрімливо кинулася до нього, що він не встиг руку простягнути до апарата, хоча стояв поряд. Вона схопила трубку, сказала "Алло?" й хряпнула її на важіль. Микола Миколайович здогадався, що це був Димка, й швидко зник у мезоніні, щоб дати їм вільно поговорити. І почув, на свій превеликий подив, як Ленка… заспівала пісеньку. Але що найвразливіше – там, унизу, так йому здавалося, лунали два голоси, а не один. Начебто Ленка співала, а їй хтось підспівував. Може, це вітер завивав у коминах, а може, це рипіли висохлі мостини? А може, це душі померлих прийшли до нас у гості й подають свої голоси? Микола Миколайович засміявся, стоячи в оточенні картин.

– Ти з ким там співаєш? – гукнув він униз у отвір сходів.

Пісня увірвалася, потім Ленка засміялася й гукнула у відповідь:

– З Машкою!

Це все було в минулому. В любому, щасливому минулому, а тепер усе ввірвалося, розладналося, розлетілося на шматки. Треба було якось вирватися із зачарованого кола. Тільки обережно, уважно, не гублячи стежки, попереджав себе Микола Миколайович.

Він піднявся в мезонін і, як, бувало, Ленка, вийшов по-чережно на кожний з чотирьох балкончиків і подивився на чотири сторони світу, сподіваючися, що якась із сторін напоумить його. Проте з цього нічого не вийшло.

Микола Миколайович зійшов униз, у сад. Він заходився палити сухі гілки з дерев і замазувати свіжі рани коричневою фарбою, що лишилася після ремонту даху.

Він сподівався, що ця робота може привабити Ленку, але вона не прийшла йому на допомогу. Отже, їй не захотілося вмочати пензель у бляшанки з фарбою й проводити по ясному зрізу дерева, утворюючи яскраву пляму на сірому стовбурі яблуні?.. Кепські справи!

Працюючи в саду, Микола Миколайович увесь час стежив за Ленкою. Вона вийшла один раз із дому, і він миттю з'явився за нею тінню. Куди вона – туди й він. Усе хотів зірвати слово з її мовчазних уст, розговорити її, розсмішити… Але вона затято мовчала. Начебто заніміла.

Він спіймав її сумний, переляканий погляд. Його ножем по серцю різонуло – так захотілося їй допомогти, так безмірно захотілося її врятувати, – він кинувся до неї. Проте Ленка пройшла мимо, її голова майнула серед чорних од дощів гілок і зникла.

Після цього Микола Миколайович покинув роботу в саду, повернувся в дім, ліг на ліжко, вкрився з головою ковдрою, сподіваючись перепочити й прокинутися з якимось твердим і визначеним рішенням.

Його сон був короткий і неспокійний. Йому здалося чи, може, приснилося, що хтось тихесенько гукнув його й потягнув чомусь за ніс. Він одразу розплющив очі – перед ним стояла Ленка. Микола Миколайович закліпав очима– заплющив-розплющив – нікого, ніякої Ленки. Зникла. Нікого. "Ну, – подумав він, – дійшов до ручки; що тільки насниться переляканій людині..."

Микола Миколайович перевернувся на другий бік, про всяк випадок учепився рукою за ніс, щоб ніхто його не хапав уві сні, і тільки-но задрімав, як знову хтось тихесенько гукнув його.

Тоді йому остаточно перехотілося спати, і він підхопився– це його так страх підкинув: чому це Ленки не чути й що вона робить?

Він обережно прокрався до Ленчиної кімнати, щоб пересвідчитися, що вона ціла й неушкоджена.

Ленка теж спала – стомилася за цей великотрудний день.

Уже смеркалося, і ріденький осінній туман нечутно бив у вікно. І при цьому вечірньому освітленні Ленчине обличчя здалося йому надзвичайно натхненним: обличчя миле, просто лик святий.

"І коханням такої красуні, такої чудової людини, – з обуренням подумав Микола Миколайович, – знехтував цей нещасний жалюгідний Димка Сомов!"

Микола Миколайович поволі й тихо відступав до дверей, він не дихав, він линув над підлогою, щоб не сполохати Ленчин сон і не порушити прекрасної картини. На порозі він оглянувся востаннє, щоб помилуватися Ленкою, і... застиг у подиві: вона дивилася на нього цілком безсонними очима.

Більше того, Ленка стежила за Миколою Миколайовичем, наче кішка за мишкою, яка ось-ось збиралася її злапати, – бракувало ще тільки, щоб вона подумала, ніби він стежив за нею.

– Мені наснилося, розумієш, наче хтось потягнув мене за ніс, – сказав, вибачаючись, Микола Миколайович.

Він вирішив розсмішити її цим повідомленням – і розсмішив. .

– За ніс? – Вона засміялася.

– І ще мені наснилося, що людина, яка тягнула мене за ніс, була ти! – Микола Миколайович уважно поглянув на Ленку.

– Я? – Ленка знову засміялася.

Миколі Миколайовичу подобалося, коли Ленка так сміялася, – ніби дзвіночок упав у траву.

І раптом Микола Миколайович несподівано збагнув, що Ленка розмовляла з ним. Отже, простила?..

– А може, ти справді приходила до мене? – обережно спитав Микола Миколайович.

Ленка кивнула.

– Неподобство! Як ти посміла? Ти могла залишити мене без носа. Або подряпати, що теж не дуже приємно.

– Я хотіла тебе розбудити… А знаєш чому? – Вона подивилися на нього, ніби збиралася розкрити якусь таємницю. – Твоя правда-ніяка я не милосердна. Пам'ятаєш, я тобі про Рудого розповідала, що він мов

цирковий паяц, що йому й перука не потрібна, бо він од народження рудий. І всі наші з нього реготали, і я реготала, і він сам із себе сміявся голосніше за всіх, і в нього від реготу навіть сльози бриніли на очах. Пам'ятаєш?

– Авжеж, пам'ятаю, – відповів Микола Миколайович. – А чому він такий, – з хвилюванням запитала Ленка, – як ти гадаєш?

– Тому що Рудий, Усі кричать: "Рудий! Рудий!.." А він боїться цього й намагається не вирізнятися. Усі горлають, і він горлає, всі б'ють, і він б'є, якщо йому навіть не хочеться. Я знав отаких людей.

– Дідусю, а раптом він не реготав із себе, а плакав... – Ленка з жахом замовкла. – А раптом у нього сльози на очах бриніли не від реготу, а від образи?.. А я з нього сміялася.

– Може, ти ще в комусь помиляєшся? – запитав Микола Миколайович.

– Ти гадаєш? – Вона глибоко замислилася. – В кому ж?

Ленка по-новому відкривала для себе смисл подій, її рухливе обличчя одразу змінилося – воно набуло розгубленого виразу, воно промовляло: як же це сталося, що вона знущалася з Рудого тільки тому, що він рудий?

Брови в неї трагічно зламалися, кутики губів опустилися. Вона обернулася до Миколи Миколайовича, і він побачив у сірувато-рожевому світлі згасаючого дня її великі сумовиті очі.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Димка чекав Ленку біля перукарні, поки та робила зачіску, щоб вразити цілий світ. Він стояв, обіпершись об поруччя вітрини, й з великою цікавістю читав журнал "Юний технік".

Потім він побачив Миронову й Шмакову. Вони розмовляли, поволі підходячи до нього.

Димка, перш ніж він сам устиг щось подумати, чомусь сховався за ріг перукарні. Чому? Навіщо? Йому це було не зовсім зрозуміло, і він уже збирався був вийти зі схованки, але згадав, що його батьки досі не знали, що він не поїхав до Москви. Він побіг додому, щоб повідомити їх про це.

Дорогою він подумав, що негарно, що він покинув Ленку, не попередивши. Вона вийде з перукарні з новою зачіскою, радісна, весела, а його немає. А раптом вона наразиться на цих ненормальних і вони почнуть до неї чіплятися, наб'ють її-від них можна сподіватися. Він рішуче повернув назад і зіткнувся ніс у ніс з Валькою і відчув, що якось забуксував, розгубився, чого досі з ним ніколи не бувало.

– А де ж твоя дорога подружка? – запитав Валька.

– Я звідки знаю, – вихопилося в Димки, хоч він і не думав так відповідати. – Адже ти на неї полюєш, а не я, – і побіг далі, намагаючись не думати про Ленку.

А поки біг, уявив собі, як сміливо розкриє хлопцям та дівчатам таємницю своєї "зради". Ото буде реготу!.. Адже йому вони нічого не заподіють, він зможе їм довести, що мав рацію. Він скаже їм, що Ленка хотіла його виручити, бо гадала, ніби він злякався. А він змовчав, бо вирішив, що їй треба підгартувати волю до боротьби з труднощами. Аж раптом такий випадок!

Ця несподівана думка йому дуже сподобалася. За хвилину він уже був певен, що все так було насправді. Димка підстрибнув з радощів і завернув назад, до перукарні.

Як він мчав, як поспішав!.. Щоправда, недовго. Зупинився й подумав, що все це, мабуть, він зробить іншим разом. І знову рушив додому. І знову зупинився: може статися, хлопці та дівчата схоплять Ленку й налякають без нього.

"Та нічого вони їй не заподіють, – заспокоїв він себе. – Мабуть, тепер уже розійшлися по домівках і трощать свої обіди".

Димка відчув голод, згадав, що сьогодні на обід курка з локшиною, яку він полюбляв, і найрішучішим кроком заквапився додому.

А в цей же самий час дехто з його однокласників і на думці не мали обід. Вони були заклопотані зникненням Сомова й Безсольцевої.

Миронова та Шмакова відпочивали біля перукарні. Вони чекали хлопців, які розбіглися в різні боки в пошуках зниклих.

– Бігали-бігали… Ловили-ловили… – зітхнула Шмакова. – Нікого не спіймали… А вони зараз десь веселяться й сміються з нас.

– Спіймаємо, – похмуро відповіла Залізна Кнопка.

– Ніжки мої бідолашні… – поскаржилася Шмакова. – Підхопилася сьогодні о шостій. Увесь дім переколошкала. Збиралася… Голову змила. Мама мені нову сукню приготувала. Грошенят підкинула нишком від батька. Вона в мене добренька. Склали цілий список покупок… Зібралася… А що ти мріяла купити в Москві?

– Нічого, – Залізна Кнопка цідила слова знехотя, ледве розтуляючи губи.

– Послухай, Миронова, а чому ти така? – Шмакова з великою цікавістю подивилася на Залізну Кнопку.

– Яка?

– Ну не як усі дівчата… Мама в тебе страх яка модняча. Жінка моєї мрії…

– Що з вами балакати, – гостро перебила Залізна Кнопка. – Дивися, скільки нас лишилося? По пальцях можна перелічити… З усього класу. І це після того, як ми оголосили бойкот зрадниці. А якби не я, ви вже всі сиділи б удома.

Шмакова усміхнулася: її не дуже легко було збити.

– Вчора я зустріла твою маму, – знову почала вона. – Йде у синій шкіряній курточці. До речі, під колір її очей. Я обімліла. – Мрійливо закотила оченята. – Мабуть, купу грошей заплатила.

– Не цікавилася… Шмакова, давай про щось інше.

– Ну гаразд-гаразд, не злися! Послухай!.. Ось ти така чесна й правильна, а проти Опудала. Ми з тобою дівчатка розумні, все розуміємо. Опудало що зробила?.. Просто сказала Маргариті, як усе було. А ти її картаєш!.. Хіба це добре?

– Тут справа ясна – вона зрадила нас тихцем. – Щоки в Залізної Кнопки запашіли. – Гадала, ніхто не довідається. А якщо навіть довідається, то й що їй буде?.. Нічого. Вона ж розповіла "всю правду", як ти кажеш. Але й правда буває різна, її правда – просто зрадництво…Не пощастило їй, на мене наразилася. Кожен повинен діставати по заслузі.

– Ідейна ти, – сказала Шмакова.

– А ти?

– Я інша річ. У мене до неї свій рахунок.

– Дрібненько, – процідила крізь зуби Залізна Кнопка. – Зернинка до зернинки – назбирається торбинка.

Шмаковій подобалося, що вона знає про цю подію більше за всіх, і вона з нетерпінням і зловтіхою чекала, чим же усе це скінчиться. Ах, здорово вийшло, що вона опинилася тієї миті під партою і все чула! В неї тоді серденько мало не вискочило з грудей від .хвилювання – така вона була рада, що спіймався цей вискочка Димка Сомов. Не буде вдавати із себе головного.

Ось тільки незрозуміле було – чому це страховисько Безсольцева взяла вину на себе?.. Найімовірніше, вона справді зустріла Маргариту в коридорі і знову все їй розповіла. Щасливчик Димочка! Проте однаково цікаво спостерігати, як він викручується і –боїться. Як він тремтів у класі, коли Залізна Кнопка оголосила, що знає ім'я зрадника. Як тремтів, що Маргарита все розповість у класі. Перепаде йому ще на горіхи!

Шмакова усміхнулася своїм потаємним думкам, уявляючи всю безодню падіння Сомова і всю безпорадність становища Безсольцевої.

– У мене до всіх один рахунок, – Залізна Кнопка підхопилася, очі в неї спалахнули непідробним полум'ям обурення. – Живеш не по правді – відплата! Ніхто не повинен лишитися безкарний. І ніхто не уникне відповідальності. Ні-ко-ли! – І тихо, майже пошепки докінчила: – Хоч кого це стосувалося б, навіть рідних.

– Точно, ідейна ти. – Шмакова чомусь засміялася. Прибігли Рудий і Кудлатий.

– Ну?-нетерпляче повернулася до них Залізна Кнопка.

– Удома їх немає, – сказав Рудий.

– І на річці не видно, – сказав Кудлатий. Слідом за ними з'явився Валька.

– Дозвольте доповісти, товаришу Залізна Кнопка, – він став струнко. – Зустрів Сомова. Самого. Запитав, де Безсольцева. Він відповів, що не знає. Гадаю, бреше.

– Якісь ви всі кисленькі, – зневажливо зітхнула Шмакова. – Звичайнісіньке діло провалили – одну дурку не змогли спіймати.

Хлопчаки похмуро мовчали.

– Дивіться, Васильєв, – сказав Рудий.

– А, перекидько з'явився, – із зневагою промовила Залізна Кнопка. – Провчити його треба.

Вони мовчки й нерухомо стежили, як Васильєв підходив до них. А коли він підійшов, Кудлатий ліниво підвівся й штовхнув його.

– Ти чого? –обурився Васильєв. – Очманів? Кудлатий схопив його й викрутив руки.

– Ти перекидько, – сказала Залізна Кнопка. – Ми тобі робимо попередження.

– Я перекидько? – здивувався Васильєв. – А куди це я перекинувся?

– А хто ти? – Валька боляче наступив Васильєву на ногу. – Адже ти їх випустив?

– Кудлатий, не ламай руку. Ну чого ти преш зі своєю мускулатурою?.. – Обличчя у Васильєва почервоніло від натуги, чоло зросили краплинки

поту, але він ніяк не міг вирватися з міцних рук Кудлатого. – Я теж проти зрадництва!– намагався їм пояснити Васильєв. – Але навіщо її бити?.. Вона ж дівчинка. Ми навіть не вислухали її.

– То й що?! – обурився Рудий. – Якщо попалася, гадино, одержуй!

– Рудий, а ти молоток! – Кудлатий, вихваляючись силою, трусонув Васильєва.

– А що? – Рудий зніяковів. – Мене в Москві чекали… Я їй цього не пробачу.

– Його чекали у Москві! Який принц! Йому там зустріч лаштували з прапорами й різноколірними кулями та обідом з трьох страв, – блазнював Валька. – Хто тебе чекав у Москві, нещасний ти Рижику?

– А що – і чекав! – відповів Рудий і тихо додав: – Батько.

– Батько! – Валька похлинувся від реготу. – А чого ж ти тоді носиш материне прізвище, якщо в тебе є батько?.. А-а-а, впіймався!.. – і переможно вигукнув Рудому в обличчя: – Базікало!

Рудий нічого не відповів, підвівся і, похнюпивши низько голову, похмуро відійшов убік. – Заткни пельку!– нахилився Кудлатий до Вальки.

– А чого він бреше, – відповів Валька. – Кожному ясно, що в нього немає батька.

– Я кому сказав, заткни пельку! – вже з погрозою промовив Кудлатий.

Але тої миті з-за рогу перукарні вигулькнула цибата постать сяючого Попова. Всі одразу забули про свої чвари й втупились у нього, їм усім було цікаво, чого він так сяє. Може, він знайшов Безсольцеву?

– Слухайте! – радісно вигукнув Попов. – Димчин батько пригнав новенького "Жигульчика".

– А Безсольцева де? – запитала Залізна Кнопка.

– Безсольцевої немає, – вів далі Попов із захватом. – А "Жигульчик" нової моделі – ВАЗ-21011.

– Сім тисяч двісті шістдесят один крб!– застогнав од заздрощів Валька. – Тепер нам Сомова не подолати.

– Дурниця! – сказала Залізна Кнопка. – Ми ще з Димкою розберемося.

– Це ж навіщо? – Шмакова підозріливе подивилася на Миронову.

– Пояснюю, – відповіла Залізна Кнопка. – Усе повинно бути чесно. В нас боротьба справедлива. Ми запропонуємо Сомову відмовитися від Безсольцевої. Ну, а якщо він не погодиться…

– Та наплював на вас Сомов! – посміхнувся Валька. – Ми йому про бойкот, а він сів у екіпаж і поїхав собі… Спробуй наздожени!..

Цієї самої миті двері перукарні розчинилися, і зовсім несподівано для всіх звідти випливла Ленка, її не можна було впізнати – так вона змінилася. Замість кісок у неї була справжня зачіска – волосся непокірними дрібними кучериками сягало худеньких гострих лопаток.

Всі хлопці та дівчата просто отетеріли від Ленчиної появи – на ловця, як кажуть, і звір біжить.

– Нічого собі виступає! – заздро сказала Шмакова. Перший отямився Валька. Він ступив обережний крок до жертви й процідив, не розтуляючи губів:

– Заходь зусібіч! – і вони рушили на Ленку.

Ленка теж помітила їх і кинулася була назад. Тільки пізно: шлях до відступу вже перетято – Рудий стояв, обіпершися на одвірок перукарні, лузав насіння й ліниво спльовував собі під ноги.

Ленка сполохано заметалася: очі туди, очі сюди, де ж Димка? Адже він тут її чекав.

Хлопчаки й дівчатка скрадалися до неї поволі. Розуміли, що їй нікуди тікати, і не квапилися. Лише Васильєв розгублено стояв осторонь.

– А хто це така стоїть? – вигукнув Валька. – Що це за писана красуня?

Рудий подивився з-під козирка й запитав, викриздяючися: – Де ж то, де ж то?

– Слухайте, та вона ж нас не помічає! – обурено вигукнув Кудлатий, потрясаючи кулаками. – Яка горда!..

– Леночко, та це ж ми, твої однокласники! – проспівала Шмакова.

– А ми зараз їй зробимо боляче! Адже ми озброєні… – Валька витяг із кишені скляну рурочку, натоптав її горохом. – "Мы мирные люди, но наш бронепоезд стоит на запасном пути", – проспівав він, націлився й вистрілив.

Ленка схопилася за щоку, їй здалося, що її ужалила бджола.

– Помітила!-задоволено гмукнув Кудлатий.

Ленка стояла мов прикута до білої стіни перукарні, а Валька спокійнісінько її розстрілював… у ніс, у щоку, в губи!..

Їй хотілося заревти від болю та кривди, але вона чомусь далі нерухомо стояла, мимоволі хапаючись за місця, куди поцілили горошини.

А всім було смішно, що вона, ніби заводна лялька, яку смикали за ниточки, робила найнесподіваніші й найшпаркіші порухи.

Двері перукарні знову грюкнули, і на порозі стала тьотя Клава. її обличчя сповнював гнів. Вона побачила свого сина, свого Толика, і хотіла йому виказати те, що в неї накипіло на серці: сякий-такий, утік у кіно, не попав до Москви, – але слова не встигли зірватися з її губів, тому що чергова порція горошин, призначена для Ленки, боляче вколола тьотю Клаву в руку.

– Ти чого хуліганиш? – накинулася вона на Вальку. – Ах ти шпана безсовісна!

– Тьотю Клаво, я не у вас, – виправдовувався Валька, вивертаючися від тьоті Клави. – Я в неї! – Він показав на Ленку: – Вона змія. Насичала!

– Нічого не розумію, – все ще роздратовано сказала тьотя Клава. – Що у вас відбувається?

– Вона гадина, а ти робиш їй зачіски! – вигукнув Рудий і хотів стусонути Ленку.

– Ти що?! – Тьотя Клава жахнулася. – Толику!.. – Вона схопила сина за руку.

– Не заважай нам! – Рудий випручався з материних рук.

– Та ми просто граємося!-усміхаючись пояснив Валька. – Тьотю Клаво!

Валька й Кудлатий схопили Ленку й потягли її кудись убік. Ленка опиралася. Вона боялася йти від тьоті Клави.

– Підніміть її! – наказала Залізна Кнопка.

– І несіть немов принцесу! Вона ж у нас красуня, – Шмакова засміялася. – Рот аж по вуха, хоч прив'язуй капелюха! – Гримнула на Попова:-А ти чого закляк?

Попов кинувся на допомогу Кудлатому й Вальці, і вони намагались утрьох підняти Ленку.

Та відчайдушне опиралася, і кучерики волосся метлялись і стрибали в неї на голові.

– Димко-о-о-о! – вихопилося в Ленки.

Вона закричала таким самим нестямним голосом, як на іграшковій фабриці, коли злякалася їхніх звірячих масок. Але цього разу на її відчайдушне й сумне кликання Димка не відгукнувся.

– Ану облиште її!– рішуче втрутилася тьотя Клава, розштовхуючи дітей. – Що за дурні ігри! Ви їй зачіску зіпсуєте!

І раптом Васильєв кинувся на допомогу тьоті Клаві – звідки сила взялася! – розкидав у різні боки Кудлатого, Рудого, Вальку й Попова і з вигуком: "Дівчат не бити!" – вихопив Ленку з рук у хлопчаків.

Ленка відштовхнула Шмакову, яка заступила їй дорогу, і добігла… Перетнула площу й зникла за рогом.

Далі все відбулося в одну мить. Кудлатий збив з ніг Васильєва. Миронова кинулася навздогін за Ленкою, а решта з вигуками й свистом помчали за нею.

– Толику! – закричала тьотя Клава. – Вернися!.. Толи-ку!..

Проте Толик, звісно, не вернувся, захоплений лихим вітром погоні.

Тьотя Клава сумовито похитала головою.

– Ото лихо, не попали до Москви. Спробуй-но зрозумій їх. Хто правий, хто винуватий?.. – Вона поглянула на Васильєва. – Ти не знаєш, за що це вони так на неї?

– Не знаю, – похмуро відповів Васильєв, обтрушуючись після падіння.

– Я так і думала… Ви всі завжди нічого не знаєте. – Тьотя Клава зникла в перукарні.

І тої миті знову з'явився Димка… і побачив Васильєва.

– А де решта? – запитав він, ледве віддихавшись.

– Решта?.. Звісно де. Безсольцеву погнали.

– Погнали?.. Ех, чорт, не встиг я, – сказав Димка. – В мене була до них одна розмовка…

– Про Безсольцеву? – запитав Васильєв.

– Про неї, – недбало й самовпевнено відповів Димка. – Я їм усі карти сплутав би.

– А що хотів сказати? – поцікавився Васильєв.

– Поки таємниця, – Димка переможно посміхнувся.

– Отже, ти їй допоможеш? – зрадів Васильєв.

– Авжеж, допоможу, – кивнув Димка.

– Невже вона зрадник? – Васильєв дуже схвильовано поглянув на Димку.

– А ти не віриш? – обережно запитав Димка.

– Факт – річ уперта, – відповів Васильєв. – Але я однаково чомусь не вірю.

– Вона тобі подобається? – раптом запитав Димка. Васильєв збентежився – круглі великі очі за товстими

скельцями окулярів глянули вбік.

– Мовчиш? – вів далі Димка. – Отже, подобається.

– Миронова з'їхала з глузду: якщо винен, то відплата. Кудлатий січе, немов гільйотина.

– І чому вони на неї так напосілися? – обережно запитав Димка.

– Не на неї, а на зрадника. Вони нікому цього не пробачили б. – Васильєв криво посміхнувся: – Навіть тобі!

– Ну, я-то їх не боюся, – відповів Димка і раптом чомусь додав: – Послухай, Васильєв, а може, їй краще поїхати звідси?

– Поїхати? – Васильєву ця пропозиція .явно не сподобалася. – Зовсім?!

– Ну ти даєш, – сказав Димка. – Людина гине, а тобі, бач, розлучатися з нею не хочеться. – Він замовк, задумався. – Я їй неодмінно про це сказав би. Але мені незручно… Слухай, Васильєв, зроби це ти! Треба ж її виручати.

– Ото дурна! – сказав Васильєв. – Ну навіщо вона це зробила? – Він поглянув на Сомова: – Ну навіщо?!

У цей час здаля, звідкілясь ізгори, з чистого, прозорого високого неба, яке буває тільки сухого погожого осіннього дня, долинув крик:

– Опу-да-ло!

– Зрад-ни-ця!

Димка з Васильєвим перезирнулися.

– Ми тут сидимо, балакаємо… А її, може, там лупцюють! – раптом вигукнув Димка й кинувся бігти.

Васильєв помчав за ним слідом.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

– Ти уявляєш, – сказала Ленка, – вони гнали мене по місту. На очах у всіх. Бігти мені було важко… Тебе ніколи не ганяли, мов зайця?..

Микола Миколайович змовчав, хоча його теж ганяли і він знав, як це важко. Під час війни він тікав з полону. Його відправили на польові роботи кудись під Гамбург, і він знову втік. Уранці в лісі його виявили діти, він заснув, знесилений, чи, може, просто знепритомнів од голоду. Він прокинувся від невиразного шереху й тихої розмови німецькою. Розплющив очі й побачив дітей – вони були озброєні палицями. Він спробував усміхнутися їм, підвівся, не озираючися, пішов лісовою стежкою. А вони загомоніли, кинулися слідом, забігаючи наперед і штовхаючися позаду нього. Тоді він побіг, а вони засвистіли й затюкали, переможно вимахуючи палицями. І так вони гнали його, аж поки він упав.

– Ось ти й не знаєш, що це таке, коли тебе ганяють, немов зайця. А виходить, якщо побіг – отже, винен. Тепер я вчена – треба відбиватися, якщо навіть їх багато і тебе б'ють. А бігти не можна. Тоді я цього не розуміла й побігла.

А вони мене гнали:

"Опу-да-ло-о-о!"

Перехожі дивилися на мене: кожному кортить поглядіти на опудало. Тоді я уповільнила біг, ну щоб виходило, ніби то не я тікала й ніби то не мені гукали.

Одного разу вони мене наздогнали, й Валька схопив мене за руку. Але я вирвалась і вбігла в нашу вулицю. А вся ця зграя – за мною!

І тої миті я побачила Димку – він біг за нами слідом. Він біг що було духу. Він поспішав, щоб урятувати мене. Адже він тоді ще гадав, що він хоробрий.

А я вскочила у хвіртку. Останнє, що я побачила, – це те, що зграя оточила Димку, й останнє, що я почула, – це їхній переможний регіт.

Тебе вдома не було, і я зраділа. А то мені довелося б розповісти тобі про все.

Я припала до щілини у хвіртці. "Що ж, думаю, Димка там робить, чому мене не наздогнав?" – і побачила, що хлопці з дівчатами пішли вгору вулицею і Димка йшов серед них і про щось говорив, розмахуючи руками, щось доводив... Ну, молодець, наважився. Я відразу стала щасливою: от зараз їм, думаю, соромно, що вони мене цькували. Живу людину– немов зайця!

Спочатку я чекала Димку біля воріт. Чекала-чекала, всі очі видивилася. Коли смеркло, пішла додому й там чекала-чекала... Потім не стерпіла, сили мені чекати далі не стачило, розумієш, дідусю, і подзвонила Димці. До телефону підійшла Свєтка.

"А Димки вдома немає, – сказала вона й швидко процокотіла:– Молодий молоду посадив на ляду. Ой, вставай, молода, бо холодна ляда".

У цю мить хтось постукав у вікно.

"Димка!" –скрикнула я й кинулася розчиняти вікно.

У вікно всунулася величезна ведмедяча морда. Ну просто справжній ведмідь! І як,загарчить: "Гар-р-р-р!"

Звісно, я перелякалася, – та будь-хто перелякався б, – відсахнулася від вікна, погасила світло, щоб мене з вулиці не було видно. А сама припала до стіни й тремчу. І раптом хряснули двері і прийшов ти, – сказала Ленка. – А я як закричала: "Хто там?..." Пам'ятаєш?

Микола Миколайович кивнув, що пам'ятає. Він дуже добре пам'ятав цей день, адже саме тоді він випадково заїхав до села Вертушино, зайшов до бабусі Колкіної, і та віддала йому "Машку".

Він навіть не мріяв про це ніколи, просто час од часу заїздив до Вертушина, щоб побувати в Колкіної і помилуватися картиною.

Це було невеличке полотно, написане з якоюсь неймовірною щирістю, – в цій. дівчинці трепетало життя, і чомусь було страшно за неї, така вона була незахищена перед світом. "Може, тому, що вона після хвороби й острижена?" – подумав він тоді.

Миколі Миколайовичу пощастило знайти цю річ кілька років тому, одразу, коли він повернувся у рідні місця. Але йому й на думку не спадало придбати її. Старенька жила тихо й самітно, і з життям її пов'язували нечисленні звичні улюблені речі.

Бабуся Колкіна вряди-годи полишала своє рідне село, хоча Микола Миколайович і запрошував її до себе на гостину. Проте одного разу вона з'явилася до нього, не попередивши, заявила, що приїхала в районну поліклініку по здоров'я, хоча лікарям не довіряла й ліків чомусь побоювалася.

Микола Миколайович з радістю зустрів стару. І та довго й з гідністю пила чай, а потім, ніби між іншим, пішла по кімнатах, кидаючи швидкі погляди сюди й туди по стінах... Спливло досить багато часу. І раптом сталося неймовірне. Бабуся Колкіна переказала Миколі Миколайовичу через спільних знайомих, щоб приїздив.

Микола Миколайович заквапився. Він одразу ж вирушив у дорогу й застав змарнілу стареньку в ліжку, хоча дім був вимитий і вичищений, наче напередодні свята.

– Голубе, – сказала бабуся Колкіна ніжним, співучим, але слабким голосом, – цій картинці місце в твоєму домі... Я тобі її дарую.

Микола Миколайович почав відмовлятися, розгубився, пропонував, зрештою, гроші.

– Грошей не пропонуй, – перебила бабуся Колкіна. – Не кривдь стару. Що ж до подарунка – то я давно вирішила. А якщо захочу коли-небудь на неї глянути, то сама приїду до тебе.

Микола Миколайович згадав, що десять років тому, коли він уперше потрапив до Колкіної у дім, то вона йому зраділа й сказала: "Ось помру, дівчинку віддам тобі".

Того дня, коли він одержав "Машку", він був щасливий мов дитя й летів додому на всіх парусах – йому хотілося, нестерпно хотілося якнайшвидше добутися додому й повісити картину на стіну.

Ще в автобусі, коли він їхав з села, притискаючи до себе полотно, загорнуте в старенький лляний рушник, вишитий хрестом, його пройняв зовсім ідіотський страх, що картина кудись випарувалася, що "Машка" щезла, а в руці в нього просто чисте полотно.

Микола Миколайович сам із себе сміявся: хіба ж не божевільний він? Проте, тільки-но вийшов з автобуса, одразу ж, завернувши трохи вбік, квапливо розв'язав картину й заспокоївся…

Він поспішав додому, майже не розбираючи дороги, по-падаючи в калюжі, наражаючись на випадкових перехожих. І ось тої миті, коли він увірвався в дім, коли вніс "Машку", немов коштовність, його повернув до життя Ленчин вигук:

– Хто там?

Микола Миколайович одповів радісно:

– Подивися, що я приніс!..

– Тихо! – відповіла йому Ленка звідкілясь із темряви.

– Ти чому сидиш без світла? – запитав Микола Миколайович і від хвилювання, в поспіху, забув, де вмикач.

Він перекинув у темряві стілець, чортихнувся, нарешті ввімкнув світло й побачив перелякану Ленку.

Дивовижно, який же він був необачний: недогледів людину, з якою жив пліч-о-пліч. Більше того, палко кохану й найближчу людину, онуку, рідну кров. На що це схоже?

– Там за вікном… ведмідь, – сказала вона.

– Ведмідь?.. Білий чи сіро-буро-малиновий? – радісно пожартував він.

– А я тобі кажу, там людина якась… – пошепки повідомила Ленка. – Вона начепила на голову морду ведмедя й хотіла залізти до нас у вікно.

Після цього Микола Миколайович усе ж таки підійшов до вікна, розчинив його, визирнув, щоб заспокоїти її, і сказав:

– Нікого немає. У темряві що завгодно приверзеться. А ти перелякалася, дурненька. А ще онука майора, який пройшов усю війну.

– Ти сам боїшся чужих собак, – сказала Ленка на своє виправдання.

– А хто ж не боїться чужих собак? – весело відповів він. – А ось дідька лисого та ведмедів я не боюся.

І далі не чув, про що вона говорила, тому що розгорнув рушник і дістав картину. Микола Миколайович гадав, як він зараз здивує Ленку.

– Ти поглянь, поглянь, Олено!..

Найголовніша його мрія полягала в тому, що він хотів, щоб Ленка полюбила дім і картини, які його населяли, як він сам усе це любив.

– Ти поглянь, поглянь, – торочив Микола Миколайович. – Як нам поталанило… Бабуся Колкіна віддала, вірніше, подарувала нам картину. Я хотів заплатити за неї гроші – нізащо, подарувала! Прекрасна, люба, чарівна бабуся Колкіна!.. Які незвичайні люди нас оточують, Олено!.. Над цим варто замислитися. Га?..

І він поставив картину перед Ленкою, із захватом спостерігаючи за виразом її обличчя. Нарешті він не витримав:

– Та прокинься ти!.. Ну, як вона тобі?.. Правда, гарна?

– Звичайна собі дівчинка, як я, – відповіла Ленка.

Микола Миколайович спершу не зрозумів, що вона мала на думці. Поглянув на картину. Потім на Ленку і… побачив, що вона чимось стала не схожа на саму себе. Якась незвична. Нарешті зрозумів – Ленка без кіс.

– А де твої коси? – запитав він.

– Я зачіску… тільки на канікули, – затинаючись, пояснила Ленка.

Микола Миколайович зрадів. Він побачив, що Ленка стала більше схожа на цю дівчинку на полотні.

– Олено! – вигукнув він так, що вона здригнулася. – Ти просто її двійник… Найсправжнісінький… Той же самий колір очей. Рот…

– Рот аж по вуха, хоч прив'язуй капелюха, – з сумом сказала Ленка. – Може, її теж так дражнили?.. Тоді я не перша.

– Атож, – зрадів Микола Миколайович. – Ну усміхнися, усміхнися! Ти чудово усміхаєшся!

Ленка сором'язливо усміхнулася, і кутики її губів звично поповзли до вух.

Микола Миколайович схопив полотно, перевернув його і на зворотному боці побачив розгонистий напис, зроблений чорною фарбою: "Рік 70".

– Як же це я відразу не здогадався, старий дурень! Стільки років дивився на неї – і не здогадувався. Батько мені розповідав цю подію… Вона, – він показав на "Машку", – подарувала цю картину своїй улюбленій учениці. А коли ту заарештували жандарми як учасницю групи "Народна воля", картина загубилася… Остання його робота.

Микола Миколайович помовчав, потім злякано-велично, ще не вірячи до кінця в це диво, оголосив:

– Олено, я божеволію… Можливо… Навіть більше того, я впевнений… Дівчинка-сестра мого діда, баба Маша. Машка. Машуня…. Марія Миколаївна Безсольцева. Знаменита особа. Жертовниця. Свята душа.

Її нареченого вбито під час російсько-турецької війни. Під Плевною. А вона після його смерті не виявила бажання виходити заміж, їй тоді було всього вісімнадцять, і все життя прожила самотою. Але як прожила!

Вона заснувала жіночу гімназію в містечку. А перші її випускниці геть усі поїхали вчителювати в найближчі села. Кажуть, вони у всьому наслідували її: так само вдягалися, як вона, так само розмовляли, так само жили. Які були люди! Які були особливі люди! Усе робили не задля слави, а задля народної користі.

Під час першої імперіалістичної тут у нас була епідемія тифу. І мій батько, тобто її племінник, був на цій епідемії і теж заразився тифом, і його поклали до тифозного барака.

Якось уночі він прийшов додому. Маша йому відчиняє, а він стоїть перед нею у спідньому, босоніж. А діло було взимку. Виявилося, що він прийшов непритомний. І ось Марія Миколаївна завдала його собі на плечі й понесла назад. П'ять кілометрів по глибокому снігу тягла – тифозний барак був за містом. Там і лишилася – виходила племінника.

Потім інших почала доглядати, найтяжчих, багато хто з них своїм життям їй завдячував.

Я її добре пам'ятаю. Вона мешкала в твоїй кімнатці… Коли вона померла, її ховало ціле місто.

Микола Миколайович бігав по кімнаті, потирав руки, задихався, не звертаючи на це уваги, хапався за серце, не розуміючи, що воно в нього болить.

– Боже мій! – гарячкував він. – Як ти дивовижно на неї схожа і як ти дивовижно вчасно приїхала… А я дивовижно вчасно опинився в селі Вертушино в бабусі Колкіної!.. Тепер наша справа справді доходить кінця. Тепер ми зібрали з тобою майже всі його картини й можемо вихвалятися, влаштовувати бенкети й запрошувати на демонстрацію наших скарбів допитливих музейних працівників. Вони почнуть охкати та ахкати й казати: "Ви відкрили нового маловідомого художника". А ми з тобою сидітимемо довгими зимовими вечорами вдома й складатимемо плани.

– Які плани? – запитала Ленка.

– Найрізноманітніші. – Микола Миколайович усміхнувся, не помічаючи Ленчиного сумного настрою, що аж ніяк не відповідав його веселощам. – Нам багато про що треба порадитися.

І ось саме в цей час у вікні знову з'явилася голова рикаючого ведмедя.

– Ведмідь! – заверещала Ленка й стрибнула на стілець.

Того вечора Микола Миколайович був напрочуд спритний і удачливий. Він стояв біля вікна, встиг ухопитися за ведмедячу морду, і вона залишилася у нього в руці… Але наступної миті, – це він пам'ятав дуже добре, – він відчув деяке збентеження, бо на місці ведмедячої морди перед ним виникло перекошене від страху, якесь жалюгідне й нікчемне Димчине обличчя.

Пам'ятається, він тоді подумав, що таке коїться з Димкою, і перевів погляд на Ленку, щоб довідатися в неї, що все це означає. І тоді він здивувався ще дужче. Ленка стояла перед ним ні жива ні мертва…

– Ось тобі й увесь ведмідь, – промовив Микола Миколайович. – Однією рукою я скрутив йому голову. – Він недбало кинув ведмедячу морду на диван.

Микола Миколайович вимовив свою фразу безтурботно, хоча тієї миті йому вперше здалося, ніби відбулося щось не те, ну, може, жарт з ведмедячою мордою був надто жорстокий. Він тоді намагався відвернути Ленчину увагу й розвеселити її, бо відчув, що тут якась серйозна справа, але потім так захопився "Машкою", що про все забув.

Проте Ленка не звертала на нього ніякої уваги, вона вже повернулася до життя, вона кричала у вікно, кликала Димку:

– Димко! Димко-о-о!.. Їй ніхто не відповідав.

Ленка у відчаї обернулася до Миколи Миколайовича, шукаючи в нього допомоги:

– Дідусю! Вони тримають його силоміць! Вони примусили його лякати мене! – Ленка металася біля вікна. – Я знаю! Я бачу, бачу: вони зв'язали йому руки! Дідусю, гримни на них страшним голосом!

Микола Миколайович визирнув у вікно й побачив невеличкий гурт дітей, що стояли в тьмяному електричному освітленні неподалік од їхнього будинку. Серед них дивно зіщулившися, згорбившися, стояв і Димка. Він то з'являвся, то зникав, ховаючись за чиїсь спини.

– Димко-о-о! – знову покликала Ленка.

– Чому ж він не відповідає? – запитав Микола Миколайович. – Може, його там немає?– Він так сказав, щоб заспокоїти її, хоча сам чудово бачив Димку.

– Я бачу!.. Бачу його! Ти їх не знаєш! Вони могли йому ганчірку в рота запхати! Дідусю, ну нагримай!.. Порятуй його!

Микола Миколайович набрав повні легені повітря й видихнув:

– Ану негайно відпустіть Димку! У відповідь пролунав регіт.

Гурт поволі віддалявся зі свистом та голосними вибухами сміху.

– Опудало! – гукнув хтось, склавши руки рупором.

– Лата-на-латі! – підхопив інший. – Обоє рябоє! – І знову затихло.

Ленка схопила куртку й кинулася до дверей. Микола Миколайович спробував її зупинити. Та хіба можна було це зробити – з її палкою

вдачею, з її граничною відданістю в дружбі, з її самовіддачею іншим людям?!

– Пусти! Пусти! – Ленка виривалася з рук Миколи Миколайовича, вигинаючись усім тілом, захлинаючись од хвилювання словами й скоромовкою вигукуючи: – Він там може задихнутися... з ганчіркою в роті!.. А ти... мене... не пускаєш! – І, звісно, вона кінець кінцем викрутилась і втекла.

Микола Миколайович висунувся у вікно.

– Лено! – покликав він і прислухався.

Він її не побачив, тільки з темряви долинув її збуджений голос:

– Ну, Миронова! Ну, Валька!

– Лено-о-о! – знову покликав Микола Миколайович, без будь-якої надії на відповідь.

Так воно й сталося: ніхто йому не відповів.

Микола Миколайович хотів був одразу ж іти за нею – це він пам'ятав точно, – але погляд його знову наразився на "Машку". Він завмер, застиг – його вразив тоді колір неба на картині: червонясто-синій, похмурий, важкий, передгрозяний, його було видно в отворі дверей, і легка, невагома, сліпучо-ясна постать на цьому тривожному тлі майже злетіла над землею. Він стояв нерухомо, наче в забутті.

Десь брязнуло розбите скло, це невиразно запало в його пам'ять, але не більше того.

Хтось десь кричав:

– Он вона! Он!.. Тримайте!..

Усе це він теж чув, але й гадки не мав, що саме Ленка розбила чиюсь шибку й саме її переслідували людські голоси.

Микола Миколайович сів до столу, видобув свій заповітний зошит. Йому нестерпно хотілося закріпити на папері й своє щастя, і свою радість. Він жив тієї миті тільки своїм життям; хоч яким жахливим здалося це йому тепер, але все було саме так! Ленка з її справами й турботами геть вискочила в нього з голови.

Він почув розмову під своїм вікном.

– Її немає у кімнаті, а він щось дряпає на папері, – сказав перший голос. – Киньмо камінь… Ото буде переполоху! Відповімо ударом на удар!

– А якщо це не вона? – запитав другий голос.

– Та бачила я – точно, вона. Ревнує тебе – вікна б'є, – втрутилося якесь дівчисько.

Проте Микола Миколайович і на це не звернув ніякої уваги. Він тоді навіть не поворухнувся – чудовий настрій відмежував його на час од реального життя.

Він гортав свій зошит, до якого були записані всі його картини: де й коли куплені, коли намальовані, точно або приблизно. Тут у нього були довгі записи роздумів і здогадок щодо цього: кого зображено на тій чи на тій картині, як ця людина потрапила до художника і чому він вирішив написати її портрет. Унаслідок виникали вельми цікаві історії про різних людей.

Микола Миколайович уже встиг записати: "Одержана в подарунок на початку листопада 1978 року...", але ввійшла Ленка – сукня й куртка в багні, –заплющила очі.

Якось дивно притулилася до одвірка й сповзла по ньому на підлогу.

Микола Миколайович кинувся до неї, допоміг підвестися, дотягнув до дивана, вклав, досадливе шпурнувши ведмедячу морду на стілець. Старий мрійник, він спускався на землю. Отоді Микола Миколайович перелякався – перед ним лежала Ленка, бліда, ні кровинки на виду.

– Що з тобою? – Микола Миколайович став на коліна біля дивана. – Лено!..

Микола Миколайович думав, що вона йому не відповість, а вона голосно, жалібно, захлинаючись, промовила:

– Дідусю, він мене обдурив!..

– Обдурив? – перепитав Микола Миколайович.

– Так!.. Так!.. Обдурив. Я у вікно заглянула, а в нього Миронова і всі-всі. Вони там усі-усі гуртом!.. Ти подумай, дідусю!.. Телек дивилися й чай пили, – сказала вона з таким жахом, ніби повідомила про щось надприродно страшне. – Я гадала, в нього руки зв'язані й ганчірка в роті, а вони... чай пили...

– То й що? – Микола Миколайович усміхнувся, хоч у нього вперше за останні роки раптом заболіло серце. – Давай і ми поп'ємо чаю.

– Ну який чай, дідусю!.. Я повинна тобі сказати, що я таке вчинила... У мене, знаєш, у голові все запаморочилося. Взяла я камінь і кинула в них. Шибка розбилася... – і Ленка заплакала.

– Шибку розбила… Так, я щось чув… Ти поплач, поплач. Одразу легше стане. – Микола Миколайович зразу не міг збагнути, що тепер робити й що говорити. – А я таки поставлю чайник.

Він вийшов з кімнати й швидко повернувся.

Проте Ленка вже лежала із заплющеними очима: чи прикидалася, чи то й справді спала.

Микола Миколайович довго стояв посеред кімнати, потім узяв зі стільця ведмедячу морду, поклав її на стіл, а сам сів на звільнене місце й тепер уже без будь-якої радості, а швидше машинально дописав у свій зошит: "…у селі Вертушині в Наталі Федорівни Колкіної картину художника М. І. Безсольцева, на якій зображено його внучку Машу у віці 10-11 років. Це остання робота художника, виконана незадовго перед смертю".

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

– Наступного дня після свят я прала сукню, – знову почала свою розповідь Ленка. – Коли я кинула камінь у Димчине вікно, то впала в калюжу й геть забруднилася. Я прала сукню і все думала, думала про Димку. І раптом зрозуміла: ненавиджу його!

Раптом мені кров шугнула у голову, я влетіла в кімнату й заходилася хапати свої речі, щоб поїхати. "Отоді він потанцює!.. Буде мені листи писати, – думала я, – а я йому не відповім. Хоч десять листів на день, хоч сто штук! Ні за що не відповім ніколи!"

А сама гасала по кімнаті й хапала, хапала свої речі й пхала їх у портфель. І раптом побачила крізь вікно, що в наш сад увійшов Димка!

Я схопила сукню й вибігла в сад, начебто треба її висушити. Ну, словом, вискочила в сад, вішаю сукню, а в самої серце знаєш як стрибало!

Димка підійшов і зупинився позад мене. Я вдала, ніби не чую, що він стоїть і дихає мені в потилицю. Нарешті не витримала й озирнулася. Він стояв переді мною, низько похиливши голову. Постояв так і видушив:

"Ти знаєш, хто я?"

Я намагалася щосили бути спокійною, а головне, незалежною. Така горда й неприступна! А коли він мені сказав: "Ти знаєш, хто я?", то усміхнулася кутиком рота; я ж володіла собою, хоча насправді я зовсім не володіла.

"Здається, я тебе пізнаю... Ти начебто Димка Сомов?.." – поволі відчеканила я, щоб він не помітив, що в мене голос тремтить; потім глянула на нього – бачу, він хвилюється дужче за мене.

"Якби ти знала, хто я насправді, то не усміхалася б і не жартувала... – Він на мить замовк, а потім тихо-тихо вимовив, самими губами прошепотів: – Тому що я підлий!.. Щонайпідліший боягуз!.."

– Дідусю! – Ленка схопила Миколу Миколайовича за руку. – Як він це сказав, усе обличчя в нього взялося плямами. Яскраво-червоними!.. Немовби хто його розфарбував червоною фарбою. Він просто палахкотів, а очі металися, бігали в цьому моторошному полум'ї. "Ну, – подумала я, – тебе треба рятувати, адже ти загинеш, адже ти згориш у цьому страшному вогні".

"Ти боягуз? – кажу я йому. – Ніякий ти не боягуз! Адже ти у Вальки собак відбивав!.. Ти навіть Петька не злякався!.. Адже ти Маргариті всю правду виклав!.."

А він:

"Ні, ні, ні! Правду казала Маргарита: я. жалюгідний, найпослідущий боягуз! Ти кажеш, я признався Маргариті?.. А знаєш чому? Тому що я хотів собі довести, ніби нічого не боюся. А я боюся, боюся… Побитися з кимось мені не страшно, а от сказати всім правду я не можу. Подумав: скажу Маргариті, а в кіно все викладу хлопцям та дівчатам і доведу собі, що я не боягуз. А коли побачив їх, чомусь раптом перелякався. Ну, заспокоїв себе, вранці скажу, в школі. Одразу перед усіма й перед Маргариток). І не буду хитрувати та викручуватися. А вранці – наказ директора. І я знову злякався. Потім після наказу директора дочекався, коли Маргарита пішла, й знову хотів був… Ні, не зміг. І згодом, коли тобі бойкот оголосили, теж злякався. А ввечері з цією ведмедячою мордою… Прийшов до наших, щоб їм усе розповісти і… Ні, я негідник!.."

Він звів на мене очі. Дідусю, вони були повні сліз!

"Але тепер я всім-всім усе скажу! – мовив Димка. – Ось побачиш! Ти мені віриш?"

"Вірю", – відповіла я.

"А якщо віриш, потерпи!"

"Я потерплю".

"Я їм геть усе скажу, – провадив далі Димка. – І тебе до них одведу. Коли тільки ти захочеш, тоді й одведу. Вирішиш і відразу приходь до мене. Я чекатиму на тебе. Прийдеш?"

А я зраділа:

"Прийду, кажу, обов'язково", – і сама, дурна, розквітла.

Димка підійшов до мене... і поцілував! Уявляєш – по-ці-лу-вав!– промовила Ленка по складах. – Ти не дивуєшся?

– Дивуюся, – швидко відповів Микола Миколайович. – Я дуже дивуюся.

– Ото і я здивувалася! Каже, що боягуз, а сам робить такі відчайдушні вчинки. Ти мені скажи, чи повинна була я після цього знову повірити в нього?

– Повинна була, – сказав Микола Миколайович. – І молодець, що повірила. Вірити треба до останку.

– Коли він мене поцілував, то я спершу засміялася. А потім немов скам'яніла. Може, я простояла б отак до ранку, якби не пролунав Вальчин крик.

"Попався, Сомику! – загорлав він. – Нарешті!.. Настав тобі кінець!.. Можна грати жалобний марш... Та-ра-ра-ра, – завив він, потім засміявся й вигукнув: – Усім розповім, що ти ходиш до Безсольцевої!"

А сам тим часом стягував з вірьовки мою сукню.

Я рвонулася до нього, але він одбіг.

"Опудало, привіт, – і помахав моєю сукнею над головою. – Принесеш ведмедячу морду – одержиш сукню".

"Ну гаде!" – заволав Димка й кинувся за Валькою.

Той гайнув до огорожі, видерся на неї, хвицнув Димку ногою і зістрибнув на той бік.

"Віддай сукню! – крикнув Димка. – А то матимеш!"

"Плював я на тебе! – заверещав Валька з-за огорожі. – Тепер ти в мене потанцюєш! Тепер я всім розповім, як ти навколо Опудала крутився!.. Ах, пробачте, ах, звиніть, поцілунок мій прийміть!" Він знову зареготав і зник.

"Не хвилюйся, – сказав мені Димка. Він був немов у лихоманці. –Я відберу сукню! Швидко!.. Сьогодні!.. Зараз же!.. І все їм скажу! Все! Все! Всім!.."

Він схопився з місця.

"Стривай!" – крикнула я.

Димка зупинився, а я побігла й принесла йому ведмедячу морду.

"Поверни! Я з тобою!" –.сказала я.

"Ні, я сам. – Він раптом зовсім заспокоївся, лице його стало таке, як завжди, знайоме мені. – Ти ще там злякаєшся… А здорово твій дід зняв із мене цю морду…" Він узяв у мене ведмедячу морду.

"Так, він меткий", – сказала я.

Мені здалося, ніби ми з ним не розлучалися, що ніхто не ганяв мене по вулиці, не кричав "Опудало" й "гадина", не страхав ведмедячою мордою.

"А він знає?.. – запитав Димка. – Твій дідусь… про мене?"

"Ти що! Це ж наша таємниця", – сказала я.

На мою думку, йому сподобалася моя відповідь. Ми помовчали.

"Ну, чекай на мене", – наважився нарешті Димка, помахав мені на прощання ведмедячою мордою – вийшло кумедно – й пішов.

Він ішов до хвіртки легкою ходою людини, якій гарно на душі, ну начебто ніщо її не гризе й не гнітить.

Мене охопив страх. Я подумала, що даремно відпустила Димку самого. "Ну, думаю, вони Димку відлупцюють, ну, думаю, перепаде йому на горіхи", – і помчала слідом за ним.

Димку я не наздогнала. Перед самісіньким моїм носом він пірнув у сарай, де зібралася мироновська компанія. Я знайшла діру в трухлявій стіні й припала до неї. Подумала, що Димці без мене признатися буде легше, а якщо треба буде – я поряд, миттю примчу на допомогу.

Вони там були всі в зборі й реготали з Рудого, просто заходилися сміхом. Тільки Миронова з байдужим виглядом стояла осторонь і думала про щось своє.

А все через що?.. Рудий надягнув мою сукню, яку поцупив Валька, й потішав їх. Ну їм і було весело.

Я теж хихикнула: завжди кумедно, коли хлопці надягають дівчачу сукню.

Тої миті я почула їхні вигуки:

"Ну ти артист, Рудий!"

"Точнісіньке Опудало!"

"Вона – наша красуня!"

"Рот аж по вуха, хоч прив'язуй капелюха!"

Після цього я зрозуміла, що Рудий зображав мене: пе-речіплявся ногою за ногу, падав, вертів головою, витягав шию і усміхався, розтягуючи губи аж по вуха.

– У нього дуже схоже виходило, – з сумом сказала Ленка. – Атож, він справжній артист.

– Ну, а Димка ж що? – обережно запитав Микола Миколайович.

Він давно вже не смикав Ленку, бо йому було ясно й про Димку, й про Ленку. Він знав, чого можна сподіватися і що сподівання геть погані, і передбачав Димчине жалюгідне нікчемне життя.

– Димка? Нічого, – відповіла Ленка. – Ввійшов у сарай і став. Він, мабуть, востаннє думав, що він хоробрий і що він не злякається.

– Вже відчуваю, до чого йдеться, – зауважив Микола Миколайович і сумно похитав головою.

– Ти мене більше не перебивай, – попросила Ленка, очі в неї звузилися, нібито вона до чогось придивлялася – А то мені важко буде… Скоро вже кінець. Ти потерпи й послухай.

Димка вийшов наперед.

"Тримай, – долинув до мене його зривистий од хвилювання голос, і він кинув Вальці ведмедячу морду. – А ти, Рудий, знімай сукню".

Димка почав зривати з Рудого сукню. А той відштовхнув його від себе й вигукнув:

"Ой, не чіпай! Я боюся лоскотів!"

Усі знову зареготали, тому що Рудий підробився під мій голос.

Залізна Кнопка, не змінюючи пози й не повертаючи голови у Димчин бік, сказала:

"Сомов, аніж до Рудого чіплятися, краще скажи, де ти був зараз?"

Димка вдав, ніби не чув запитання, ніби він захопився рятуванням моєї сукні. Він за цю сукню хапався, мов потопаючий за соломинку.

"Годі дуріти, каже, чужу сукню розірвеш!" – і сильно рвонув Рудого на себе.

"Рудий, він тебе кривдить! Зроби йому боляче, – блазнював Валька. – Хвицони його копитом".

Рудий слухняно вдарив Димку. А Кудлатий підскочив до них іззаду, і вони вдвох з Рудим скрутили Димці руки.

Валька радісно заіржав:

"Попався, Сомику!.. Ух, як гарно! Ти чому ж не відповів Мироновій, де ти щойно був? Га?.. Залізна Кнопко, він же тобі не відповів! Не бажає. Ну, скажи, скажи, Сомику, де ти був і що ти там робив? – Він реготав, аж заходився. – Послухайте, новина – перший сорт! Сомик був у Опудала! – Він заверещав і закрутився ка одній нозі, захлинаючись од захоплення. – І знаєте, що вони робили?.. Ці-лу-ва-лися!"

"Цілувалися? – зацікавилася Шмакова. – З Безсольцевою? Не вигадуй!.."

"Так нахилився до Опудала, – вів далі Валька, – і цьом її... у губки. – Він підскочив до Димки. – На два фронти працюєш?"

"Замовкни!" – вигукнув Димка і спробував випручатися з рук Кудлатого.

А підлий Валька скористався з того, що Димка безпорадний, і вдарив його.

"Зрадник! – каже. Стусонув його ще раз, зареготав йому в обличчя й вимовив по складах –Зрад-ник!"

"Я зрадник? – обурився Димка. – Ах ти, шкуро, шкуродер нещасний! А ви всі знаєте, чим займається ваш Валька?.."

"Заткни пельку, базікало!" – перебив його Валька й знову стусонув Димку – зручно битися, коли супротивника тримають за руки.

Тої миті Димка озвірів, розкидав Кудлатого та Рудого й садонув Вальку так, що той перелетів через увесь сарай і гепнув до ніг незворушної Залізної Кнопки.

Валька дуже злякався, а коли побачив, що Димка не кинувся слідом за ним, спритно протер рукавом куртки черевичок Миронової і, зазираючи їй віддано в очі, сказав:

"Ти, Сомов, обережніше. Нас багато, а ти один. Правда ж, друзі? Ми з тебе знаєш що зробимо?.. Котлетку!"

"Атож, котлетку!" – сказав Кудлатий і ступив крок до Димки.

"Звісно, котлетку!" – підхопив Рудий.

Спершу вони втрьох наступали на Димку, а потім до них Попов приєднався. Йому Шмакова наказала.

Уявляєш, четверо на одного?

Я кинулася до нього на допомогу: саме через це я тут, і, отже, недаремно.

А Димка вхопив величезну тичку і, розмахуючи нею, крикнув:

"Ну, підходьте! Ну!.. Спробуйте!.."

Я з радощів застрибала; думаю, поки що моя допомога Димці не потрібна, он він як з ними розправився. Знаєш, дідусю, як я тоді зраділа – Димка став такий, як Колись. Ти бачив би їхні обличчя!

Він підніс палицю над головою і вигукнув:

"Ну, підходь!" А вони бояться – ані руш!.. А він стоїть з палицею, нібито в нього в руках меч: "Ану спробуйте-но!"

Ленка дзвінко засміялася, обличчя в неї несподівано розквітло, очі засяяли. І Микола Миколайович, дивлячись на Ленку, усміхнувся – яка ж вона прекрасна, як вона вміє сильно любити і як уміє навіть у пропащої людини помітити мить його величі.

– Димка почав наступати на них, – провадила далі Ленка. – Наступав, наступав… А вони задкували, задкували… І Димка опинився перед Залізною Кнопкою!.. Вона заступила йому дорогу.

"Віддай кия!" – наказала Залізна Кнопка.

"Герої! – зневажливо сказав Димка. – Сховалися за дівчиськом!" Він кинув палицю до ніг Залізної Кнопки.

Валька підскочив і про всяк випадок миттю її схопив.

І тим часом поміж Мироновою та Димкою відбулася розмова, якої я ніколи не забуду, яка вирішила все. Ну не взагалі, а для мене все. Розумієш?

"Ти що в неї робив?" – запитала Миронова.

"Що хотів, те й робив", – відповів Димка.

"Диви, який хоробрий!" – втрутився Валька. Він вертів палицею і кружляв позаду Димки.

"Ти пожалів її?" – вела далі свій допит Миронова.

"Скажімо, пожалів".

А Миронова йому:

"Ех ти, нікчемо!"

Жорстоко так, жорстоко мовила й з огидою відвернулася від нього.

І тої миті Димка набрався нарешті хоробрості:

"Ну, а якщо це зробила не вона?"

Миронова його доконала:

"Манна ти каша з киселем!" – і коротко засміялася, ніби цьвохнула батогом.

Димка зривистим голосом бовкнув:

"Ну, а якщо це зробив я?!" – і з викликом усміхнувся, озираючи всіх.

"Ти?! – Вперше за весь цей час Залізна Кнопка явна здивувалася й уважно поглянула на Димку. – Це вже цікаво!"

Вони одразу на нього накинулися, оточили, затанцювали навколо, застрибали.

Валька залементував з захопленням:

"А раптом справді він!"

А Шмакова:

"А що, цілком можливо!"

А Попов:

"Та ще як!"

А Кудлатий:

" Тоді нам тебе шкода!"

А Рудий:

"Ото буде подаруночок головному хірургу товаришу Сомову!"

"І ця дурепа, Безсольцева, його покривала!" – здогадалася Залізна Кнопка.

Запала тиша – всі мовчки дивилися на Димку

Він якось криво осміхнувся. Його обличчя мене злякало; може, він іще сам не знав, як він поведеться наступної миті, а обличчя вже стало як у класі, коли очі в нього побіліли від страху.

"І пожартувати, каже, не можна. – А сам заметушився, заусміхався. – Жартів не розумієте".

Миронова й не розуміла таких жартів:

"Ти мені в очі, каже, в очі дивися!"

Димка відштовхнув її: він не захотів дивитися їй у вічі.

"Відчепися!.. Я ж сказав – це жарт. – Він неприродно засміявся. – Жа-а-арт!" І раптом весело підморгнув усім.

А мене мов обухом по голові, як підморгнув він їм, усе попливло перед очима і в голові запаморочилось.

А Залізна Кнопка кричала своє:

"Ти мені в очі дивися!.."

Кудлатий стис Димчину голову долонями, щоб він нею не крутив, щоб Залізна Кнопка могла заглянути йому в очі.

А всі намагалися перекричати одне одного:

"Ти пульс, пульс, Миронова, в нього послухай!.."

"Спіймався, Димочко! – сказала Шмакова. – Тепер викручуйся!"

І раптом вони всі одночасно рушили на Димку.

Я кинулася в сарай, щоб він побачив мене, щоб не боявся, що він сам. Я навіть про підморгування тоді забула.

Вони його притисли до стіни – мені його не було видно, тільки чути було, як він кричав захлинаючись:

"Ви очманіли! Я вирішив... допомогти... Безсольцевій... її жаль. Ви що, не люди?"

Я кусалася, дряпалася, аж поки добулася до нього. Гадала, він іще не загинув, якщо жалів мене.

Я билася й кричала:

"Пустіть мене! Пустіть!"

"Дивіться, Опудало! – чомусь пошепки промовив Рудий. – Сама прийшла?"

"Сама", – сказала я.

"І не боїшся?" – запитав Кудлатий.

"Не боюся. – Я обернулася до Димки, усміхнулась йому і сказала: – Я не могла далі на тебе чекати, от і прийшла".

Димка мовчав.

Я йому усміхалася, щоб підбадьорити його, усміхалася доти, доки він теж розтулив губи. Жалюгідно так усміхнувся, але все-таки...

Валька зареготав:

"На мою думку, вони освідчуються в... дружбі".

"Стривай, Валько, – сказала Залізна Кнопка. – Безсольцева, ти навіщо до нас прийшла?"

Я їй не відповіла – не хотіла нічого сама говорити, хотіла, щоб Димка. Але Димка й далі мовчав.

"Давайте влаштуємо їм ставку віч-на-віч, – запропонувала метка Шмакова. – Це ж дуже цікаво".

"Безсольцева, – почала Залізна Кнопка, – то хто ж із вас зрадник? – Вона перевела погляд з мене на Димку, потім з Димки на мене. – Ти чи Сомов?"

Я поглянула на Димку й сказала:

"Звісно... я".

"Слухайте! – загорлав Рудий. – Вона прибігла просити пробачення! Я здогадався! Я розумний. ."

"Дійняли! – почулося з усіх боків. – Нарешті!"

"Так я й гадала, – мовила Залізна Кнопка. – Сомов її пожалів. Я ж сказала – він нікчема. – Вона обернулася до мене – обличчя в неї запалало справедливим гнівом. – Ну, чого ж ти мовчиш? Падай на

коліна!.. Кайся!.. А ми послухаємо! Може, ти нас так розжалобиш, що ми тобі й пробачимо".

Я почекала, поки вона замовкла, й сказала Рудому:

"Скидай сукню!"

"Будь ласка, – заквапився Рудий. Він скинув сукню й простягнув мені. – На..."

А коли я хотіла її узяти, жбурнув через мою голову Кудлатому. Нічого не розуміючи, я кинулася до Кудлатого, а він подражнив мене сукнею, покрутив нею перед моїм носом і пожбурив її Вальці...

1 помчало по колу!

Валька – Шмаковій, Шмакова – Попову, той іще комусь... І кожен дражнив мене.

Швидше, швидше!

Мені стало жарко, я кидалася мов очманіла, і стрибала, і хапала їх за руки, але сукню перехопити не могла.

Швидше, ще швидше!

Передо мною мелькало коло з облич, я кидалася в ньому, як білка в колесі.

Мені треба б зупинитися й піти геть, наплювати на цю сукню й на них на всіх наплювати, але я, мов найпослідуща дурка, кидалася поміж ними, намагалася їх перемогти. Не заради себе, заради Димки.

І раптом хтось із кола кинув сукню Димці, і той упіймав її. Я відчула, як усі вони напружено принишкли.

Миронова сказала:

"Ось вам і ставка віч-на-віч. Нарешті ми довідаємося про всю правду!"

Я підійшла до Димки, простягла руку по сукню й усміхнулась йому:

"Ну, ходімо?.. Порозмовляєш з ними іншим разом".

Він не зрушив з місця і сукню мені не віддав, але усміхнувся у відповідь. І я йому ще раз усміхнулася, а руку весь час тримала простягнуту… Так ми стояли й усміхались одне одному.

І раптом… він жбурнув сукню через мою голову!

Я вкрай збентежилася, просто не зрозуміла, що сталося, роззявила рот з дурною своєю усмішечкою і стежила, як моя сукня, здійснивши точно визначену траєкторію польоту, впала у руки самої Залізної Кнопки.

"Ура-а-а!" – заволали всі.

"Молодець, Сомов!" – похвалила його Залізна Кнопка.

І тоді я вдарила Димку по обличчі! Дідусю!.. Я вдарила Димку по обличчі ось цією рукою! – Ленка простягнула руку Миколі Миколайовичу. – А обличчя, коли по ньому б'єш, м'яке й тепле… Я досі пам'ятаю його на своїй долоні. Нібито тримаєш у руці трепетного птаха.

У журливому й німому зачудуванні дивилася Ленка на свою руку, і тіло її здригалося від якихось невидимих ударів, що завдавали їй глибоко всередині гострого, живого болю.

Миколі Миколайовичу стало нестерпно соромно. Адже він теж ударив. І кого – Ленку! Адже кожному було зрозуміло, що картину вона не продасть. Теж зірвався.

– Ти мені, Олено, прости… – Микола Миколайович доторкнувся до її щоки. – Ніколи нікого не бив. Твого батька виростив – пальцем не зайняв. – Він показав на стіни, увішані картинами. – І все через це, – винувато усміхнувся. – А ти будь милосердна до пропащого.

– А я тобі вже давно простила, – сказала Ленка.

І Микола Миколайович скрушно подумав, що навіть на схилку літ цілком розумна людина, як-от він, припускається таких непоправних помилок.

"Спалити її на вогнищі!" – заволав Рудий.

"Хапайте її! – наказала Залізна Кнопка. – І тягніть у сад! – Вона вимахувала моєю сукнею. – Чекайте нас там. Ми швидко".

Хлопці накинулися на мене.

"За ноги її!– горлав Валька. – За ноги!.."

Вони повалили мене й схопили за ноги та руки. Я хвицалася і борсалася що було сили, але вони мене скрутили й виволокли в сад.

Залізна Кнопка й Шмакова витягли опудало, припасоване до довгої тички. Слідом за ними вийшов Димка і став осторонь. Опудало було в

моїй сукні, з моїми очима, з моїм ротом по вуха. Ноги зроблені з панчіх, набитих соломою, замість волосся стирчало клоччя і якесь пір'ячко. На шиї в мене, тобто в опудала, теліпалася дощечка зі словами "ОПУДАЛО – ЗРАДНИК".

Ленка замовкла і якось уся згасла.

Микола Миколайович зрозумів, що настав край її розповіді й край її сил.

– А вони веселилися навколо опудала, – мовила Ленка. – Стрибали й реготали:

"Ух, наша красуня-а-а!" "Дочекалася!"

"Я придумала! Я придумала! – Шмакова з радощів застрибала. – Нехай Димка розпалить вогнище!.."

Після цих слів Шмакової я зовсім перестала боятися.

Я подумала: якщо Димка розпалить, то, може, я просто помру.

А Валька тим часом – він повсюди встигав перший – увіткнув опудало в землю й насипав навколо нього хмизу.

"У мене сірників немає", – тихо сказав Димка.

"Зате в мене є!" – Кудлатий тицьнув Димці в руку сірники й підштовхнув його до опудала. Димка стояв біля опудала, низько похиливши голову.

Я завмерла – чекала востаннє! Ну, думала, він зараз обернеться і скаже: "Слухайте, Ленка ні в чому не винна... Усе я!"

"Підпалюй!"-наказала Залізна Кнопка.

Я не витримала й закричала:

"Димко! Не треба, Димко-о-о-о!.."

А він, як і перед тим, стояв біля опудала – мені було видно його спину, він згорбився й здавався якимсь маленьким. Може, тому, що опудало було на довгій тичці. Тільки він був маленький і недужий.

"Ну, Сомов! – сказала Залізна Кнопка. – Будь нарешті послідовний!"

Димка впав навколішки і так низько похилив голову, що в нього стирчали самі плечі, а голови зовсім не було видно. Вийшов якийсь безголовий підпалювач. Він черкнув сірником, і полум'я вогню виросло над його плечима. Потім підхопився й квапливо відбіг убік.

Вони підтягли мене впритул до вогню. Я невідривно дивилася на полум'я вогнища. Дідусю! Я відчула тоді, як це полум'я охопило мене, як воно палить, пече й кусає, хоч до мене доходили тільки хвилі його тепла.

Я закричала, я так закричала, що вони від несподіванки випустили мене.

Коли вони мене випустили, я підскочила до вогнища й заходилася розкидати його ногами, хапала палаюче суччя руками – мені не хотілося, щоб опудало згоріло. Мені чомусь страшенно цього не хотілося!

Перший схаменувся Димка.

"Ти що, очманіла? – Він схопив мене за руку й намагався відтягти від огню. – Це ж жарт! Ти що, жартів не розумієш?"

Я дужа стала, легко його перемогла. Так штовхнула, аж він полетів шкереберть – тільки п'яти мелькнули до неба. А сама вихопила з вогню опудало і заходилася ним вимахувати над головою, наступаючи на всіх. Опудало вже взялося вогнем, і всі вони злякано сахалися від цих іскр.

"Куртку спалиш, – запищала Шмакова. – Будеш відповідати!"

"Вона збожеволіла!" – вигукнув Рудий і кинувся від мене навтіки.

А інші кричали:

"Так їй і треба! Зрадниця..."

"От навіжена!"

"Браття! По домівках!.."

Вони порозбігалися.

А я так закрутилася, розганяючи їх, що ніяк не могла зупинитися, аж поки впала. Поряд зі мною лежало опудало. Обпалене, воно тріпотіло на вітрі й від того було наче живе.

Спершу я лежала з заплющеними очима. Потім почула, що пахне смаленим, розплющила очі – в опудала курілася сукня. Я приплюснула жевріючу пелену рукою і знову впала на траву.

Потім до мене долинув голос Залізної Кнопки.

"Ти чому зупинився? – запитала вона в когось. – Тобі знову її жаль?.."

Я підвела голову й побачила Миронову й Димку.

Пам'ятаю, тої миті мені здалося, ніби я сиджу в глибокому-глибокому колодязі, а Миронова розмовляє десь у мене над головою. Голос у неї був різкий і боляче бив по вухах.

"Усе-таки, каже, ти малодушна людина. Вона ж зрадниця! Розуміти це треба".

Почувся хрускіт гілля, кроки віддалилися, й запала тиша.

Не знаю, скільки я так пролежала, – може, годину, а може, й хвилину, тільки я відчула, що хтось стежить за мною. Я озирнулася й знову побачила в заростях Димку. Він відхилив убік чагарник, за яким ховався, й поволі підійшов до мене.

– Дідусю, знаєш… – мовила Ленка сумним голосом, – я прийшла на вогнище однією людиною, а підвелася з землі назустріч Димці зовсім іншою… Ось тоді-то я й подумала, що моєму життю край.

– А Димка що ж? – ледь чутно прошепотів Микола Миколайович.

– А Димка? Пояснив мені, як усе було і як буде далі. "Я їм розповів, каже, що це я. А вони не повірили. Ти ж чула…"

Здається, я йому щось відповіла, а може, й нічого. Не пам'ятаю.

А він:

"Тепер мені повірять. Ось побачиш. Я не відступлю, поки вони мені не повірять".

Він був такий, як завжди. Ну ніби нічого не сталося. Стояв переді мною охайний, чистенький, від вогнища розпашів. Говорив, говорив про "повірять" і "не повірять", про те, що вони звикнуть до цього й усе

зрозуміють. А я слухала його, слухала… Потім усміхнулася. Тепер розумію чому: від ніяковості й сорому за нього. А він, коли побачив, що я усміхаюся, посміливішав, голос його зміцнів і вже дзвенів, линув угору разом з іскрами згасаючого вогнища… Того самого вогнища, яке він щойно розпалював, щоб зрадити й принизити мене.

"Вони валятимуться у тебе в ногах, – говорив він. – Я примушу їх це зробити!"

Я почала знімати сукню з опудала. Вона була пропалена в кількох місцях. Коли я стягувала її, то обпеклася. Не помітила, що солома під сукнею досі ще жевріла. Я скрикнула від болю. Вигляд я мала, мабуть, жалюгідний, тому що Димка так розхоробрився, що простягнув руку й доторкнувся до моєї щоки:

"У тебе кров".

Я відскочила від нього немов ужалена:

"Ні! Не чіпай мене!.. Не смій!"

– Ну й правильно зробила, – сказав Микола Миколайович. – Я на твоєму місці теж більше йому не повірив би.

– Дідусю, я подумала, відчула, що коли він до мене доторкнеться, то це буде так боляче, ніби вогнем. Не могла я далі стояти з ним жодної хвилини, і не знала, куди мені йти, і не хотіла нікого бачити… Пішла через чагарі до річки, знайшла старого перевернутого човна, залізла під нього й довго сиділа на холодному й мокрому піску.

– Плакала? – запитав Микола Миколайович.

– Угу, – відповіла Ленка. – На мокрому піску сліз не видно.

– А я тоді геть усе оббігав. Думав: куди зникла дівка?

– Я чула, як ти мене кликав, але я не могла вилізти. Може, я звідти ніколи не вилізла б, коли б до мене не вповз песик. Жалюгідний такий, гірший за мене. Він став лизати мені руки, і я зрозуміла, що він голодний. Отож я вилізла, привела його додому й погодувала.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

– Наступного ранку треба було йти до школи. Канікули закінчилися. Але я сходила додому до Маргарити, дізналася, що вона не приїхала, й не пішла.

Цілий день я просиділа на пристані, дивилася на річку й підстерігала Маргариту. В мене просто очі стомилися від глядіння; прибула одна "Ракета", потім друга, а Маргарити не було та й не було.

Потім я її побачила – світле пальто нарозхрист, під ним весільна сукня, та сама, яку вона облила шампанським. Я мов навіжена кинулася їй назустріч: "Мар-га-ри-то Іванівно!" – наздогнала, схопила за руку.

Вона оглянулась... і виявилася не Маргариток".

Потім нарешті я побачила справжню Маргариту.

Спершу на берег сплигнув чоловік. Він простягнув комусь руку... І з'явилася Маргарита. Вона зійшла з катера, мов королева з роззолоченого трону. Гарна-гарна, вона у сто разів стала гарніша за цей тиждень.

Я дивилася на них, а вони йшли на крутий берег сходами: попереду Маргарита, позаду її чоловік з чемоданом, – і усміхалася до них. Я здалеку помахала Маргариті рукою.

Вони були вже зовсім близько від мене. Я чула, як Маргарита запитала в свого чоловіка, чи не важко йому нести чемодан, а він відповів, що йому не важко, але не цікаво, краще він поніс би на руках її, Маргариту. Вона засміялася. І я засміялася й знову помахала їй рукою, але вони чомусь пройшли повз мене.

Я очманіла: адже я стояла зовсім поруч; але потім здогадалася, що вони просто мене не помітили. Дивилися одне на одного й нічого навкруги не бачили. Я перегнала їх і поволі пішла назустріч…

Тепер вони йшли поруч. Він тримав її під руку й щось шепотів їй на вухо. А вона нахилилася до нього й уважно слухала й усміхалася. Ну, звісно ж, вони знову пройшли повз мене й не помітили.

Так я й провела їх аж додому.

Наступного ранку я таки прийшла до школи. Навмисно ввійшла до класу після дзвінка, слідом за Маргаритою.

Коли я з'явилася в дверях, усі повернули голови в мій бік, немов заводні ляльки. Хтось невидимий смикнув вірьовочку, і вони одночасно повернулися: майнуло до смерті перелякане Димчине обличчя, єхидне – Шмакової, суворе – Залізної Кнопки… А я втупилася в Маргариту.

"Здрастуйте, кажу, Маргарито Іванівно".

А сама чекаю, тремчу, що вона зараз запитає про бойкот. А я їй відповім: "Ви не мене запитуйте, а їх…" Це я так заздалегідь придумала відповідь. І почнеться…

А Маргарита мені:

"Здрастуй, здрастуй, Безсольцева… Чому ти розпочинаєш нову чверть із запізнення? Негарно. Проходь", – і схилилася до журналу.

Я підійшла впритул до учительского столу й зупинилася, чекала, коли вона подавиться на мене.

Нарешті вона звела очі, побачила, що я стою, й запитала:

"Ти щось хочеш сказати?.."

"Я вас так чекала, Маргарито Іванівно", – відповіла я.

"Мене? – здивувалася Маргарита. – Спасибі. Але... чого це раптом?" І, не дочекавшись відповіді, вона підвелася, підійшла до вікна і помахала комусь рукою.

Всі дівчата миттю це помітили і кинулися до вікна.

"Чоловік, чоловік, чоловік", – полинуло класом.

"Маргарито Іванівно, – проспівала Шмакова, – там ваш чоловік сидить на лаві?"

"Так, – відповіла Маргарита. – Мій чоловік".

"Як цікаво, – знову проспівала Шмакова. – А ви нас з ним познайомите?"

"Познайомлю". Маргарита хотіла стримати усмішку, та губи не слухалися її– вони самі заусміхалися.

А я дивилася на неї, дивилася...

"А тепер, каже, візьмімося до діла. – Маргарита перехопила мій погляд. – Ти чого втупилась у мене, Безсольцева?.. Хіба я так змінилася?.."

"Ні, не змінилися... Просто я радію, що ви приїхали", – відповіла я.

Вона мовчала, на обличчі її уже з'явилося нетерпіння – ото, думає, дурка з привітом, причепилася.

А я своєї:

"Ви коли від'їздили, сказали нам: "Ось я повернусь!.." Останні слова я майже вигукнула.

"Тоді я на вас розсердилася", – сказала Маргарита.

Я радісно закивала головою: ну, думаю, почалося...

"А тепер, – Маргарита весело змахнула рукою, – вас уже й так покарано, а хто давнє пом'яне, той лиха не мине!.. – вона засміялася. – Сідай, Безсольцева, на своє місце й розпочнемо навчання".

"Я не сяду!" – вигукнула я.

Маргарита звела брови дугою: мовляв, що це ще за вибрики?

"Я ЇДУ звідси, кажу, назавжди. Просто зайшла попрощатися".

Подивилася на всіх – отже, все-таки вони мене перемогли. – Однаково, подумала, ніколи нічого не скажу сама. Але від цього мені стало сумно. Так хотілося справедливості, а її не було! І щоб не заревти перед ними, вибігла з класу.

"Безсольцева, почекай!" – покликала мене Маргарита.

Проте я не стала її чекати. А навіщо мені було її чекати, коли вони не схотіли в усьому розібратися, коли Димка зрадив мене сто разів і коли я вирішила поїхати геть… Дідусю! Ти ж бачиш, я все витерпіла, все-все!..

– Ти молодець, – сказав Микола Миколайович.

– Вогнище витримала, – вела далі Ленка. – Думала, дочекаюся Маргарити, і настане справедливість. А вона повернулась – і нічого не пам'ятає.

– Заміж вийшла, – сказав Микола Миколайович. – Від щастя геть про все забула.

– А хіба так можна? – запитала Ленка.

– Бідні, бідні люди!.. – Микола Миколайович замовк і прислухався до веселої музики, що й досі долинала від дому Сомових. – Бідні люди!.. Щиро тобі скажу, Олено, мені їх шкода. Вони потім плакатимуть.

– Тільки не Залізна Кнопка і не її дружки, – відповіла Ленка.

– Саме вони й плакатимуть, – мовив Микола Миколайович. – А ти молодець. Я навіть і гадки не мав, що ти в мене такий молодець.

– Ніякий я не молодець, – раптом промовила Ленка, і в очах у неї забриніли сльози. – Послухай, дідусю!.. Я хочу признатися… – Вона перейшла на шепіт: – Я теж, як Димка… зрадник! Ти не усміхайся. Зараз дізнаєшся, хто я, ти зомлієш! Я тебе зрадила! – Ленка із жахом і страхом поглянула на Миколу Миколайовича й вимовила, з трудом виштовхуючи слова: – Я тебе соромилася… що ти ходиш у калошах… у латах… Спершу я цього не бачила, ну, не звертала уваги. Ну дідусь то й дідусь. А потім Димка якось мене запитав, чому ти ходиш, немов жебрак? З нього, каже, через це всі сміються й дражнять Латою-на-латі. Тоді я

придивилася до тебе й побачила, що ти насправді ввесь ходиш у латках... І пальто, й піджак,

і штани... І черевики лагоджені-псрелагоджені, Із залізними підківками на підборах, щоб не зношувалися. Ленка замовкла.

– Ти гадаєш, що я кинулася на Димку з кулаками, коли він мені це сказав? Думаєш, повстала на твій захист? Думаєш, пояснила йому, що ти всі гроші витрачаєш на картини?. Ні, дідусю! Ні!.. Не кинулася! Навпаки, почала тебе соромитися. Як побачу на вулиці – шусть у підворіття й проводжаю очима, аж поки ти зникаєш за рогом. А ти, бувало, йдеш так поволі... Цок-цок залізними підківками при кожному кроці... Видно, думаєш про щось своє, і вигляд у тебе самітний, нібито тебе всі покинули.

– Неправда, – мовив Микола Миколайович, – у мене вигляд величний. Я на людях завжди груди колесом.

– Але ж я тайкома за тобою стежила, адже ти не знав, що тобі треба робити груди колесом, – винувато проказала Ленка. – Виходить, наче ніж у спину?..

– Фантазерка ти! – Микола Миколайович швидко нахилився й став перев'язувати шнурок на черевику.

йому захотілося сховати від Ленки очі, які з зовсім незрозумілої йому причини (вперше за останні десять років) налилися слізьми. Колись він, бувало, плакав, коли втрачав друзів на фронті, коли ховав дружину, а останні десять років він цього за собою не помічав.

– Послухай, дідусю! – Ленка, охоплена жахом, уся подалася вперед, – А може, ти коли-небудь помічав, що я від тебе ховаюся?..

– Не помічав я цього, – твердо відповів Микола Миколайович і випростався. – Жодного разу не помічав.

– Помічав, помічав!.. А я гадала, ніби я милосердна. А яка я милосердна, коли тебе соромилася? – І промовила, наче відкрила для себе страшну істину: – Отже, коли б ти справді був жебраком, обідраним і голодним, то я тоді просто втекла б од тебе?

Ця проста і ясна думка вкрай приголомшила Ленку.

– Зрадниця я, кажу тобі, зра-дни-ця!.. Мало вони мене ще ганяли!..

– Та анітрохи мені від цього не прикро. Ну хіба що зовсім трішечки, – відповів Микола Миколайович. – Я завжди знав, що настане час, і ти мене чудово зрозумієш. Байдуже коли… Через рік або через десять років, уже після моєї смерті. І не картай себе за це. Ось у мене є фронтовий товариш. Стара людина, а теж не відразу мене зрозумів. Приїхав він до мене в гості і почав причитати, що я ганьблю звання офіцера Радянської Армії, ходжу обідранцем, гірше за хіппі. "Як, каже, ти міг так попустити себе? В тебе пенсія сто вісімдесят. Народ тебе годує й напуває, а ти його ганьбиш! Бери, каже, приклад з мене". Сам він чистенький-чистенький, одягнений у все новісіньке. Психував, бушував…

А тоді саме до мене приїхали дві співробітниці краєзнавчого музею й почали вмовляти продати їм портрет генерала Раєвського: "Ми заплатимо вам дві тисячі карбованців".

Мій товариш з цікавості запитав:

"Це що ж, на старі гроші дві тисячі?"

"Чому на старі, – відповіли дівчата з краєзнавчого музею, – на нові дві тисячі, а на старі – двадцять".

Мій товариш просто мало зі стільця не впав, очі в нього рогом полізли.

Ну я їм, звісно, відмовив. Вони поїхали. А товариш лаяв мене й весь час підраховував, що я міг би на ці гроші купити, й на курорт поїхав би, щоб здоров'я підправити...

Я йому пояснюю, що не маю права цього робити, що ці картини належать не тільки мені, а всьому нашому роду: моєму синові, тобі, твоїм майбутнім дітям...

Він знову лементує:

"Теж мені з діда-прадіда дворяни!"

"Кріпаки, – сказав я йому. – Художник Безсольцев був кріпаком поміщика Леонтьєва. А ти наказуєш його картини продавати".

Тоді мій товариш зніяковів, почервонів, хряпнув дверима й пішов. За годину повернувся й простягнув мені згорток.

"Не ображайся, старий, однополчанин може й допомогти своєму другові".

Я розгорнув згорток, а там нове пальто. Приміряв я його, похвалив, подякував. А коли він поїхав, пішов до універмагу, здав пальто й відіслав йому гроші. Ну, думав, він мене вилає за це. Нічого подібного, все зрозумів – і вибачився.

– Дідусю, ти не думай, – раптом мовила Ленка. – Я полюбила твої картини. Дуже. Мені їх залишати важко.

– Отже, так як я, – зрадів Микола Миколайович. – Ти неодмінно сюди повернешся.

– І багатьом іншим твої картини подобалися. – Ленка усміхнулася Миколі Миколайовичу й мовила його словами: – Чесно тобі кажу.

– Ти про кого це? – з цікавістю запитав Микола Миколайович,

– Якось заходив Васильєв… "У вас немов у музеї, каже. Шкода, що ніхто цього не бачить".

– А ти що?

"Як це не бачить, кажу. Ці картини багато хто бачив… І багато хто ще бачитиме".

Микола Миколайович чомусь дуже розхвилювався від Ленчиних слів. Він підійшов до картини, на якій був зображений генерал Раєвський, і довго-довго дивився на неї, немов бачив уперше, потім сказав:

– Це ти йому правильно відповіла. – Він мав вигляд людини, що наважилася на якийсь відчайдушний крок. – Ти навіть не уявляєш, як ти йому правильно відповіла!

На вулиці вже смерклось. І в кімнаті споночіло, проте ні Ленка, ні Микола Миколайович не запалювали світла.

Ленка лаштувалась у дорогу. Вона світлою плямою пересувалася по кімнаті, складаючи речі в чемодан. Зізнання, яке вона у відчаї зробила дідусеві, анітрохи не заспокоїло її, навпаки, ще дужче загострило в ній відчуття кривди, яке так і не минуло. Ленці –здавалося, що кривда ця житиме в ній не місяць, не рік, а цілісіньке життя, таке довге, нескінченне життя.

Швидше б поїхати звідси! Від цих місць, від цих людей. Усі вони лисиці, вовки й шакали! Як важко, нестерпно важко чекати до завтра!

У сусідів, як і дотиі, гримкотіла музика. Це підхльостувало її метання по хаті.

Потім Димчині гості вийшли на вулицю, і Ленка почула їхні збуджені голоси. Вони галасували й раділи з того, що Димчин батько катав їх по черзі на своїх новеньких "Жигулях". А Димка командував, хто поїде перший, а хто другий. їм було весело, вони були всі гуртом, а вона тут сама – загнана до пастки миша. І вони були праві, а вона – винувата!

Може, їй треба вийти й крикнути все про Димку, і він лишився б сам, а вона була б разом з ними?!

Але відразу ж у неї виник несамовитий опір, не підвладний їй, який не дозволяв усе це зробити. Що то було? Гордість, образа на Димку?.. Ні, це було почуття неможливості й небажання занапастити іншу людину. Навіть якщо ця людина винна.

Вона кидала в чемодан одну річ за одною, тому що це лаштування було для неї порятунком.

Саме цієї миті на порозі кімнати безшумно виросла темна постать, і хлопчачий голос промовив:

– Драстуйте!

Микола Миколайович увімкнув світло – перед ними стояв Васильєв.

– А ось і він, – сказала Ленка. – Про вовка річ, а він навстріч. Дідусю, це Васильєв.

– Драстуйте, – привітався Васильєв удруге й скосу-вав на чемодан. – У вас там двері були відчинені…

– Заходь, заходь, – зрадів Микола Миколайович. – Ми оце щойно про тебе розмовляли. Лена мені сказала, що тобі подобаються наші картини.

Микола Миколайович підхопився й просто вчепився у Васильєва. Адже він прийшов сам – значить, він до Ленки ставиться добре?

– Подобаються, – похмуро відповів Васильєв й знову скосував на чемодан.

– А які з картин тобі подобаються найбільше? – не вгавав Микола Миколайович.

– Ось ця, – Васильєв тицьнув пальцем у Раєвського, щоб позбутися Миколи Миколайовича. – А хто він такий? – запитав машинально. Сам же в той час невідривне стежив за Лейкою.

Микола Миколайович зрадів:

– Як же… Це герой Вітчизняної війни 1812 року, генерал Раєвський. Тут поблизу нашого містечка був маєток дочки Кутузова. Генерал Раєвський приїздив туди, і мій прапрадід намалював його портрет. Це була знаменита людина. В Бородинській битві брав участь. Коли розгромили повстання декабристів, то цар викликав його на допит, щоби довідатися, чому він їх не виказав, – адже він був під присягою і знав про таємне товариство. – Микола Миколайович виструнчився й врочисто проказав слова Раєвського: – "Государю, – мовив Олександр Раєвський, – честь дорожча від присяги: порушивши першу, людина не може існувати, тоді як без другої вона може обійтися ще".

Ленку ці слова здивували, – вона припинила пакувати чемодан й запитала в Миколи Миколайовича:

– Як він сказав? Генерал Раєвський?

– Ну, загалом, він сказав, що без честі не проживеш, – відповів Микола Миколайович.

Васильєв поглянув на Ленку й раптом запитав:

– Отже, їдеш?.. Отже, ти все-таки зрадниця? – Він осміхнувся: – А як же щодо честі, про яку говорив генерал Раєвський?

– Це неправда! – обурився Микола Миколайович, – Ленка не зрадниця!

– А чому ж вона тоді їде? – наступав Васильєв.

– Не твоє діло! – відповіла Ленка.

– Злякалася! – жорстоко сказав Васильєв. – І тікаєш!..

– Я злякалася?! – Ленка вискочила з кімнати. Тепер її голос долинув здалеку: – Я нічого не боюся!.. І всім усе скажу!.. Дідусю, не слухай його! Я нікого не боюся!.. Я доведу! Всім! Всім!.. – Вона знову вбігла в кімнату, на ній була та сама сукня, яка горіла на опудалі, й тихо мовила: – Всім доведу, що нікого не боюся, хоч я й опудало! – повернулася й вийшла з дому.

Васильєв метнувся був за нею, але Микола Миколайович затримав його.

– Я хотів її наздогнати, – сказав Васильєв. – Може, їй треба допомогти?

– Тепер уже не треба. Тепер, я думаю, вона сама знає, як їй бути. – Микола Миколайович поманив його пальцем і тихо додав: – По суті, ти непоганий хлопець… Але якийсь… прокурор, чи що.

– А все-таки чому вона їде? – вперто перепитав Васильєв.

Микола Миколайович, поглянув на Васильєва; на його худеньке обличчя, на окуляри з одним скельцем, на міцно стиснуті губи, на весь його правий і переконаний вигляд і раптом чогось розсердився.

– Давай, Васильєв, крокуй! – Він підштовхнув Васильєва до виходу. – Ти мені якоюсь мірою набрид! – Зачинив двері, потім знову розчахнув їх і крикнув йому навздогін: – Ти маєш рацію в усьому!.. І отже, ти щаслива людина!.. – І так хряснув спересердя дверима, що весь будинок загув дзвоном – бом!

Микола Миколайович поглянув на Васильєва, на його балкончик. Він удивлявся в темряву, сподіваючись побачити Ленку. І побачив, її швидка постать майнула серед темних стовбурів дерев, більш виразно окреслилася на чистому обрії, коли перетинала вулицю, і зникла за рогом.

"Куди вона побігла?" – з неспокоєм подумав Микола Миколайович. Звісно, здогадатися він не міг і, щоб заспокоїти себе в чеканні Ленки, почав, як звичайно, міркувати про життя свого будинку та його колишніх мешканців, яких немає, але які цієї миті щільно оточили його з усіх боків.

Дорослі й діти. Чомусь брати й сестри на все життя лишилися в ньому дітьми. Хоч він знав їх до самої їхньої старості або до ранньої смерті.

Микола Миколайович майже на дотик відчував тепло їхніх рук і гарячий подих, чув їхні вигуки, сміх, сварки, суперечки до хрипоти. Вони знову, як завжди, були разом з ним.

Може, тому він так зрадів Ленці, що вона як дві краплі води була схожа на Машку. Це була Ленка, якої йому бракувало для щастя, це була Ленка, що злила життя всього дому воєдино.

Ленка!.. Вона навпомацки вибирала шлях у житті, але як безпомилково! Серце горить, голова палає, а вчинки найдостойніші.

І раптом Микола Миколайович відчув у собі, в своїх зміцнілих мускулах небувалу доти силу. Може, сталося перше в світі чудо й роки не старили його, а зміцняли? Він засміявся. Його завжди смішило сполучення в ньому найтверезішої оцінки справжнього життя і якось наївної дитячої мрії – наприклад, що його життя вічне.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

Ленка вибігла з дому й підлетіла до сомовської хвіртки. Потім розвернулася й побігла вниз вулицею, не оглядаючись на власний дім. Коли б вона оглянулася, то спершу побачила б, як з їхньої хвіртки вискочив Васильєв, немовби його звідти вишпурнули, а потім на одному з балкончиків з'явився Микола Миколайович.

Проте Ленка жодного разу не оглянулася. Вона квапилася, вона бігла, вона летіла… в перукарню.

Ленка твердо вирішила довести всім, що вона нічого й нікого не боїться – навіть опудалом бути не боїться. Ось для того вона й бігла в перукарню, щоб постригтися наголо й стати справжнім страховиськом.

Вона ввірвалася в перукарню, ледве зводячи дух.

Тьотя Клава сиділа самотньо й читала книгу. Звела на Ленку стомлені очі й неприязно сказала:

– А-а-а, це ти! – відвернулася.

– Драстуйте, тьотю Клаво, – сказала Ленка.

Тьотя Клава нічого не відповіла, поглянула на годинник, підвелася й почала складати в ящик ножиці, гребінці, електричну машинку. Вона явно збиралася йти.

– Знову вирішила зробити зачіску? Виходить, сподобалося… Тільки нічого не вийде, – зауважила тьотя Клава якось єхидно.

– Ви не хочете мене стригти? – запитала Ленка.

– Не хочу, – відповіла тьотя Клава, прибираючи далі Інструменти. – Робочий день закінчився.

– Тому що я зрадниця?

– Я не маю права вибору клієнта, – відповіла тьотя Клава. – Подобається він мені особисто чи ні, повинна його обслужити. – І раптом зірвалася, голос у неї затремтів: – У мого Толика батько в Москві. Він його три довгі роки не бачив. Толик ночі не спав, вигадував, як вони зустрінуться, про що розмовлятимуть і куди підуть… Я йому: "А може, в батька робота?" А він мені, дурненький: "Нехай з роботи заради, мене відпроситься. Адже рідний син приїхав!.." Я так хотіла, щоб він подружився з батьком! А ти мого руденького під самісінький корінь зітнула…

– Не стинала я його, – сказала Ленка і, сама не сподіваючись цього, вперше призналася, тому що в неї не було іншого виходу. – Це не я їх зрадила.

– Ну навіщо ж ти брешеш? – обурилася тьотя Клава. – Заради якоїсь там зачіски. Ну ти дітка з клітки.

– Я не брешу! Я цього ще нікому не казала… Вам першій. Я на себе чужу провину взяла.

– Навіщо ж ти це зробила?. – тьотя Клава недовірливо скосувала на неї.

– Допомогти хотіла… одній людині, – відповіла Ленка.

– А та людина що ж? – обережно запитала тьотя Клава.

– Сказала, що признається… трохи перегодя. Щоб я потерпіла. І не призналася.

– А ти? – тьотя Клава з жахом подивилася на Ленку.

– А я все мовчу, – відповіла Ленка.

– Ой, нещасна твоя голівонька! – заголосила відразу тьотя Клава. – А може, краще розповісти все дітям? Вони зрозуміють… – Але вона тої миті збагнула, що це не вихід для Ленки, й швидко відступилася: – Ну гаразд, гаразд, я тебе вчити не буду, не з моїм розумом міркувати про це. Сама в житті багато дурниць наробила. – Рішуче взяла халат і дістала інструменти, брязкаючи ними. – Тільки ти йому не пробачай!.. – Обернулася до неї гнівним обличчям: – Дай слово, що не пробачиш!

Ленка змовчала.

– Ти чого мовчиш? – тьотя Клава обурено наступала на Ленку, озброєна ножицями й гребінцем. – Може, ти йому вже пробачила?

– Нізащо! – відказала Ленка.

– Сідай у крісло, – звеліла тьотя Клава. – Ти будь гордою! Хтось же повинен не пробачати!.. Люба моя, золота, я з тебе таку красунечку зроблю! Він очманіє!.. А ти плюй на них, на чоловіків, праворуч і ліворуч...

Тьотя Клава розв'язала стрічки на Ленчиних косах.

– Коси можна не розпускати, – сказала Ленка.

– Це чому ж?

– А мене... наголо.

– Це що за вибрики! – обурилася тьотя Клава. – Чого це ти кару єгипетську собі вигадала?

– Мене Опудалом дражнять, – сказала Ленка.

– То й що? – відповіла тьотя Клава. – А мого Толика – Рудим.

– Я хочу, щоб усі бачили, що я страховисько!.. Що я справжнє опудало!

– Ну вже ні! Ліпше я тебе красунею зроблю. – Тьотя Клава усміхнулася. – Гарна зачіска знаєш як допомагає!.. – Вона заходилася розчісувати Ленчині коси. – Ось побачиш! Я тебе зараз зачешу, постараюсь, і в тебе настрій зміниться.

– А я – опудало! – Ленка підхопилася. – І не боюся цього! Я всім це доведу!.. – Вона схопила ножиці й почала кремсати свої коси.

– Ти що, ненормальна?! – тьотя Клава кинулася до Лейки. – Зупинися!..

Ленка бігала по перукарні, ухиляючися від тьоті Клави, шмигаючи поміж крісел, кремсала свої коси й кричала:

– А я опу-да-ло! А я опу-да-ло!..

Нарешті тьотя Клава спіймала Ленку, хоча було вже пізно: та встигла вистригти кілька пасом волосся.

– Що ж ти накоїла? – Тьотя Клава пригорнула Ленку до себе й заколисувала, наче маленьку. – Лопушок ти нещасний… А руденький мій був колись добрий. Слово честі! Серце м'яке… А на тебе горлав: "Гадина!" Додому того дня прийшов наїжачений, грубіянив. А потім, не повіриш, заплакав раптом мій Толик зовсім як маленький.

– А я досі не знала, що його Толиком звуть, – сумно сказала Ленка.

– Толиком… Толиком… –Тьотя Клава підвела Ленку до крісла. – Сідай, люба, я тебе пострижу, як хочеш пострижу.

Ленка сіла в крісло, і тьотя Клава вкрила її простирадлом.

А тим часом свято в Димки Сомова доходило кінця. Частина дітей порозходилась, і лишилася тільки мироновська компанія, найближчі друзі.

– Давайте гуляти до ранку, – запропонувала Шмакова. – Шмакова діло каже! – вигукнув Попов. – Га, друзі?.. У Попова Шмакова завжди пропонувала "діло".

– Кудлатий, ти ночуєш у мене, – сказав Рудий.

– Щастить! – відповів Кудлатий. – Не треба чалапати у лісництво.

Валька підскочив до програвача й увімкнув його на всю потужність.

– Щоб у Безсольцевих шибки дзвеніли! – реготнув він. –Добре веселимося!..

Шмакова схопила за руку Димку, і вони почали танцювати. Шмакова крутилася, вигиналася – танці були її стихія.

І ось тої миті відчинилися двері, й з'явився новий, зовсім несподіваний гість. У кімнату ввірвалася Ленка.

Але яка!.. Невпізнанна!..

Плетена шапочка натягнена по брови, куртка нарозхрист, а під нею знаменита обгоріла сукня.

Але річ була не в тім, як вона була вдягнена, а в тім, яке в неї було незвичайне обличчя, змінене до невпізнання її сміливим учинком. Досі обличчя в неї бувало добрим, милим, відчайдушним, безпорадним, а тепер воно було натхненно-рішучим.

І всім одразу стало зрозуміло, що прийшла вона до них для того, щоб зробити те, що хоче. І заважити їй ніхто не зможе.

Вони все це зрозуміли й завмерли. Щойно оце сміялися, реготали, танцювали – і враз скам'яніли. Чекали, що ж буде далі.

А Ленка не квапилася.

– Браття, чого ж ви не танцюєте? – запитала Ленка. – Давайте!.. Стрибайте!.. – Вона почала танцювати, викривляючись та блазнюючи. Але тої миті платівка закінчилася, музика увірвалася, і запала тиша.

– Шкода, не потанцювали, – Ленка подивилася на хлопців та дівчат і вперше, зустрічаючись з ними поглядом, не здригнулася. Вона відчула у своїй душі давно забутий спокій. – Які ви всі гарні!.. – Пройшлася кімнатою, розглядаючи кожного, немовби дуже давно їх не бачила. – Не діти, а картинка!

Ленка зупинилася посеред кімнати.

– А я – опудало! – Притьмом смикнула шапочку, відкриваючи всьому світу свою острижену голову. – Опу-да-ло!– Ленка поляскала себе по голові. – Гарний качанчик! І рот аж по вуха, хоч прив'язуй капелюха. Правда, Шмакова?

Ленка усміхалася, і кутики губів у неї повзли вгору, а зона намагалася розтягнути їх якомога дужче, шоб вони якось дістали до вух. При цьому вона крутила головою, щоб усім було видно, яке вона справжнє страшне опудало!

Всі, як і доти, мовчали. Можна сказати, що вони тільки безмовно ахнули.

Ленка ж спершу в гарячці взагалі забула про Димку, а потім побачила, який він стояв блідий і переляканий. "Оце його перекосило, то перекосило", – подумала вона, плавно підійшла до нього й мовила:

– Вибачайте-даруйте!.. Забула вас привітати з днем народження. Ото дурна! Прийшла, можна сказати, за цим і забула.

Димка стояв у якійсь неприродній позі, повернувшись до Ленки боком, щосили намагаючися не зустрітися з нею очима.

– А ти чому, Сомов, од мене відвертаєшся? – Ленка ляснула Димку по плечі, – Чому ж ти так тремтиш, бідолашний?.. Схуд. Невже страждаєш, що я виявилася зрадницею? Га?.. Звісно, важко. Ти такий сміливий і чесний, а дружив з негарною дівчинкою, з якою нікому не слід дружити! Вона – ябеда!.. Донощик!.. Гадина-а-а! – Вона підійшла до Рудого. – Твої слова, Руденький!

– А я й не відмовляюся, – сказав Рудий. – Мої слова.

– Настане час, Толику, – відмовишся, – відповіла Ленка. Проте на ці Ленчині слова Рудий нічого не відповів. Та

Ленка й не чекала від нього відповіді. Вона вже рушила далі, до Миронової, зазирнула їй у вічі й сказала:

– Привіт, Залізна Кнопко!

Їй хотілося з кожним зіткнутися, на кожному перевірити свою хоробрість.

– Привіт, коли не жартуєш, – відповіла Миронова. – А що далі?

– Дивуюсь я з тебе, – зітхнула Ленка, – ось що.

– Чому ж ти дивуєшся, якщо не таємниця? Миронова була не Рудий, вона не здавала своїх позицій.

– Тому, що ти така правильна, а знаєшся з Валькою. А він – шкуродер. Ай-ай-ай!.. По карбованцю здає собак на шкуродерню. Отак, правдоборцю!

– Ну ти, легше! – стрепенувся Валька.

– Що це ти мелеш про Вальку? – запитав з прогрозою Кудлатий.

– А що, хіба ти, пикатенький, кинув з бідолашних собачок здирати шкури? – Ленка смикнула Вальку за краватку й обернулася до Кудлатого: – Ну стусони мене, щоб я замовкла! Ну доведи, що сила – це найголовніше у житті!

– І стусоне! Стусоне! – вигукнув Валька, –Набріхуєш на мене! Базікало! – замахнувся він на Ленку.

– Ой, боюся! – Ленка засміялася, проте не похитнулась і не відступила.

А Валька побоявся її вдарити. Завжди бив влучно, а тепер злякався.

– Ну, до побачення!.. – Ленка помахала всім рукою. – Щось мені зробилося з вами нудно. Радійте… Ви ж домоглися свого! Ви – переможці!.. Завтра я від'їжджаю. Тож давайте хором – раз, два, три: "В нашому класі біль-ше не-має Опу-да-ла…" Ну!.. Любенькі!.. Ну чого ж ви язики проковтнули?

Ленка зірвала з Шмакової квітку з сукні й приколола собі на куртку. Поволі застебнулася. Натягнула шапку по брови, ховаючи свою стрижену голову. Потім серйозно й сумно мовила:

– Чесно кажучи, шкода мені вас. Бідні ви, бідні люди, – і пішла собі.

Зникла, випарувалася Ленка, начебто її тут і не було. У кімнаті панувала моторошна неприродна тиша.

І раптом Кудлатий рвонувся вперед і схопив Вальку за руку:

– Що це Безсольцева про тебе тут молола?

– Та вигадала вона все!– залементував, випручуючись, Валька. – Кому повірив? Змії?

– А це що? – Кудлатий висмикнув з Вальчиної кишені повідець з нашийником. – А це що?! – Він потряс повідцем перед носом до смерті переляканого Вальки.

– Це?.. – Валька про всяк випадок відступив під натиском Кудлатого. – Це?..

– Знаряддя шкуродера! Ось це що! – вигукнув Рудий.

Кудлатий кинувся до Вальки, а той рвонув вбік і заметався навколо столу. Він бігав, шпурляючи під ноги Кудлатому стільці, проте ще не здавався, а вигукував на ходу слова погрози.

– Я Петькові скажу! В нього дружки!.. Тебе скрутять! Можеш у свого батька запитати!.. Він тобі розповість!..

– Кудлатий, це вони! – здогадався Рудий. – Слухайте, це вони!.. Отже, це Петькові дружки прострелили руку твоєму батькові, коли він у них лося відбивав! Точно!..

– То це ви! – заревів Кудлатий і, змітаючи все на своєму шляху, кинувся на Вальку.

Валька рвонув до дверей, щоб урятуватися втечею, але Рудий дав йому підніжку – він упав, і Кудлатий напосів на нього.

Нарешті Валька все ж примудрився, вирвався, підхопився, щоб бігти, але опинився на повідці, на якому водив собак на шкуродерню.

Нашийник щільним кільцем облягав Вальчину шию, а кінець повідця міцно тримав у руці Кудлатий, і обличчя в нього було похмуре й нещадне.

– Ти що?.. – Валька заплакав. – Ти що?.. Хлопці, – благав він, – дівчата! Кудлатий мене задушить!..

– Вийдімо звідси, – сказав Кудлатий і потягнув за повідець, не дивлячися на Вальку.

Валька понад усе боявся вийти кудись із Кудлатим, він опирався і листом стелився, він хапав повідець і вигукував:

– Хлопці, хіба так можна? Хлопці, дівчата!.. Людина на повідці?!

Проте ніхто не заступився за Вальку. Тоді Валька став благати:

– Кудлатий, – благав він, – я більше не буду! Це все Петько! Ось і Димку запитай!.. Він знає, він скаже: Петько – звір!

– Кому кажуть – вийдімо!– Кудлатий міцно потягнув за повідець.

Валька не встояв. Він упав навколішки й підповз до Миронової:

– Миронова, чого ж ти мовчиш? Заступися!.. Я більше не буду!

– Відпусти його, Кудлатий, – сказала Миронова. Кудлатий погаявся мить, а тоді шпурнув повідець Вальці в обличчя.

– А ти встань! – гидливо сказала Миронова Вальці. – Не плазуй!

Валька схопився на рівні і, знімаючи тремтливими руками нашийник, швидко промовив:

– Я все по закону… Собак беру бродячих…

– Іди геть! – наказала Залізна Кнопка. – Не годен ти для нашої справи.

– Чому? – здивувався Валька. – Хіба я з вами не в згоді? Хіба я не ганяв Опудало?

– Ти у згоді?.. – Залізна Кнопка наступала на Вальку. – Ти, шкуродер, з нами у згоді?!

Валька склав повідець у кишеню, нахабно усміхнувся і вийшов з кімнати. Потім застукав у шибку, вигукнув солодко-лагідним голосом:

– Діточки, вам пора у ліжечка, – зареготав і зник. Кудлатий стояв, низько похиливши голову, міцно стиснувши кулаки, які йому завжди допомагали, а тепер чомусь не допомогли. Усі інші пригнічено мовчали.

– Не сподівалась я такого від Опудала, – порушила нарешті тишу Залізна Кнопка. – Всім урізала. Не кожен з вас на це здатен. Шкода, що вона виявилася зрадницею, а то я з нею подружилася б… А ви всі – нікчеми. Самі не знаєте, чого хочете. Отак, діточки. Ну, привіт.

– А як же тістечка? – зупинив її Димка. – Ми ж іще чаю не випили.

– Тістечка? Зараз саме час…

– Точно, – підхопив Димка, хоча вигляд у нього при цьому був невпевнений…

– Їжте на здоров'я, а мене й без солодкого нудить. – І Миронова пішла, ні на кого не дивлячись.

– Миронова, стривай! – гукнув їй услід Кудлатий. – Я з тобою.

– Ти ж до мене збирався? – зупинив його Рудий.

– Передумав, – на ходу відповів Кудлатий, – додому охота.

– Тоді й я з вами, – сказав Рудий і кинувся слідом за Мироновою та Кудлатим.

Грюкнули двері – вони пішли.

У кімнаті лишилися тільки сам новонароджений та Шмакова з Поповим.

– Може, даремно ми з тобою нікому… нічого?.. – тихо запитав Попов у Шмакової. – Га?..

– Ти про що? – насторожився Димка.

Шмакова усміхнулася – вона передчувала близьку розв'язку всієї цієї затяжної заплутаної історії і зрозуміла, що нарешті настав її переможний час.

– Ми з Поповим, – радісно проспівала Шмакова, – уявляєш, Димочко… – хитро скосувала на Димку, їй подобалося спостерігати за ним: він то блід, то червонів. – Ми тоді з Поповим… – Вона засміялася й багатозначно замовкла, щось муркаючи собі під ніс.

– Що ви.. з Поповим? – запитав Димка.

Шмакова не квапилася з відповіддю – адже її відповідь мала приголомшити Димку, і так кортіло його помучити, щоб разом помститися за все. Настрій у неї був чудовий; здається, її план цілком

удався: Димку знищено, а отже, знову завойовано й підкорено. Тепер вона з нього сукатиме мотузки, зробить своїм вірним рабом замість Попова А то їй цей здоровило добряче набрид – нудний якийсь і маруда

– То що ви з Поповим? – перепитав Димка.

– Ми? – Шмакова засяяла. Вона не зводила очей з Димчиного обличчя. – Ми під партою сиділи. Ось що!

Димка якось по-дурному усміхнувся й запитав:

– Коли сиділи? – хоч усе вже зрозумів.

– Коли ти з Маргаритою так любо розмовляв, – засміялася Шмакова.

– Під партою? – Димку обсипало жаром. – Ви?.. Коли Маргарита?..

– Під партою… Ми… коли Маргарита! – особливо захоплено проспівала Шмакова.

Ця новина розчавила Димку. Гострий страх і туга стисли його бідолашне серце – воно в нього затріпотіло, забилося, немов у нещасного мишеняти, що попав до лап нещадної кішки. Що йому було робити? Що?! Чи то заплакати на Вальчин манір і кинутися перед Шмаковою та Поповим навколішки й просити пощади. Чи то втекти з дому, негайно поїхати куди-небудь далеко-далеко, щоб його ніхто й ніколи не бачив з оцих людей. І де-небудь там зажити новим, достойним, хоробрим життям, про яке він завжди мріяв. У нього й до цього мелькали такі думки. Але щоразу вони миттю зникали, бо він розумів, що нічого такого зробити не зможе.

Димка уявив на одну мить, що йде якимось темним провулком у чужому місті. Холодно, пронизливий осінній вітер шарпає на ньому куртку, в обличчя періщить дощ… Але в нього немає знайомих у цьому

місті, і ніхто його не покличе в дім, щоб погріти й нагодувати, йому нестерпно шкода стало себе...

– А чому ж ви тоді мовчали? – пробелькотів Димка, як завжди в такі хвилини до невпізнання змінюючись на обличчі.

– А ми й далі мовчатимемо, – відповіла Шмакова. – Правда, Попику?

– Мовчатимете? – Димка жалібно усміхнувся, нічого не розуміючи, хоча вже на щось сподіваючись.

– Слухайте, треба все розповісти, – похмуро промовив Попов.

Шмакова взяла з тарілки тістечко й наказала Попову:

– Розкрий рот!

Попов слухняно розкрив рот.

Шмакова сунула йому в рот тістечко й сказала, обтрушуючи пальці від кришок:

– Помовч і пожуй, а то вдавишся... Все так заплуталося, що й не добереш нічого. Якщо ми тепер відкриємося, нас теж по голівці не погладять. Розумієш, Попику? Отож ми тепер усі однією мотузочкою зв'язані. Повинні міцно один за одного триматися. – Вона підійшла до програвача й поставила платівку. – Потанцюємо, повеселимося в тісному колі. Треба ж догуляти! Дні народження бувають не щодня. – Вона усміхнулася Димці: – Димочко, дай мені моє улюблене.

– "Кошичок"? – затинаючися запитав Димка, взяв тістечко й квапливо віддав Шмаковій.

Попов голосно видихнув:

– Усе! – Він підвівся. – Слухайте! Несила мені більше! – І вибіг з кімнати, грюкаючи важкими черевиками й наражаючись по дорозі на перекинуті стільці.

– Куди це він? – перелякався Димка.

— Не бійсь. Він у мене вірна людина. Видно, надумав подихати свіжим повітрям. – Шмакова відкусила тістечко й проспівала: – Тістечко – розкіш! Мати пекла?

Димка похмуро сів на диван.

Шмакова ж, вкрай задоволена собою, своєю цілковитою перемогою над Димкою і Безсольцевою, у захваті танцювала, дожовуючи "кошичка" і таємничо усміхаючись.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Микола Миколайович прокинувся на світанку, коли на обрії уже з'явилася ясно-сіра смужка. Вірніше, не прокинувся, а встав, бо не спав майже всю ніч.

Він умився холодною водою, плескаючи її великими пригорщами в обличчя, щоб освіжитися. Акуратно поголився, автоматично надів свій костюм. Потім критично оглянув себе. Так, Ленка має рацію! Яке ж усе на ньому старе – зовсім не має ніякого вигляду. Треба перевдягтися б.

А що його гардероб був убогий, то він раптом вирішив одягти свою стару військову форму. Він дістав її із шафи, вийшов на балкончик, аби краще її роздивитися. Форма виявилася в цілковитому порядку. Він кілька разів струснув її, почистив щіткою і не полінувався пройтися по костюму праскою.

Орденські планки, які в три ряди прикрашали груди кітеля, йому не сподобалися – від часу вони дуже потьмяніли й стерлися, і це було недобре. Він зняв їх і вирішив сьогодні ж купити нові. Потім Микола Миколайович швидко перевдягся; суворий і зосереджений, сів до столу й щось довго писав і переписував. Написане склав і сховав до нагрудної кишені.

Тільки після цього Микола Миколайович заглянув до Ленчиної кімнати, її незвична, стрижена й тому така маленька й беззахисна голова спокійно лежала на білій подушці – вона міцно спала.

Микола Миколайович подивився на годинник: була вже восьма. Він вирішив, що Ленку будити не варто, хай поспить: катер відходив об одинадцятій.

Невже він поїде звідси, і невже це все відбудеться сьогодні!.. Микола Миколайович раптом заквапився, рішуче накинув на плечі своє знамените пальто й, нечутно зачинивши двері, вийшов з дому…

За годину старий будинок Безсольцевих задвигтів од сильного й тривожного стукоту, немовби якийсь велетень гатив по ньому гігантською кувалдою.

Цей стукіт розбудив Ленку. Вона рвучко сіла на ліжку, Іде нічого не розуміючи, повернулася до вікна й побачила, як чиясь рука приклала поперек її вікна дошку. В кімнаті одразу стало менше світла. І знову пролунав стукіт, що різко бив по голові. Вона збагнула: дідусь забивав свій дім!

Подія, що так уразила Ленку, викинула її з ліжка, і вона, як була, в нічній сорочці, вискочила на вулицю.

Ленка не відчула ранкового холоду, що пронизав її тіло, і навіть не почула, що босоніж ступає по мокрій осінній траві. Вона нічого цього не

помічала, тому що очі її тільки бачили Миколу Миколайовича, який стояв спиною до неї на драбинці й забивав вікна свого будинку. Мов зачарована стежила Ленка за його несамовитою рукою з сокирою, яка розмірене ходила туди-сюди й била навідліг, заганяючи цвяхи в старі колоди. Одна за одною дошки невблаганно лягли поперек вікон.

Ленка підвела голову вгору – всі чотири її улюблені балкончики, які виходили на чотири сторони світу, були вже позабивані. Це її особливо засмутило.

– Дідусю, – крикнула Ленка, – що ти робиш?

Микола Миколайович обернувся, побачив перелякану стрижену Ленку в довгій білій сорочці, босу і якусь легку, летючу, в його збудженій свідомості майнуло: "Зовсім як Машка!" – і гукнув їй:

– Іще цвяхів!

– Ти їдеш? Зі мною? – запитала Ленка, не рушаючи з місця. – Ти покидаєш свій дім?!

– Кому сказано – ще цвяхів! – він так владно гримнув, що її наче вітром здуло. – І вдягнися! Навіжена!

Коли Ленка вдяглася, то в неї зуб на зуб не попадав. Ні, не від холоду, а від того, що дідусь надумав усе покинути й поїхати з нею.

Надумав покинути своє місто!

Свій дім!!

Свої картини!!!

Ленка схопила скриньку з цвяхами й потягла її до дідуся. Микола Миколайович узяв із скриньки цвяхи й забив два останні вікна.

Будинок Безсольцевих знову осліп і оглух.

Микола Миколайович, важко ступаючи, зліз з драбини.

Ленка тицьнулась йому в груди й заревла.

Тепер, коли роботу було закінчено, він якось протягло зітхнув – боявся, йому забракне сил поглянути на свій забитий будинок.

– Ну годі! – сказав Микола Миколайович. –Чого ми з тобою, мов двоє дурників, розревлися на очах у всіх! Хіба ми ховаємо когось?.. Навпаки – ми живі! Ми живемо на повен хід! Ми здійснимо ще щось надзвичайне!

Потім, нашвидку поснідавши, відключили електрику й газ, перекрили воду в садовій колонці й позамикали всі двері. Навантажили два чемодани й мішок яблук на садовий візок. Зверху Микола Миколайович поклав картину, дбайливо загорнуту в старий рушник, якого вишила хрестом іще бабуся Колкіна; це була їхня "Машка". І вони пішли на пристань, гнані внутрішньою тугою, яку обоє намагалися приховати одне від одного.

– Дідусю, – сказала Ленка, допомагаючи Миколі Миколайовичу везти візок, – ти здорово придумав з "Машкою". – Вона схопила картину. – Краще я її понесу. Повісимо її на найвидніше місце і всі картини згадаємо. – Зазирнула йому в очі: – Правда, дідусю?..

– Правда, Олено! – відповів Микола Миколайович і чомусь засміявся.

– А чого ти смієшся? – не зрозуміла Ленка. – Чого радієш?

– У мене для цього сила причин, – збуджено відповів Микола Миколайович. – Зараз сядемо на катер, і я тобі їх вичерпно викладу.

І отоді-то вони й почули знайомі тривожні вигуки:

– Тримай! Три-и-ма-ай!

Слідом розлігся свист і тюкання погоні. Ленка звично втягнула голову в плечі. Микола Миколайович помітив це й запитав:

– Ти що, знову злякалася? Забула, яка ти хоробра?..

Ленка кивнула, дослухаючись до криків, які лунали чимраз ближче.

– А ти не забувай, – суворо мовив Микола Миколайович.

– Я намагаюся, – сказала Ленка.

Вона приготувалася до зустрічі з незламною Залізною Кнопкою та її дружками. А що, коли вони зараз улаштують їй "почесні проводи", кричатимуть на неї "Опудало" на очах у всіх пасажирів катера? Що тоді? Легкий озноб пройняв її тіло, проте вона все ж напружилась і поклала собі: якщо вони це зроблять, то вона кинеться битися. Вона не відступить. Ні, не відступить!..

– Потримай, будь ласка! – Ленка віддала Миколі Миколайовичу згорток з картиною і поволі, якось по-новому, відкинувши голову назад, пішла назустріч крикам, що лунали вже зовсім близько.

Але потім сталося щось несподіване – вона побачила, що біжить Димка! А слідом за ним, на чолі з Мироновою і Кудлатим, майже весь шостий клас – може, чоловік двадцять, – вони гнали Димку! А вона перелякалася – от комедія!

Димка біг незграбно, підтюпцем, мов курка з підбитим крилом, притискаючися до огорожі, щоб його менше було видно, й щохвилинки озирався назад побілілим від страху обличчям.

Зате у переслідувачів очі горіли лютим вогнем, щоки палали нервовим рум'янцем людей, які мали право на гнів.

Хтось ухопив Димку за руку, хтось підставив ніжку. Він упав, одразу ж підхопився, вирвався з чіпких рук переслідувачів і побіг далі, мелькаючи п'ятами.

Усі шквалом промчали повз Миколу Миколайовича й Ленку, не помічаючи їх.

Вони кричали:

– Тримай його!

– До школи! Жени до школи!..

– Попався, гаде!..

Вони зникли так само швидко, як і з'явилися.

– Дідусю, – самими губами вимовила Ленка, – отже, Димка таки признався?

– Виходить, признався, – відповів Микола Миколайович.

– А що тепер буде? – запитала вона, втупившись у Миколу Миколайовича переляканими очима.

– Що буде? Тепер вони з тебе зроблять героя.

– Еге?.. – Ленка відверто засміялася. – Що ж мені робити?

– Ну, святкуй перемогу! – Микола Миколайович чомусь із сумом та подивом поглянув на Ленку.

– Я збігаю, – сказала Ленка, – подивлюся...

– Не треба, Олено! – попросив Микола Миколайович. – Лежачого не б'ють.

– Але я тріумфую! – чомусь із викликом вигукнула Ленка. – Я святкую перемогу!

– Олено, стривай! – спробував зупинити її Микола Миколайович.

Проте Ленка не послухалася його й кинулася слідом за дітьми до школи.

Микола ж Миколайович незграбно потягнув візок, перекинув його – чемодани, мішок з яблуками й картина впали. Він швидко підняв візок, склав усе назад, відкотив його вбік, узяв картину й заквапився за Ленкою.

Ленка вбігла в клас, коли Димка під натиском дітей, рятуючись од них, виліз на підвіконня.

– Бий його! – заволав Валька й схопив Димку за ногу, щоб стягти з підвіконня.

– Не примазуйся! – із зневагою ввірвала його Залізна Кнопка. – Не лізь до нас із своїми брудними руками!

Кудлатий стусонов Вальку, і той відскочив убік. А діти почали поволі наступати на Димку, як колись наступали на Ленку.

– Пустіть мене! – скрикнув він. – А то я… – він безпорадно озирнувся в пошуках порятунку, – вистрибну у вікно!

– Не вистрибнеш! – сказала Миронова. – Ніжку зламаєш, а це боляче.

Димка зацькованими очима подивився на Залізну Кнопку, весь якось у відчаї випростався й розчинив вікно.

Всі: "Ах!" – і відсахнулися.

Ото саме в цей час у клас і вбігла Ленка. Ніхто її не бачив, бо вони всі стояли до неї спиною. Вся їхня увага була прикута до Димки.

– Злізь з вікна! – тихо й спокійно промовила Ленка. Димка рвучко оглянувся, побачив Ленку… і зістрибнув з підвіконня.

– Наша красуня прийшла! – проспівала Шмакова, хоч у її голосі відчувалася якась непевність.

Діти веселою юрмою оточили Ленку:

– Привіт, Опудало!

– Здорова будь!

– Наше вам!..

– Виявляється, ти молодець, Безсольцева! – Кудлатий ляснув Ленку по плечі.

– От добре, що ти ще не поїхала, – сама Залізна Кнопка, усміхаючись, підходила до Ленки. – Чому ж ти нам одразу все не сказала?.. Втім, це твоє особисте діло.

А Димка тим часом зметикував, що всі про нього забули, прослизнув понад стіною поза спинами дітей до дверей, узявся за ручку, обережно натис, щоб відчинити без скрипу й утекти… Ах, як йому хотілося щезнути саме зараз, поки Ленка не поїхала, а потім, коли вона поїде, коли він не буде бачити її осудливих очей, він що-небудь придумає, неодмінно придумає… Останньої миті він оглянувся, зіткнувся поглядом з Ленкою – і завмер.

Він стояв сам біля стіни, потупивши очі.

– Поглянь-но на нього! – сказала Залізна Кнопка Лен-ці. Голос у неї тремтів від обурення. – Навіть очей не може підвести!

– Так, незавидна картина, – сказав Васильєв. – Обліз трішки.

Ленка поволі підступила до Димки.

Залізна Кнопка йшла поруч з Ленкою, говорила їй:

– Я розумію, тобі важко… Ти йому вірила… Зате тепер побачила його справжнє обличчя!

Ленка підійшла до Димки впритул – варто їй простягнути руку, і вона доторкнулася б до його плеча.

– Затопи йому по пиці! – вигукнув Кудлатий. Димка рвучко повернувся до Ленки спиною.

– Я казала, казала! – Залізна Кнопка була у захваті. Голос її лунав переможно. – Час відплати нікого не обмине!.. Справедливість перемогла! Хай живе справедливість! – Вона вихопилася на парту. – Хло-о-пці! Дів-ча-та! Сомову – найжорстокіший бойкот!

І всі закричали:

– Бойкот! Сомову – бойкот!

Залізна Кнопка піднесла вгору руку:

– Хто за бойкот?

І всі діти піднесли за нею руки – цілий ліс рук витав над головами.

"От і все, – подумала Ленка, – от Димка й дочекався свого кінця".

А діти тягли руки, тягли, й оточили Димку, й відірвали його від стіни, і ось-ось він мав зникнути для Ленки в кільці непрохідного лісу рук, власного жаху та її тріумфу й перемоги.

Всі були за бойкот!

Тільки єдина Ленка не піднесла руки.

– А ти? – запитала Залізна Кнопка.

– А я – ні, – просто сказала Ленка й винувато, як колись, усміхнулася.

– Ти йому простила?-запитав приголомшений Васильєв.

– Ото дурна, – сказала Шмакова. – Він же тебе зрадив.

Ленка стояла біля дошки, притулившися стриженою потилицею до її чорної холодної поверхні. Вітер минулого шмагав її по обличчю: "Опудало-о! Зра-дни-ця!.. Спалити її на вогнищі-і-і!"

– Але чому, чому ти проти?! – Залізній Кнопці хотілося зрозуміти, що заважало цій Безсольцевій оголосити Димці бойкот. – Саме ти – проти. Тебе ніколи не можна зрозуміти... Поясни!

– Я була на вогнищі, – відповіла Ленка. – І по вулиці мене ганяли. А я ніколи нікого не буду ганяти... І ніколи нікого не буду цькувати. Хоч убийте!

– Яка хоробра! – Шмакова лиховісно хихикнула: – Одна проти всіх!

– Коли так, то Опудалу теж бойкот! – загорлав Валька. – Ату-у-у їх! – Він свиснув.

Але свист його згас, бо ніхто його не підтримав.

У цей час з'явилася весела й ошатна Маргарита Іванівна.

– Це що ще за збори? Ви що, дзвінка не чули? – сказала вона. – Швидко по місцях! У мене приголомшлива новина... – Маргарита Іванівна помітила Лейку: – Ти ще не поїхала? Це чудово! – Її погляд зупинився на Ленчиній стриженій голові. – Ти що, захворіла?..

– Вона спалила коси біля вогнища, – сказав Васильєв, – і постриглася.

– Біля вогнища? – перепитала Маргарита Іванівна. – Біля якого вогнища?

Але приголомшлива новина, про яку Маргарита Іванівна хотіла усіх повідомити, била в ній ключем, і вона відразу забула або, точніше, звикла до того, що Ленка пострижена, бо обпалила коси біля якогось вогнища.

– Діти, діти! Увага!.. – Вона постукала кісточками пальців по столу, щоб усіх утихомирити. – У-ва-га!.. Слухайте! – Голос у Маргарити Іванівни дзвенів надзвичайно радісно: – Зараз вам Лена Безсольцева розповість приголомшливу новину.

– Яку новину? – не зрозуміла Ленка.

– То ти нічого не знаєш? – здивувалася Маргарита Іванівна. – Хіба тобі дідусь нічого не казав? Не може бути!.. Ну гаразд! Тоді я вам усе скажу сама. – Вона пройшлася поміж рядами, повернулася до вчительського столу. – Діти! Я щойно довідалася, що всім вам добре відомий Микола Миколайович Безсольцев, Ленин дідусь, подарував місту свій будинок і колекцію картин, яку збирали кілька поколінь Безсольцевих і яка належить пензлю їхнього предка, художника, який жив у дев'ятнадцятому столітті!.. Тепер у нас теж буде міський музей! – Музей?! – Ленка була приголомшена.

– А скільки йому заплатили? – з цікавістю запитав Валька.

– Я ж пояснила – він це все подарував! – знову радісно сказала Маргарита Іванівна.

– Задарма? Все-все задарма?..

– Авжеж, – відповіла Маргарита Іванівна. – Розумієте, який це чудовий початок для великої і благородної справи!

Валька розгубився. Смисл життя втрачав для нього основу. Він хотів заробити багато-багато грошей, він мав це за найбільше щастя, тому що

за гроші він купив би собі автомашину, кольоровий телевізор, моторний човен і жив би собі на втіху. І раптом "хтось", з власної волі, відмовляється від усіх цих багатств. Від будинку, який коштує тисячі. Від картин, які, кажуть, коштують мільйон.

І весь клас ахнув. Діти, звісно, не розуміли справжнього значення картин, які Микола Миколайович віддав місту, але славнозвісний будинок на горбі вони знали від самого дитинства. Він, хоча був для них казковим палацом, про який вони знали стільки дивовижних історій, існував для них реально. І те, що тепер будинок Безсольцевих належить місту, справило на них разюче враження. Вони з захопленням і з великим зачудуванням дивилися на Ленку як на людину, причетну до чогось їм незрозумілого, але чудесного.

У класі було так тихо, так нескінченно тихо, що нерішучий стукіт у двері пролунав надто гучно.

– Так-так, увійдіть! – сказала Маргарита Іванівна. Двері прочинилися, і в отворі з'явилася постать Миколи

Миколайовича. В руці він тримав щось загорнуте в рушник. І весь клас, підкоряючись якомусь новому, незбагненному почуттю, безгучно підвівся перед Миколою Миколайовичем.

– Пробачте, – сказав він. – Я мушу перервати вас. – Лено, ми запізнюємося на катер.

– Товаришу Безсольцев... Миколо Миколайовичу! –

Маргарита Іванівна схопила його за руку й втягнула в клас. – Це ви?! Заходьте, будь ласка.

– Ми йдемо, йдемо... – Сказав Микола Миколайович. – Ми не будемо вам заважати.

– Дозвольте передати вам… – Маргарита Іванівна розхвилювалася, – наше захоплення… Ви така людина! Така людина!.. Я вперше в житті зустріла таку надзвичайну людину. Спасибі вам! Слово честі, я зараз розревуся…

– Пробачте, – Микола Миколайович був украй збентежений.

"Отже, вони про все довідалися, – подумав Микола Миколайович. – Отже, хтось, на хвості уже розніс цю новину по всьому місту". Йому стало радісно й сумно водночас: йому хотілося повідомити про це Ленку самому.

Річ у тім, що коли Микола Миколайович віддавав свою заяву з приводу будинку та картин до райвиконкому, то там виявилася давня знайома, директор місцевої музичної школи. І вона краєчком вуха почула, про що він говорив, дочекалася в коридорі, підбігла до нього й запитала підкреслено шанобливо й трохи витіювато:

– Миколо Миколайовичу, може, ви будете такі ласкаві, що дозволите не робити з вашої заяви таємницю?..

Він кивнув, що начебто дозволяє, бо побачив, що вона дуже схвильована, і зрадів цьому. Одначе наступної миті подумав, що краще їй цього не дозволяти, але її вже не було в коридорі, як оком змигнути вона десь зникла.

– Дідусю, ти заради мене?! – запитала Лена. – Всі картини?! Як же ти житимеш без них?..

– Не тільки заради тебе, хоча ти й відіграла в цьому не останню роль, – голосно й вільно відказав Микола Миколайович. Він зробив незвично широкий жест рукою і став раптом розкутим, легким, святковим, гарним. – Це давня моя мрія. Вчора вона знову завітала до мене. І ось…

Микола Миколайович замовк і довго-довго мовчав, так довго, що встиг роздивитися уважніше, ніж завжди, обличчя дітей, які сиділи перед ним і з якими в нього були такі складні стосунки.

Та хіба все це мало значення, коли він вийшов на такий ясний і простий шлях?

Микола Миколайович усміхнувся – ні, не їм, а собі, своїм думкам, своїй пекельній життєвій силі, яка билася в нього в грудях.

Він дивився на їхні обличчя, намагаючись заглянути в очі, й побачив, що в багатьох з них б'ється допитлива думка, а в деяких байдужість, а ще в деяких навіть злість і нерозуміння. Ллє ж є такі, в яких б'ється, б'ється й пробивається допитлива думка, і це буде завжди! І раптом, миттю натхненний, раптом збагнувши, що це необхідно зробити, він підніс над головою картину, досі загорнуту в рушник, вишитий хрестом, і сказав:

– Ця картина для мене дуже дорога. Тут зображено нашу старовинну співгромадянку. –Микола Миколайович суворо подивився на Маргариту Іванівну. – Вона була вашою попередницею, вчителькою російської словесності тут, у містечку… сто років тому. – Він усміхнувся: – Не думайте, що це було так уже й давно… Вона всього лише моя бабуся. – І додав просто й тихо: – Цю картину я дарую вашій школі.

– Дідусю! – сказала Ленка зі страхом і з німим почуттям глибокої поваги до вчинку Миколи Миколайовича. – Ді-ду-сю!

Ні, навіть вона не могла збагнути тої миті всю велич свого діда Миколи Миколайовича Безсольцева.

– Ходімо! – Микола Миколайович міцно взяв Ленку за руку. – Катер нас не чекатиме, хоч, може, ми з тобою і стали знаменитими людьми.

– Я вас проводжу, – раптом оголосила Маргарита Іванівна.

– Що ви, – заперечив Микола Миколайович, – це зайве. Маргарита Іванівна зніяковіла й зашарілася:

– Заразом проводжу й чоловіка… Він у мене цим же катером їде.

І вони троє вийшли з класу.

Востаннє майнула Ленчина стрижена голова, востаннє Микола Миколайович блиснув своїми великими латами на рукавах пальта, і вони зникли, супроводжені німою тишею.

– На яких людей ми руку підняли! – порушив тишу Васильєв і тяжко зітхнув: – Е-е-ех!

– Усе через Сомова, – Кудлатий підлетів до Димки, міцно стиснувши кулаки.

Одні з них забули, що вони самі теж ганяли Ленку. Другі забули, що жили, нібито вся ця історія їх не обходить. Треті, що хотіли заступитися за Ленку, та не встигли… Кожен, звісно, відчував якийсь сором перед самим собою, перед іншими, але в цьому важко признаватися, і всі вони дружно й одностайно звинувачували тільки Сомова.

– Бойкот – Сомову! – вигукнула Залізна Кнопка. – Голосуємо!

Проте голосування знову не вийшло, бо в двері просунулося життєрадісне обличчя Маргарити Іванівни.

– Директор мені дозволив. Я тільки туди й назад. А ви сидіть тихо. – Вона хотіла вже зникнути, але чомусь запитала:– До речі, що це ви кричали про бойкот? Знову?.. Кому? За що?

– Вашому Сомову! Ось кому! – Миронова вперше за весь час цієї боротьби зблідла від хвилювання. – Він двічі зрадник!

– Сомов – зрадник?.. – Маргарита Іванівна, як і перед тим, стояла в дверях. – Нічого не розумію.

– Він розповідав вам, що ми втекли в кіно? – запитала Миронова.

– Ну, розповідав, – Маргарита Іванівна усміхнулася. Вона подумала про те, що вони зовсім іще діти, граються в якихось зрадників.

– А ми думали, що це вчинила Безсольцева!

– Ганяли її, били! Сміялися з неї, – сказав Васильєв. – А Сомов мовчав.

– І ви мовчали, Маргарито Іванівно, – раптом тихо, але виразно й нещадно промовила Миронова.

– Я мовчала?.. – Маргарита Іванівна злякано подивилася на Миронову і зайшла в клас, причинивши двері. – Я гадала, Сомов вам усе розповів… – Вона подивилася на Димку: – Як же так сталося, Сомов?

Димка нічого не відповів і не підвів голови.

– Чекайте, Сомов вам відповість, – сказав Васильєв.

– Маргарито Іванівно, катер відійде! – крикнув Валька. – І чоловік ваш тю-тю!

– Катер?.. – схопилася Маргарита Іванівна. – Почекайте! Я швидко, я зараз… – Вона хотіла була піти, але чомусь не пішла. – Давайте спокійно розберемося!.. Отже, Сомов усе приховав? Але при чому тут Безсольцева?..

– Тому що вона взяла вину на себе, – пояснила Миронова. – Вона хотіла допомогти Сомову… А він її зрадив!

– Ось чому вона мене так чекала, – з жахом здогадалася Маргарита Іванівна. – Вона сподівалася, що я вам усе розповім, а я забула… Все забула.

Маргарита Іванівна раптом зрозуміла, що сталася страхітлива історія, що Лена Безсольцева сподівалася на її допомогу. А вона все-все забула. Це відкриття так її приголомшило, що вона на якийсь час геть забула про дітей, які кричали й галасували з приводу Димки Сомова. Власна нікчемність – ось що займало її увагу…

– То хто за бойкот? – Миронова вкотре здійняла вгору руку.

– Особисто я умиваю руки, – несподівано сказав Рудий. – Сомова зневажаю… Коли Попов учора розповів нам про Ленку, то мене начебто обухом по голові торохнули. Але оголошувати йому бойкот тепер я не буду… Коли Ленка проти, то й я проти. Я завжди був як усі. Всі били, я бив. Тому що я Рудий і боявся вирізнитися. – Він майже кричав і майже плакав: голос у нього весь час зривався. – А тепер – крапка! Хоч з ранку до вечора репетуйте: "Рудий!" – я все робитиму по-своєму, як вважаю за потрібне. – І вперше, може, за своє життя полегшено зітхнув.

Маргарита Іванівна мигцем, непомітно глянула на годинник: до відходу катера лишалося десять хвилин. Вона подумала, що їй треба негайно бігти. Чоловік на неї чекатиме, хвилюватиметься, що-небудь вигадає неймовірне, наприклад, що вона його розлюбила… А вона не могла, не могла піти!..

– Як же ти все приховав?.. –несподівано чужим високим голосом запитала в Димки Маргарита Іванівна. – Як?! – Вона з гнівом схопила його за плечі й міцно струсонула: – Відповідай! Тобі не вдасться відмовчатися. Доведеться все розповісти!

– А що, я один мовчав?.. – вихопилося в Димки. – От Шмакова й Попов теж усе знали.

Весь клас в один голос видихнув:

– Як?! І Шмакова?

– Слухайте... – признався Попов. – Вона теж. Ми разом з нею під партою сиділи.

– І ти мовчав? – запитала Миронова в Попова. – Заради Шмакової?

– Заради мене, – Шмакова усміхнулася.

– А інша людина в цей час страждала й мучилася, – мовив Рудий.

– А мені було цікаво, – відповіла Шмакова, – коли ж Димочка признається... А він крутив... виляв! – Вона повернулася до Димки: – А ми з Поповим, між іншим, Димочко, нікого не зраджували.

Кудлатий підскочив до Шмакової і замахнувся:

– Ух, Шмакова!

Попов кинувся на Кудлатого й схопив його за руку:

– Обережніше! – І сказав голосно, щоб усі чули: – Слухайте! Вона добра.

– Яка вона добра! – Кудлатий відштовхнув Попова, але чомусь не став з ним битися. – Ти придивися до неї, бевзю!

– Ну, недобра я! – зло сказала Шмакова. – На добрих воду возять.

– Вона наговорює на себе, – мовив Попов.

– Не потребую я твого захисту, Попику, – сказала Шмакова. – І сидіти я з тобою не хочу. – Вона взяла свій портфель. – І взагалі я люблю переміну місць, – майже весело, з викликом проспівала вона своїм звичайним голосом. – Сяду я до бідолашного Димочки, а то його всі покинули, – і вона сіла на Ленчине місце.

Попов рушив за нею слідом, нібито він був прив'язаний до неї невидимою мотузочкою: куди вона, туди і його мотузочка тягла. Він дійшов до сомовської парти й зупинився. І не знав, що робити далі. Мовчки стояв над Шмаковою.

– А я хотів бути дужим, – сказав Кудлатий і поглянув на свій кулак. – Думав, лишуся в лісі, як батько. І всі мене боятимуться. Всі Вальки... І всі Петьки... Ото й лад настане– Він тицьнув себе в обличчя кулаком. – Добре собі пику набити б.

– Слухайте! – раптом вигукнув Попов. – Що ж це таке відбувається?.. Шмакова до Сомова сіла, а він-зрадник!..

– Правильно, – сказала Миронова. – Бойкот зраднику! – Вона піднесла руку:. – Голосую... Хто "за"?

Ніхто не наслідував її прикладу.

Тільки Попов підніс руку, потримав, опустив і повільно вернувся на своє місце.

– Ех, ви! – Залізна Кнопка із зневагою подивилася на клас. – Ну, тоді я сама оголошую Сомову бойкот. Найне-щадніший! Ви чуєте? Я вам покажу, як треба боротися до кінця. Ніхто ніколи не уникне відплати!.. Вона кожного спостигне, як Сомова! – Голос у Миронової зірвався, і вона заплакала.

– Залізна Кнопка плаче, – сказала Шмакова. – Десь стався землетрус.

– Усе через неї! Через неї!– повторювала Миронова. – Через матір мою .. Вона вважає, що кожен може жити як хоче… і робити, що хоче… І ніхто ні за що не відповідатиме. Аби лише все було тишком-нишком!.. І ви такі ж самі! Всі! Всі! Такі ж самі!

– Кожен свою вигоду шукає! – радісно вигукнув Валька. – Що, неправда?

– А Безсольцеви? – запитав Васильєв.

– Безсольцеви!.. – Валька зневажливо осміхнувся.

– Таж вони диваки, а ми звичайні.

– Це ти звичайний?! Або я?.. А може, скажеш, Сомов теж звичайний?.. Ми дітки з клітки, – сказав Рудий. – Ось хто ми! Нас треба в звіринці показувати… За гроші.

Маргарита Іванівна мовчки слухала дітей. Але що більше вона їх слухала, то жахливіше себе почувала – якою ж вона виявилася дурною, дріб'язковою егоїсткою. Все-все забула через власне щастя.

Вона підійшла до Миронової і поклала руку на її тремтливе плече.

Миронова ривком скинула руку й жорстоко сказала:

– А вам… краще піти!.. А то чоловіка проґавите.

– Не треба так, – сказала Маргарита Іванівна.

А сама подумала – так їй і треба. Що заслужила, те й одержала, хоча себе одразу ж спіймала на думці, що вона внутрішньо намагається якось себе виправдати.

На річці пролунала сирена катера, що відходив од причалу. Сирена долинула до класу й кілька секунд вібрувала низьким хрипким гудком.

– Сигнал! – Маргарита підійшла до вікна. – Катер відійшов.

Усі до єдиного кинулися до вікон.

Тільки Сомов не поворухнувся.

Вони стояли біля вікон, сподіваючись востаннє побачити катер, на якому від'їздила Ленка Безсольнева – опудало городнє, – яка так перевернула їхнє життя.

Рудий відійшов од вікна, взяв картину, яку залишив Микола Миколайович, розгорнув рушник, і раптом його обличчя неймовірно змінилося, і він несамовито вигукнув:

– Вона!.. Вона!..

Всі мимоволі оглянулися на нього.

– Де?..

– Хто вона?..

– Вона… Ленка! – Рудий показав на картину.

– Як викапана, – прошепотів Кудлатий і загорлав: – Опудало!

– Брешеш! – сказав Васильєв. – Безсольцева!

Так, Машка була дуже схожа на Ленку: голова на тонкій шийці, рання весняна квітка. Вся незахищена, але якась світла й щира.

Всі мовчки дивилися на картину.

І сум, такий відчайдушний сум за людською чистотою, за безкорисливою хоробрістю та шляхетністю чимраз дужче захоплював їхні серця й вимагав виходу. Тому що терпіти далі не було сил.

Рудий раптом підвівся, підійшов до дошки й великими друкованими літерами, що розбігалися у різні боки, написав:

"Опудало, прости нас!"